

RECEP TAYYIP
ERDOĞAN
ÜNİVERSİTESİ

ISSN: 2149-2239

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Recep Tayyip Erdoğan University
Journal of Social Sciences

CİLT / SAYI | VOLUME /ISSUE: 9/2
ARALIK | DECEMBER 2022

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Adına Sahibi / Owner on Behalf of
Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Doç. Dr. Ahmet YANIK
Müdür

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Kamer Ilgın ÇAKIROĞLU

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Dr. Mücahit BEKTAŞ
Arş. Gör. Ayşegül TOPRAK ŞAHİN

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Abdülkadir ÖZTÜRK (Pazarlama)
Dr. Öğr. Üyesi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE (Türk Halk Bilimi)
Dr. Öğr. Üyesi Emre ÜRKMEZ (Ekonometri)
Dr. Öğr. Üyesi Resul TURAN (Yakınçağ Tarihi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim OLGUN (Mali Hukuk)
Arş. Gör. Dr. Mücahit BEKTAŞ (Kamu Yönetimi)
Arş. Gör. Gökhan Rahmi BAKİ (Sosyal Hizmet)
Arş. Gör. Ayşegül TOPRAK ŞAHİN (Hadis)

Türkçe Dil Editörleri / Turkish Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE
Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Arş. Gör. Esra TUYSUZ

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hafize KESER (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil KOCA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BAYTOK (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Şevket TOPAL (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah BAY (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Güler YANIK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Seyil NAJIMUDINOVA (Kyrgyz-Turkish Manas University)

Yayın Danışma Kurulu / Publication Advisory Board

- Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Aykut GÖKSEL (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir BULUÇ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Durmuş EKİZ (Trabzon Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk TANRIVERDİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Ali ESİR (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem ES (Yalova Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa EKEN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel EREN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Yılmaz GEÇİT (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Faruk URSAVAŞ (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu)

Baskı / Printing

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası
Recep Tayyip Erdoğan University Rectorate Press

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayınlanan hakemli bilimsel bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim, etik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nin veya Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünün görüşlerini yansıtmaz.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

Recep Tayyip Erdoğan University Journal of Social Sciences is a refereed journal and published biannually (June-December). Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of Recep Tayyip Erdoğan University and Recep Tayyip Erdoğan University, Institute of Graduate Studies. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ MAKALE YAZIM İLKELERİ

Yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

- 1- Dergiye gönderilen tüm yazılarda araştırma ve yayın etiğine uyulmalıdır.
- 2- Derginin yazı dili Türkçe olmakla birlikte, yaygın olarak kullanılan diğer dillerde yazılmış yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır.
- 3- Dergiye verilen yazıların, dergi kurallarına göre düzenlenmiş ve basıma hazır hale getirilmiş olması gerekir. Yayın Komisyonu, yazım kurallarına uymayan yazıları yayınlamama veya düzeltmek üzere yazara iade etme yetkisine sahiptir.
- 4- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
- 5- Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır. Yayına kabul edilen Türkçe çalışmanın yazar/lar/ından geniş İngilizce özet hazırlamaları beklenmektedir. Geniş İngilizce özetle kaynakçada yer alan her bir referansa atıf yapılması gerekmektedir. Türkçe çalışmalar için talep edilen geniş İngilizce özet, yayım kabulü alındıktan sonra gönderilmelidir.
- 6- Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.
- 7- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- 8- Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.
- 9- Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- 10- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.
- 11- Makalelerin yayımlanabilmesi için Enstitümüzün tayin edeceği iki hakemden olumlu rapor gelmesi şartı aranır. Bir hakemin olumsuz, diğer hakemin olumlu görüş bildirmesi halinde çalışma üçüncü bir hakemin incelemesine gönderilir. Böyle bir raporda göz önünde bulundurulacak bilimsel esaslar şunlardır:
 - a. Araştırma yöntemi,
 - b. Konu bütünlüğü,
 - c. Bilimsel özgünlük
 - d. İlgili bilim dalının terim bilgisine hakimiyet,
 - e. Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmaları görebilmek,
 - f. Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
 - g. Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
 - h. Alanına katkı sağlama,
 - i. Dil hakimiyeti/anlaşılabilirlik, akıcılık.

Yazılar aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:

- 1- Makalenin başlığı ilk sayfanın başına büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır.
- 2- **Türkçe ve yabancı dilde 200 kelimeyi geçmeyen öz** yazılır ve ardından yazının ana konusunu tanımlayan **anahtar kelimeler (5-10 adet)** eklenir.
- 3- Başlıktan sonra yazar ad(lar)ı unvansız olarak yazılır. **Unvan, çalıştığı kurum, orcid.org kimliği ve e-posta adresi** dipnot olarak belirtilir.
- 4- Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.
- 5- Yazılar Microsoft Word programıyla metne bold ve italik dışında elle hiçbir ayar verilmeden yazılır. Başlıklar otomatik numara veya harflendirilmez, gerekli olan 1.1.1. veya a.b.c. gibi sıralamalar elle yazılır.
- 6- Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (13x20 cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Tablo ve şekillerin sayfanın kenarlarının dışına taşmaması sağlanmalıdır. **Tablo** elle numaralandırılmalı ve tablonun başlığı, içeriğini anlatacak şekilde yazılmalı ve tablonun üst tarafında verilmelidir. (Tablo 1: İşçilerin kararlara katılma düzeyleri). Tablo başlığı ikinci satıra sarkıyor ise ikinci satır tablo numarası hizasından sonra başlamalıdır. Tablo eğer başka bir çalışmadan aktarılmış ise ayrıca tablonun altına, alıntı yapılan kaynak gösterilmelidir. Tablo sadece yatay ve dikey çizgiler kullanılarak oluşturulmalıdır. **Şekiller** elle numaralandırılmalı, başlıklar da şeklin içeriğini anlatacak şekilde yazılmalı ve şeklin altında yer almalıdır. (Şekil 1: Gelirin yıllara göre dağılımı). Eğer şekil başka bir kaynaktan aktarıldıysa, şekil açıklamasının altına kaynaka ilgili bilgi verilmelidir. (Kaynak: Solak, 2006: 12). Ayrıca tablo ve şekiller, word veya excel formatında hazırlanmalıdır. Fotoğraf şeklinde gönderilmemelidirler.

Atıf ve Kaynak Gösterim Biçimi

Dergimiz, Sosyal Bilimler Alanında farklı referans sistemleri kullanılması sebebiyle **APA 6 ve Chicago Manuel of Style (full note)** olmak üzere iki farklı sistemle makale kabul etmektedir.

APA 6 ve Chicago Manuel of Style formatlarına aşağıdaki linklerden erişebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>

<https://www.chicagomanualofstyle.org/book/ed17/frontmatter/toc.html>

Ortak Noktalar

Kaynakça tek parça halinde verilmelidir. (Kitaplar, Makaleler, İnternet gibi başlıklara bölünmemeli.)

Kaynakçada aynı yazarın birden çok eseri varsa yazar tekrar edilmeli, eski alışkanlık olarak -----, veya _____, gibi çizgiler kullanılmamalıdır.

Makale teslim edilirken

- 1- Makale teslim edilirken, özgün bir yazı olduğu ve daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığı yazar/lar tarafından kabul edilmiş sayılır.
- 2- Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi online olarak yayınlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda çift-körleme (double-blinded) yöntemiyle yürütülür. Yayımlanması istenen makaleler online olarak iletilir.
- 3- Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen ve yayımlanabilir kararı verilen makalenin son şeklini gösteren dosya yine sisteme online olarak yüklenir.

4- Hakemlerden olumlu rapor alamayan makale yayınlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Makale değerlendirme süreci:

- 1-Makale www.DergiPark.gov.tr internet adresi üzerinden giriş yapılarak Makale Gönder adımları izlenerek iletilmelidir.
- 2-Makale, Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu tarafından şekil incelemesi tamamlandıktan sonra hakemlere ulaştırılır.
- 3-Editör, makaleyi hakemlere göndermeden de reddedebilir.
- 4-Hakem raporlarına göre yazar(lar)a bilgi verilir.

İndeks bilgisi

Dergimizde yayımlanan yazılar şu indeksler tarafından dizinlenmektedir:

Index Copernicus (ICI)

»ACARINDEX

ACARINDEX

Türk Eğitim İndeksi

Türk Eğitim İndeksi

İSAM

SOBIAD

idealonline

RESEARCHBIB

JIFACTOR

Yazışma Adresi:

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü
53200 – RİZE / TÜRKİYE
Telefon: +90 464 217 29 19

Faks: +90 464 217 29 18
E-Posta: sbedergi@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Recep Tayyip Erdogan University Journal of Social Sciences
9/2 (2022)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

- Öğrencilerin Enerji Tasarrufu Davranışlarına Yönelik Farkındalık Düzeyleri: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği**
Awareness Levels of Students on Energy Saving Behaviors: Example of Sivas Cumhuriyet University
Faruk Ay – Nazan Yalçın Erik.....222-237
- Mahlasnâmelerde Genç Şairlere Öğütler**
Poetical Recommendations of Mahlasnâmes
Adnan Uzun.....238-255
- Abbâsî Devleti'nin Kurucu Unsurlarından Olan Abdullah B. Ali'nin İdarî, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri**
Administrative, Political and Military Activities of Abdullah Ibn Ali, One of the Founding Elements of the Abbasids
İhsan Arslan.....256-277
- Enerji Tüketiminin Gelir ve Net Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği**
The Effect of Energy Consumption on Income and Net Savings: The Case of Turkey
Mehmet Utku Güney – Ali Rıza Sandalcılar.....278-289
- Sosyal Bilgiler Öğretiminde Politik Okuryazarlık Becerisinin Yeri ve Bu Beceriye Yönelik Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri**
The Place of Political Literacy Skill in Social Studies Teaching and Social Studies Teachers' Views Towards This Skill
Rabia Cemre Avcı – Yılmaz Geçit.....290-313
- Türkiye'de En Yoksul ve En Zengin Kesim Açısından Enflasyon Hesabına Yönelik Bir Değerlendirme (2003-2021)**
An Evaluation on the Inflation Account in Turkey for the Poorest and the Richest (2003-2021)
Tuba Akar – Savaş Erdoğan.....314-326

Çeviri Makaleler | Translation Articles

Yezid B. Muaviye Döneminde Kâbe'nin Yakılması Meselesine Farklı Bir Yaklaşım

A Different Approach to the Issue of Burning the Kaba in the Age of Yazid b. Muawiyah
Hamid Muhammed Arinan (Öznur Hocaoğlu, Çev.).....327-334

Öğrencilerin Enerji Tasarrufu Davranışlarına Yönelik Farkındalık Düzeyleri: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği*

Awareness Levels of Students on Energy Saving Behaviors: Example of Sivas Cumhuriyet University

Faruk AY**

Nazan YALÇIN ERİK***

Öz

Enerji, toplumsal kalkınma için hayati önem taşımaktadır. Enerji talebinin gelecekte büyük artış göstereceği bilinmektedir. Üniversite öğrencilerinin enerji tasarruflarına ilişkin bilgi düzeylerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde öğrenim gören 381 öğrenciye anket uygulanmıştır. Çalışmada veriler yüz yüze görüşme yoluyla öğrencilerden toplanmış ve verilerinin değerlendirilmesinde frekans, yüzde, ortalamalar, bağımsız örneklem t testi ve ANOVA testlerinden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularında öğrencilerin enerji tasarrufu bilinç düzeylerinin düşük olduğu, çoğunluğunun enerji ve çevre konusunda herhangi bir ders almadığı ve günlük işlerde enerji tasarrufuna yeterince dikkat etmedikleri belirlenmiştir. Sonuç olarak öğrencilerin enerji tasarrufu farkındalıklarının ve bilgi düzeylerinin akademik ve sosyal etkinliklerle artırılması gerektiği saptanmıştır. Öğrencilerin enerji tasarrufu farkındalıklarının artırılması ve hayata geçirilebilmesi için eğitim sürecinin bir parçası haline getirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji verimliliği, enerji tasarrufu, üniversite öğrencileri

Abstract

Energy is vital for social development. It is known that the energy demand will increase greatly in the future. In this study, which was carried out to determine the knowledge level of university students about energy savings, a questionnaire was applied to 381 students studying at Sivas Cumhuriyet University. In the study, data were collected from students through face-to-face interviews and frequency, percentage, averages, independent sample t-test and ANOVA tests were used to evaluate the data. In the research findings, it was determined that the energy saving levels of the students were low, the majority of the students did not take lessons on energy and the environment, and they did not pay enough attention to energy saving in routine work in daily life. As a result, it was determined that the energy saving awareness and knowledge level of the students should be increased with academic and social activities. It is necessary to increase students' awareness of energy saving and make it a part of the education process in order to realize it.

Keywords: Energy efficiency, energy saving, university students

* Bu çalışma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşerî Bilimler Kurulundan (2021-11-34 numara ve 39 nolu karar) etik izin alınmıştır.

** Öğretim Görevlisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, farukay@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4201-4422

*** Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Kimya ve Kimyasal İşleme Teknolojileri, nyalcin@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7849-8660

1. Giriş

1.1. Enerji ve Enerji Terminolojisi

Enerji, ülkelerin kalkınmasında en önemli araç ve modern yaşamın en önemli yapı taşlarından biridir. Günümüzde dünya enerji ihtiyacının yaklaşık yüzde 80'i fosil yakıtlardan karşılanmaktadır (BP Statistical Rew., 2020). Bu nedenle, dünyada yaşanan sayısız savaş, siyasi kriz, önemli tanker veya boru hattı kazaları ve finansal etkilere rağmen (Yalçın Erik ve Koşaroğlu, 2016), petrol başta olmak üzere fosil yakıt kaynaklı enerjiye talep artarak devam etmektedir.

Pek çok biçime girebilmesinden dolayı enerjinin kapsamlı bir tanımını yapmak mümkün olmasa da en yaygın tanım; bir sistemin iş yapma kapasitesidir. Fizikte iş, kuvvetin yer değişim yönündeki bileşeninin yer değiştirmeye çarpımı olarak ifade edilir ve enerji, iş ile aynı birimle ölçülür. Enerji, tüm bilim ve mühendislik disiplinlerinde temel bir kavramdır. Bu konuda en önemli ilke, enerjinin korunumudur; yani, evrendeki toplam enerji miktarı sabittir. Enerji, yaratılmaz veya yok edilmez, ancak rüzgâr enerjisinden elektrik enerjisine veya kimyasal enerjiden ısı enerjisine şeklinde bir formdan diğerine dönüştürülür.

Ekonomik gelişme ve enerji arasındaki vazgeçilemez ilişki, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için de hayati önem taşımaktadır. 2021 yılı itibarıyla kurulu gücümüzün kaynaklara göre dağılımı; %31,4'ü kömürden, %32,7'si doğal gazdan, %16,8'i hidrolik enerjiden, %9,4'ü rüzgârdan, %4'ü güneşten, %3,2'si jeotermal enerjiden ve %2,4'ü diğer kaynaklardan elde edilmiştir (<https://enerji.Ggov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik>). 2022 yılı Mayıs ayı sonu itibarıyla ise bu oranların dağılımı; %31,3'ü hidrolik enerji, %25,1'i doğal gaz, %20,3'ü kömür, %10,9'u rüzgâr, %8,3'ü güneş, %1,7'si jeotermal ve %2,4'ü ise diğer kaynakları şeklindedir. Ayrıca, ülkemizde elektrik enerjisi üretim santrali sayısı, 2022 yılı Mayıs ayı sonu itibarıyla 10.790'a (lisanssız santraller dahil) yükselmiştir. Mevcut santrallerin 748 adedi hidroelektrik, 67 adedi kömür, 356 adedi rüzgâr, 63 adedi jeotermal, 346 adedi doğal gaz, 8.725 adedi güneş, 485 adedi ise diğer kaynaklı santrallerdir (<https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik>).

1.2. Enerji ve Toplum

Ekonomik gelişme, enerji kullanımı ve modern hayatın yaşam standartları, ortak paydası olan karmaşık bir yapı oluşturur: Yeterli ve güvenilir bir enerji kaynağının mevcudiyeti, ülkeler ve toplumların gelişmesi ve refaha kavuşması açısından kaçınılmaz gereksinimdir. Tarihsel anlamda insanoğlunun gelişimi ile paralel bir süreç gösteren enerji ve enerji kaynakları çok önemli dönüm noktalarını da ifade eder. Örneğin, Neolitik devrim, 10.000-20.000 yıl önce tarımsal gelişmelerin ortaya çıkmasıyla insan uygarlığının bir kilometre taşı olmuştur. İlk kentsel altyapıların oluşturulması için insan/hayvan iş gücünün yanı sıra, basit makineleşme çabası ve bu alanda enerjinin kullanımıyla ilgili teknolojik bilgi birikimi de gerekmiştir. Yaklaşık 5000–6000 yıl önce, basit yöntemlerle hayata dahil olan yenilenebilir enerji kaynaklarının (yelkenli tekneler, daha sonra yel değirmenleri ve su değirmenleri) kullanılması, modern hayatın gereksinimi olan enerji üretim teknolojilerinin çeşitlenmesini de sağlamıştır (Davies ve Summons, 2021). Sadece günlük hayatı sürdürmek için gerekli enerjiyi sağlamak

yerine, sanayi gelişimi ve ekonomik ilerlemenin de sağlanması ile tüm Dünyayı etkileyen ilk sanayi devriminin de başlamasına neden olmuştur. İlk sanayi devrimi ile hayvanların ve insanların (genellikle köleler) kas gücünün yerini motorlar almış ve kömür, mekanizasyonun başlıca yakıtı haline gelmiştir. 1850'li yıllardan itibaren petrolün endüstriyel olarak kullanıma başlaması ile de kömür yerine petrol enerji sektörünün baş aktörü haline gelmiştir.

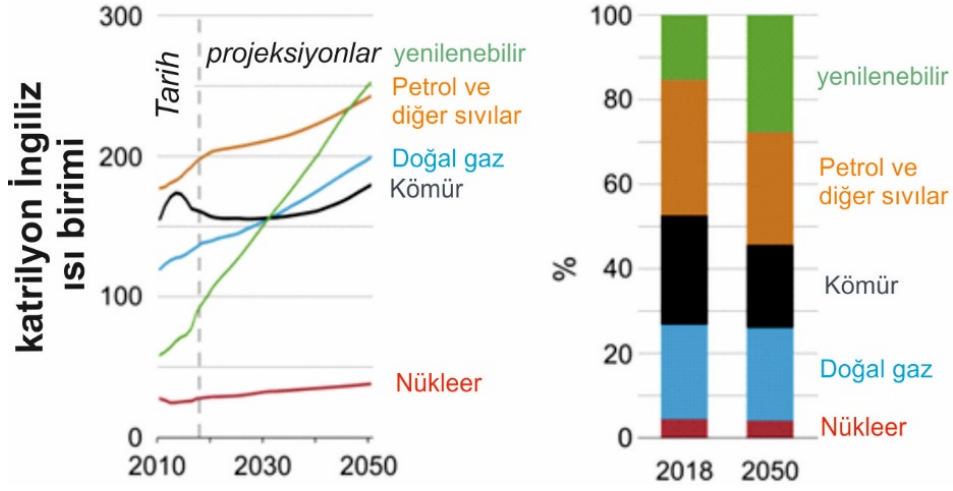
Hizmet, bilgi ve iletişim toplumu (ikinci sanayi devriminin sonucu) kilit enerji kaynağı olarak elektriğe bağlıdır. Gerekli güç sistemlerinin geliştirilmesi, nükleer de dâhil olmak üzere büyük ölçekli termik santrallerle başlamakla birlikte, rüzgâr, güneş, biyokütle ve kojenerasyona dayalı enerji üretimi de sektördeki yerini almaya, hatta payını artırmaya başlamıştır. İnsan gücü odaklı hayattan makine ve enerji odaklı hayata olan bu önemli toplumsal değişim, aynı zamanda bilimsel araştırmaların başlangıcını ve bilim temelli modern hayatın gelişimini de ifade etmektedir (Davies ve Summons, 2021).

Bu kısa genel bakış, enerji sistemleri ve toplumların gelişim süreçlerinin paralel olduğunu göstermektedir. İnsanların enerji konusundaki tercihlerini ve kısıtlamalarını dikkate almak, enerji ekonomisinin anahtarıdır. Enerji ekonomisinin getirisi, tüketicilerin, yöneticilerin ve şirketlerin sahiplerinin yanı sıra siyasi liderlerin tercihlerini dikkate alan çözümler aramaktır.

1973'te petrol ambargosu ile başlayan ve 1979'daki İran devrimi, 1991'deki Basra Körfezi Savaşı ve 2003'ün Irak işgali, 2022 yılında ise Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı ile devam eden politik olaylar, enerjinin toplumların günlük hayatında ne kadar önemli olduğunu da göstermiştir (Yalçın Erik ve Koşaroğlu, 2016). Enerjinin varlığı kadar, onu kullanma şekli, kullanılan kaynağın özelliği de bir o kadar önemlidir. Küresel ısınma, asit yağmuru ve radyoaktif atıklarla ilgili endişeler günümüzde etkilerini çevresel iklim değişiklikleri ile daha net göstermekte ve bu konuların her biri yoğun ve kontrolsüz enerji kullanımımızla ilgilidir.

Enerji ve bunu sağlayan enerji kaynakları, ekonomik büyümenin kilit sınırlayıcı faktörleridir. Sanayi devriminden sonra başlangıçta lineer, sonrasında ise logaritmik ölçekte enerjiye bağımlı bir dünya haline gelmesi ve yeterli ve güvenilir enerji kaynaklarına erişim, ekonomik büyüme için merkezin de enerji olduğunun daha net görünmesini sağlamıştır (Ritchie, 2019). Dünyadaki enerjinin yaklaşık %40'ı, çoğu sanayileşmiş ülkeler tarafından ithal edilen ve çoğu de Basra Körfezi'nden gelen petrolden sağlanmaktadır (Davies ve Summons, 2021). Özellikle Japonya, Fransa, Almanya gibi sanayileşmiş ülkeler için enerji arz güvenliği düşünüldüğünde, azalan arz veya büyük fiyat artışları nedeniyle petrol kaynaklarında önemli bir sınırlama ile karşılaşılırsa, ekonomilerinin ciddi zarar göreceği açıktır ve ülkeler bu durumu kontrol edebilmek için güncel ve kısa-uzun geleceğe dair öngörülerini sürekli yenilemektedir (Davies ve Summons, 2021). Bu öngörülerden özellikle 2050 yılına kadar yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artması, kömür kullanımının bir miktar azalması ve diğer kaynakların oranlarının da yaklaşık aynı kalacağı tahmin edilmektedir (Şekil 1).

Enerji Kaynağına Göre Birincil Enerji Tüketimi, Dünya

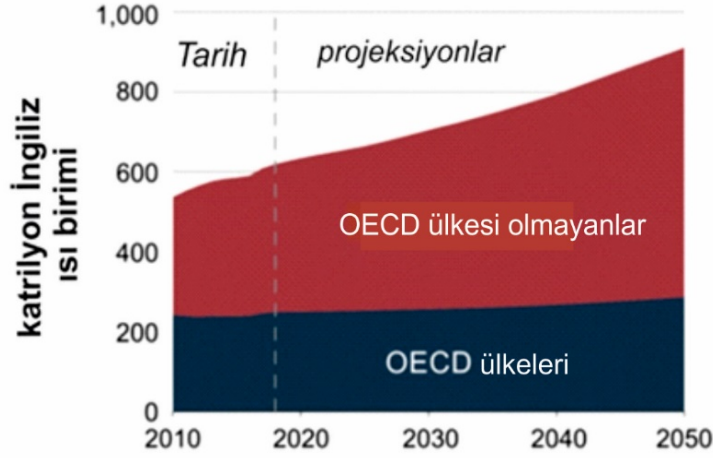

Şekil 1: 2050 yılına kadar öngörülen başlıca enerji kaynakları (<https://www.eia.gov/outlooks/ieo/>)

İklim değişikliğinin oluşturduğu potansiyel riskler, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC, 2014) raporlarında açıkça belgelenmiştir. İnsanlığın bu tehditlere tepkisi, iklim değişikliğine ilişkin Taraflar Konferansı 21 (COP21) Paris Anlaşması'nda (UNFCCC, 2015) belirtildiği gibi sera gazı (GHG) emisyonlarının neden olduğu ortalama küresel yüzey sıcaklığı artışını 2 °C'nin altında sınırlamaktır. Sera gazı emisyonlarının çoğu, fosil yakıtların yakılmasından kaynaklanmaktadır ve şu anda bu enerji kaynakları, %54,3'ü petrol ve gaz tarafından sağlanan enerji tüketimimizin yaklaşık %81,2'sini oluşturmaktadır (IEA, 2020a). Sonuç olarak fosil yakıtlardan rüzgâr, güneş, jeotermal, hidro ve nükleer gibi düşük karbonlu çözümlere geçiş, mevcut küresel enerji geçişinin temel odak noktasıdır (Pacala ve Soclow, 2004; Gielen vd., 2019). Sürdürülebilir enerji, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin merkezinde yer almaktadır (United Nations, 2015, 2019), çünkü enerjiye erişim olmadan, yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak ve herkese iyi sağlık ve kaliteli eğitim sağlamak gibi hedeflere ulaşmak mümkün değildir (Barnes vd., 2014; Lloyd, 2017).

Ancak enerjiye erişim oranı dünyanın her yerinde aynı değildir. Küresel nüfusun büyük kısmının elektriğe erişimi olmasına rağmen, 940 milyon insanın erişimi yoktur ve yaklaşık 3 milyar insan için bu olanaklar kesintili veya gelişmiş ülkelerin sahip olduğundan çok daha düşük seviyelerdedir (Ritchie, 2019). Bu enerji yoksulluğunun (ve hatta yoksunluğunun) sağlık ve toplum üzerinde kanıtlanmış birçok olumsuz etkisi vardır (Halff vd., 2014; WHO, 2018; Ritchie, 2019) ve küresel nüfus arttıkça enerji yoksunluğunda da paralel bir gelişim gösterme tehlikesiyle karşı karşıya olan bir sorundur. Birleşmiş Milletler projeksiyonları, küresel nüfusun büyük olasılıkla 2019'da 7,7 milyardan 2050'de 9,7 milyara ve 2100'de 10,9 milyara çıkacağını göstermektedir (United Nations, 2019). Mutlak nüfus artışı miktarı şüpheli olsa da her devlet vatandaşlarının refahını sağlamak için ekonomik büyümeye sahip olmak istemektedir ve bu da enerji talebini doğrudan etkiler. Bununla birlikte, birçok iklim (IPCC, 2014) ve enerji senaryosu (örn. IEA, 2019a; Equinor, 2020), enerji verimliliğindeki gelişmeler sayesinde, daha az enerji yoğun tüketim modellerine doğru değişim, küresel enerji tüketimi ve ekonomik büyüme

arasındaki tarihsel olarak yakın ilişkide önemli bir ayrışma olacağını işaret etmektedir (Şekil 2).

Şekil 2: 2050 yılında küresel enerji ihtiyacı öngörüsü (<https://www.eia.gov/outlooks/ieo/>)

Son yirmi yılda, küresel enerji tüketimi neredeyse ikiye katlanırken bunun çoğu daha az gelişmiş ülkelerde olmuştur. Gelecek yirmi yılda, enerji tüketiminin gelişmekte olan ülkelere %100'ün üzerinde artacağı tahmin edilmektedir (WOC, 2016, 2019). Bu büyümenin çoğu, başta Çin ve Hindistan olmak üzere Asya'nın gelişmekte olan ülkelerinde gerçekleşecektir. Enerji temini ekonomik ve sosyal gelişim için fırsatlar ve avantajlar sağlasa da, kentsel hava kalitesinin yanı sıra toprak ve su kalitesinin ciddi şekilde bozulmasına da neden olacaktır. Fosil yakıt tüketiminin sonuçlarının kontrol edilemeyen doğa olayları şeklinde görüldüğü günümüz dünyasında bu artış iklimi geri döndürülemez şekilde değiştirebilecek karbondioksit emisyonlarını da artıracaktır. Bu nedenle enerji kullanımının gelişmekte olan ülkelere etkin planlamasının yapılması, bunun özellikle eğitim süreçlerinde öğrencilere yaşam tarzı olarak öğretilmesiyle mümkün olabilecektir. Bu yüzyılda sürdürülebilir ekonomik büyüme, herkesin yaşam kalitesindeki iyileşmelerle birlikte, sınırlı enerji kaynaklarının çevre ve kaynaklar açısından iyi planlanmış ve verimli kullanılması, yeni enerji teknolojilerinin geliştirilmesi ile mümkündür.

1.3. Enerji Verimliliği

Enerji verimliliği, aynı görevi gerçekleştirmek veya aynı sonucu üretmek için daha az enerji kullanılmasıdır. Enerji verimli evler ve binalar, aletleri ve elektronik cihazları ısıtmak, soğutmak ve çalıştırmak, enerji verimli üretim tesisleri, mal üretmek için daha az enerji kullanır.

Enerji verimliliği, iklim değişikliğiyle mücadele etmenin, tüketiciler için enerji maliyetlerini düşürmenin ve ülkelerdeki işletmelerinin rekabet gücünü artırmanın en kolay ve en uygun maliyetli yollarından biridir. Enerji verimliliği aynı zamanda karbonsuzlaştırma yoluyla net sıfır karbon dioksit emisyonu elde etmede hayati bir bileşendir (<https://www.eesi.org/topics/energy-efficiency/description>).

Enerji tasarrufu ise, enerji kullanımında artan verimlilik ve etkin planlamalar yoluyla sağlanabilmektedir. Bunun yansısı, enerji geri kazanımı, yakalanan ve dolayısıyla azaltılan atık enerji sayesinde enerji tasarrufunun bir parçası olabilmektedir. Enerji tasarrufu için yaşama ve çalışma alanlarında enerji kapsamında öncelikler belirlenmeli ve verimliliği artıran, maliyetleri azaltan bir verimlilik planı oluşturmalıdır. Yalıtım seviyelerinin kontrol edilmesi ve geliştirilmesi, kompakt floresan ampuller kullanımı gibi basit çözümler bile enerji tasarrufu için etkin sonuçlar sağlayabilmektedir. Elektrikli aletlerin kullanımı sırasında dikkat edilecek basit kurallar ise bu verimliliği ve tasarrufu arttırabilmektedir. Örneğin, kullanılmayan aletlerin bekleme modunda bırakılmaması en basit fakat en önemli ayrıntılardan birisidir.

2. Materyal ve Metot

Enerjinin modern dünyada bu kadar önemli olması gelecekte sürdürülebilir olabilmesi için tasarruflu ve verimli kullanımını gerektirir. Bunu sağlayacak unsur ise büyük ölçüde bu konuda bilinçlendirilmiş toplumlardır. Bu kapsamda üniversite öğrencilerinin enerji kullanım alışkanlıkları ve enerji tasarrufu ile ilgili yaklaşımlarının belirlenmesi için literatürden yararlanılarak oluşturulmuş sosyodemografik özelliklere ilişkin bilgilerle birlikte elektrik kullanımı ve tasarruflarına ilişkin bilgi ve algı düzeyini belirlemeye yönelik 25 soru yer almaktadır. Ayrıca öğrencilerin tasarruf düzeylerini belirleyebilmek için “tasarruf anketi” uygulanmıştır (<https://anket.omu.edu.tr/node/37>). Anket, 5’li Likert düzeyinde hazırlanmış ve toplam 25 sorudan oluşmaktadır. Tasarruf anketi soruları; “Kâğıt israf etmemeye özen gösteririm ve genellikle dokümanları bilgisayar ortamında okumayı ve yazmayı tercih ederim”, “Soğuk havalarda evden ayrılırken kombinin/kaloriferin/ısıtıcının ısısını düşürüyorum/kapatıyorum”, “Araba kullanmak yerine özellikle toplu taşıma araçlarını kullanmayı tercih ediyorum” gibi ifadelerden oluşmaktadır. Bu çalışmada tasarruf anketi ifadelerinin güvenilirlik değeri 0,830 olarak saptanmıştır.

Anket değerlendirme sorularında, güç üretiminde, evlerin ısıtılması ve soğutulmasında olduğu kadar aydınlatma ve sürüşte de enerji tasarrufu davranış kalıplarının nasıl olduğuna dair bilgiler derlenmeye çalışılmıştır. Özellikle ailenin eğitim düzeyi, yaşam alanları, iş ve gelir imkânları, bu konuda daha önce okullarda eğitim alıp almadıkları gibi temel parametreler üzerine dayanan bir araştırma planlanmıştır.

Çalışmanın evreni, Kasım 2021 tarihinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi’nde okuyan toplam 45436 öğrencidir. Formül yoluyla hesaplanan 381 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmuştur(<http://www.raosoft.com/samplesize.html>). Öğrencilerden yüz yüze görüşme yönetimiyle farklı fakültelerden toplam 33 bölümde öğrenim gören öğrenciden veriler toplanmıştır. Araştırmanın tipi, tanımlayıcı ve kesitseldir. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde frekans, yüzde, ortalamalar kullanılmıştır. Ayrıca tasarruf anketi soruları Kolmogorov-Smirnov testine göre normal dağılım gösterdiğinden bağımsız örneklem t testi ve ANOVA testleri kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde %95 güven aralığına göre $p < .05$ anlamlı olarak kabul edilmiştir. Araştırmaya başlamadan önce Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşerî Bilimler Kurulundan (2021-11-34 numara ve 39 nolu karar) izin alınmıştır.

3. Bulgular

Tablo 1: Üniversite öğrencilerinin sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımı (n=381)

<i>Yaş</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>Aylık Gelir</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
17-18	25	6,6	0-1000 TL	46	12,1
19-20	153	40,2	1001-2000 TL	59	15,5
21-22	127	33,3	2001-5000 TL	168	44,1
23-24	51	13,4	5000 TL üzeri	108	28,3
25 ve üzeri	25	6,6			
<i>Cinsiyet</i>			<i>Medeni Durum</i>		
Kadın	188	49,3	Evli	8	2,1
Erkek	193	50,7	Bekar	373	97,9
<i>Eğitim Yeri</i>			<i>Aile yaşanılan yer</i>		
Fakülte	308	80,8	Kent	304	79,8
MYO	73	19,2	Kırsal	77	20,2
<i>Anne Eğitim Durumu</i>			<i>Baba Eğitim Durumu</i>		
İlkokul	178	46,7	İlkokul	104	27,3
Ortaokul	86	22,6	Ortaokul	97	25,5
Lise	83	21,8	Lise	94	24,7
Üniversite	28	7,3	Üniversite	74	19,4
Yüksek lisans/Doktora	6	1,6	YL/Doktora	12	3,1
<i>Sınıf</i>			<i>Bilim alanı</i>		
1,00	121	31,8	Sosyal Bilimler	131	34,4
2,00	127	33,3	Fen Bilimleri	139	36,5
3,00	55	14,4	Sağlık Bilimleri	77	20,2
4,00	75	19,7	Eğitim Bilimleri	34	8,9
5,00	3	,8	<i>Baba mesleği</i>		
<i>Anne Mesleği</i>			Çalışmıyor	45	11,8
Ev Hanımı	316	82,9	Memur	78	20,5
Memur	23	6,0	İşçi	105	27,6
İşçi	28	7,3	Serbest meslek	125	32,8
Serbest meslek	14	3,7	Çiftçi	28	7,3

Tablo 1’de öğrencilerinin sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımı verilmiştir. Öğrencilerin %40,2’si 19-20 yaş aralığında, %50,7’si erkek, %97,9’u bekar, %44,1’i aylık geliri 2001-5000TL arasında olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin %80,8’i fakülte öğrencisi, %79,8’nin ailesi kentsel alanda yaşamakta, %46,7’sinin annesi ilkokul mezunu ve %27,3’ünün babası ilkokul mezunu olduğu, %33,3’ü 2.sınıf öğrencisi, %36,5’i fen bilimleri alanında olduğu, öğrencilerin annelerinin %82,9’u çalışmadığı ve öğrencilerin babalarının %32,8’inin serbest meslek yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin Enerji tasarrufu konusundaki farkındalıklarına ilişkin bulgular.

		Frekans	%
12. Enerji veya çevre konusunda ders aldınız mı?	Evvet	89	23,4
	Hayır	292	76,6
13.Evde ısınma sisteminde ne kullanıyorsunuz?	Kömür	87	22,8
	Doğalgaz	252	66,1

Öğrencilerin Enerji Tasarrufu Davranışlarına Yönelik Farkındalık Düzeyleri: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği

	Elektrik	15	3,9
	Diğer	27	7,1
14. Evlerde kağıt, ahşap veya plastik yakar mısınız?	Evet	50	13,1
	Bazen/Ara sıra	75	19,7
	Hayır	256	67,2
15. Evdeki suyun sıcaklığını düzenleyen bir termostat kullanır mısınız?	Evet	120	31,5
	Hayır	173	45,4
	Bilmiyorum	88	23,1
16. İkamet ettiğiniz binanın yalıtımı yapıldı mı?	Evet	202	53,0
	Hayır	94	24,7
	Hayır bunu bir fayda görmüyorum	6	1,6
	İlgilenmiyorum	14	3,7
	Bilmiyorum	65	17,1
17. Elektronik cihaz satın alırken enerji sınıfına (örneğin +++ A) dikkat ediyor musunuz?	Evet bu ana faktör	110	28,9
	Evet, ama sadece göz önünde bulundurduğum faktör	158	41,5
	Hayır, çünkü tüm yeni ekipmanların enerjisinin verimli olduğuna inanıyorum	16	4,2
	Buna dikkat etmiyorum	97	25,5
18. Evde elektrikli su ısıtıcısı kullanıyor musunuz?	Evet	228	59,8
	Hayır	153	40,2
19. Evde LED aydınlatma kullanıyor musunuz?	Evet	160	42,0
	Kısmen	78	20,5
	Hayır	143	37,5
20. Düşük voltajlı cihazlarda şarj edilebilir piller yerine tek kullanımlık piller kullanıyor musunuz?	Evet	92	24,1
	Kısmen	160	42,0
	Hayır	129	33,9
21. Bilgisayarda çalışırken veya TV izlerken ek aydınlatma kullanıyor musunuz?	Evet, Daima	81	21,3
	Bazen	167	43,8
	Hayır	133	34,9
22. Evinizde enerji tasarrufu için aldığınız önlemler nelerdir? (Çoklu cevap verilebilir)	Telefonun şarjı dolduğunda direk fişten çekilmesi	207	20,5
	Tasarruflu ampul kullanımı	183	18,1
	Kapı ve pencerelerdeki aralıkları kapatılarak ...	124	12,2
	Çamaşır makinesi tam dolmadan çalıştırılmaması	143	14,1
	Televizyonu bekleme konumunda da elektrik	46	4,5
	Beyaz eşyalarda ürün cinsine bağlı olarak	33	3,3
	Bulaşıkları elde yıkamak yerine bulaşık	98	9,7
	Dış fırçalarken suyun kapatılması	137	13,5
	Duş süresinin kısa tutulması	41	4,1
23. Evde/Okulda enerjiyi daha verimli hale getirmek için hangi iyileştirmelerin öncelikli olduğunu düşünüyorsunuz? (Çoklu cevap verilebilir)	Güneş PV	191	22,6
	Zemin altı ısıtma Çatı yalıtımı	136	16,1
	Boşluklu duvar yalıtımı	90	10,7
	Termostatik radyatör vanaları	29	3,4
	Yeni kazan	19	2,3
	Yalıtımlı pencereler	170	20,1
	Dış duvar yalıtımı İç duvar yalıtımı	144	17,1
	Yeni radyatörler Yeni termostat	29	3,4
	Havalandırma yalıtımı	36	4,3
24. Oturduğunuz evin binasında enerji tasarrufu için aşağıdaki çalışmalardan hangisi/hangileri mevcuttur?	Mantolama	148	19,1
	Led ışıklar	69	8,9
	Modern asansör sistemi	62	8,0

(Çoklu cevap verilebilir)	Sensörlü ışık sistemi	176	22,7
	Pencerelerde ve kapılarda ısı kaybının önlenmesi için pencere bandı ve sünger	141	18,2
	Radyatör arkalarında alüminyum folyo kaplı ısı yalıtım levhaları	13	1,7
	Çatı yalıtımı	115	14,9
	Nitelikli cam	50	6,5
25. Aşağıdakilerden hangisi enerji tüketiminizi azaltmanız için sizi motive eder?	İklim değişikliği	111	29,1
	Enerji faturalarında tasarruf	128	33,6
	Doğal kaynaklarda sağlanan tasarruf	106	27,8
	Başkalarına iyi bir örnek olarak onları da teşvik etmek	29	7,6
	Diğer	7	1,8

Tablo 2’de öğrencilerinin **Enerji tasarrufu konusundaki farkındalıklarına İlişkin Bulgulara** göre dağılımı verilmiştir. Öğrencilerin %23,4’ü enerji ve çevre konusunda üniversite ve öncesi eğitim dönemlerinde ders alırken, %76,6’sı böyle bir ders almamıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun %66,1 evde ısınma sistemi olarak doğalgaz kullanırken, ikinci olarak en fazla kömür (%22,8) kullanmaktadırlar. Öğrencilerin %67,2’si evde kağıt, ahşap veya plastik yakmadıklarını belirtmiştir. %45,4’ü evdeki suyun sıcaklığını düzenleyen bir termostat kullanmadıklarını; %53’ü yaşadığı binanın yalıtımı yapıldığını; %41,5’i elektronik cihaz satın alırken enerji sınıfına çoğunla göz önünde bulundurdıkları; %59,8’inin evde elektrikli su ısıtıcısı kullandıkları; %42’sinin evde LED aydınlatma kullandığı saptanmıştır.

%42’sinin düşük voltajlı cihazlarda şarj edilebilir piller yerine tek kullanımlık piller kullandığı; %43,8’inin “bazen” bilgisayarda çalışırken veya TV izlerken ek aydınlatma kullandığı belirlenmiştir.

Evinizde enerji tasarrufu için aldığımız önlemler nelerdir? sorusuna %20,5’i Telefonun şarjı dolduğunda direkt fişten çektiğini; %18,1’i tasarruflu ampul kullanmakta olduğunu; %14,1’i çamaşır makinesinin tam dolması beklediğini; %13,5’i dış fırçalarken suyu kapattığını belirtmişlerdir.

Evde/Okulda enerjiyi daha verimli hale getirmek için hangi iyileştirmelerin öncelikli olduğunu düşünüyorsunuz? Sorusuna %22,6’sı güneş PV’nin; %20,1’i yalıtımlı pencerelerin; %17,1’i dış ve iç duvar yalıtımının %16,1’i zemin altı ısıtma çatı yalıtımının öncelikli olduğunu belirtmişlerdir.

Oturduğunuz evin binasında enerji tasarrufu için aşağıdaki çalışmalardan hangisi/hangileri mevcuttur? sorusuna öne çıkan %22,7’si sensörlü ışık sisteminin olduğunu; %19,1’i mantolama yapıldığını; %18,2’si pencerelerde ve kapılarda ısı kaybının önlenmesi için pencere bandı ve süngerle kapatıldığını; %14,9’u çatı yalıtımı yapıldığını belirtmişlerdir.

Aşağıdakilerden hangisi enerji tüketiminizi azaltmanız için sizi motive eder? sorusuna %33,6’sı enerji faturalarında tasarruf; %29,1’i iklim değişikliği; %27,8’i doğal kaynaklarda sağlanan tasarrufun kendilerini motive edeceğini belirtmişlerdir.

Tablo 3: Katılımcıların Tasarruf Anketi Puanlarına Verdikleri Cevaplar (N=381)

Maddeler	Min.	Max.	Ort.	Std. Sapma
1.Kâğıt israf etmemeye özen gösteririm ve genellikle dokümanları bilgisayar ortamında okumayı ve yazmayı tercih ederim.	1,00	5,00	2,32	1,01
2.Doküman çıktısı alırken daha önceden tek yüzü kullanılmış kağıtları kullanmaya dikkat ederim.	1,00	5,00	2,76	1,18
3.Gereksiz enerji kullanımının önüne geçmek için lamba ve elektronik aletleri sadece ihtiyaç duyduğumda açık bırakırım.	1,00	5,00	1,77	0,89
4.Çalıştığımız alanlarda / iş yerlerinde / okullarda harekete duyarlı (sensörlü) ışıklandırmaların kullanılmasının enerji tasarrufu açısından gerekli bir uygulama olduğunu düşünüyorum.	1,00	5,00	1,76	1,02
5.Seyretmemsem bile televizyonu açık bıraktığım zamanlar oluyor. (R)	1,00	5,00	3,53	1,19
6.Elektrikli aletleri kullanmıyorsam bekleme konumunda bırakmıyorum, ana düğmelerinden kapatıyorum.	1,00	5,00	2,22	1,18
7.İşim bittiğinde, cep telefon şarjı, Bilgisayar/laptop ve diğer elektrikli cihazların fişini prizden çekiyorum.	1,00	5,00	1,93	1,20
8.Sıcak havalarda evde/iş yerinde odadan ayrılırken klima, vantilatörü kapatıyorum.	1,00	5,00	1,93	1,09
9.Soğuk havalarda evden ayrılırken kombinin/kaloriferin/ısıtıcının ısınıp düşürüyorum/kapatıyorum.	1,00	5,00	2,34	1,29
10.Isıtıcıların önüne eşya koymamaya özen gösteriyorum.	1,00	5,00	2,08	1,17
11.İhtiyacım olduğunda küçük mekânlar için özellikle düşük voltajlı ampulleri satın alıyorum.	1,00	5,00	2,50	1,21
12.Diş fırçalarırken, duş alırken ve ellerimi yıkarken suyun boşuna akmaması için aralarda musluğu kapatıyorum.	1,00	5,00	1,80	1,02
13.Sıcak su açıldığında suyun ısınmasını beklerken akan suyun ziyan olmaması için bir kaba dolduruyorum.	1,00	5,00	3,06	1,43
14.Hava çok soğuk olmasa da mutfak ve banyo lavabosunda sıcak su kullanıyorum.	1,00	5,00	2,71	1,19
15.Suyu fazla kullanmamak için daha az sifon çekiyorum ve kısa süreli duş almaya dikkat ediyorum.	1,00	5,00	2,97	1,26
16.Araba kullanmak yerine özellikle toplu taşıma araçlarını kullanmayı tercih ediyorum.	1,00	5,00	2,35	1,26
17.Atıkları, yeniden değerlendirilebilmeleri için uygun geri dönüşüm kutularına; atık pilleri de atık pil toplama kutularına atarım.	1,00	5,00	2,40	1,12
18.Atıkların geri dönüştürülmesi çevrenin ve doğal kaynakların korunması açısından önemli olduğunu düşünüyorum	1,00	5,00	1,68	1,02
19.Sürdürülebilir bir çevre için tek kullanımlık ürünlerden (bez torba, şarj edilebilir pil) uzun ömürlü olanı tercih ederim.	1,00	5,00	1,96	1,03
20.Enerji tasarrufunu sürdürülebilir bir çevre için gerekli görüyorum.	1,00	5,00	1,63	0,96
21.Sürdürülebilir bir çevre için elimden gelen gayreti gösteriyor ve çevremdekileri bilinçlendirmeye çalışıyorum.	1,00	5,00	2,29	1,06
22.Günlük yaşantımda tüketirken geri kazanımı/yeniden kullanımı tercih ederim ve gelecek için tasarrufu önemserim.	1,00	5,00	2,06	0,96
23.Sıfır atık projesi ülkemize maddi ve manevi olarak olumlu katkı gösterecek ve insanların geri dönüşüm konusunda farkındalıklarının artmasını sağlayacaktır.	1,00	5,00	1,90	1,04
24.Sıfır atık projesinin tüm kamu kuruluşlarında yürürlüğe girmesi gerektiğini düşünüyorum.	1,00	5,00	1,59	0,96

25.Enerji ve yakıt tasarrufu konusunda sadece bireylerin duyarlılığı değil, toplum duyarlılığını arttırmak için bilinçlendirme çalışmaları yapılması gerektiğini düşünüyorum	1,00	5,00	1,58	1,00
Tasarruf Anketi (Genel)	1,00	4,48	2,21	0,49

Tablo 3'te öğrencilerin tasarruf anketine verdikleri cevapların ortalama puanları verilmiştir. Verilen cevaplar incelendiğinde genel olarak öğrencilerin tasarruf anketi ortalamasının (2,21) olduğu görülmektedir. Puan ortalamalarına göre öğrencilerin tasarruf düzeylerinin düşük olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre tasarruf anketi puanlarının karşılaştırılması (n=381)

Değişkenler	N	Ort.	S	Sonuç	
Yaş Aralığı	17-18	2,1888	,52758	25	
	19-20	2,2154	,45991	153	
	21-22	2,2394	,52934	127	
	23-24	2,1945	,50018	51	
	25 ve üzeri	2,0880	,55088	25	
Cinsiyet	Kadın	188	2,1019	,46621	$t = -4296$
	Erkek	193	2,3163	,50733	$p = 0,000$
Medeni Durum	Evli	8	2,3900	,49257	$t = 1,041$
	Bekar	373	2,2066	,49859	$p = 0,331$
Eğitim Yeri	Fakülte	308	2,2588	,50662	$t = 4,534$
	MYO	73	2,0066	,40634	$p = 0,000$
Aile yaşanılan yer	Kent	304	2,2097	,49832	$t = -0,59$
	Kırsal	77	2,2135	,50257	$p = 0,953$
Anne Eğitim Düzeyi	İlkokul	178	2,1784	,48323	
	Ortaokul	86	2,2307	,54299	
	Lise	83	2,2260	,46599	$F = 0,538$
	Üniversite	28	2,3129	,46009	$p = 0,708$
	Yüksek lisans/Doktora	6	2,1800	,89291	
Baba Eğitim Düzeyi	İlkokul	104	2,1562	,52968	
	Ortaokul	97	2,1476	,46845	$F =$
	Lise	94	2,2970	,51631	1,659
	Üniversite	74	2,2395	,45460	$p = 0,159$
	Yüksek lisans/Doktora	12	2,3333	,51855	
Sınıf	1.sınıf	121	2,2122	,48241	
	2.sınıf	127	2,1581	,48589	$F =$
	3.sınıf	55	2,2305	,51438	1,320
	4.sınıf	75	2,2619	,52941	$p = 0,262$
	5.sınıf	3	2,7067	,46361	
Bilim	Sosyal Bilimler	131	2,2559	,57643	$F =$
	Fen Bilimleri	139	2,2363	,43907	1,589
	Sağlık Bilimleri	77	2,1252	,46309	$p = 0,191$
Anne mesleği	Ev hanımı	316	2,1890	,49095	$F =$
	Memur	23	2,2748	,49379	1,532
	İşçi	28	2,3886	,54703	$p = 0,206$
	Serbest meslek	14	2,2343	,54999	
Baba mesleği	Çalışmıyor	45	2,1351	,50158	$F =$
	Memur	78	2,2549	,47285	0,924
	İşçi	105	2,2251	,50994	$p = 0,450$

Serbest meslek	125	2,1738	,51841
Çiftçi	28	2,3171	,42443

Öğrencilerin cinsiyet ve eğitim aldıkları fakülte ve yüksekokul değişkenleri açısından tasarruf düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet açısından erkeklerin (2,31) kadınlara göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir ($p < 0,05$). Eğitim yeri değişkeni açısından ise fakültede öğrenim gören öğrencilerin (2,25) meslek yüksekokulunda öğrenim görenlere göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Öğrencilerin yaş, medeni durum, ailenin yaşadığı yer, anne ve babanın eğitim düzeyi, sınıf, bilim dalı, anne ve baba mesleği değişkenlerin göre tasarruf düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı saptanmıştır ($p > 0,05$) (Tablo 4).

4. Sonuç

Enerji, toplumsal kalkınma için hayati öneme sahiptir ve çoğu enerji talebi projeksiyonu, mevcut seviyelerden önemli bir artış (2040 yılına kadar ortalama %17) olacağını göstermektedir. Aynı projeksiyonlar, düşük karbonlu enerji kaynaklarıyla hızlı bir şekilde yer değiştirmenin zorlukları nedeniyle, petrol ve gazın enerji karışımının önemli bir parçası olmaya devam edeceğini de vurgulamaktadır. Bu, enerji yoğunluğu, jeopolitik, maliyetler, kesintili tedarik ve depolama, yenilenebilirler için hammadde tedarik belirsizlikleri ve enerji sisteminin sermaye yoğunluğu konuları ile ilgilidir. Enerji Bilgi İdaresi (EIA) projesi, 2050 yılına kadar yenilenebilir kaynakların en önemli enerji kaynağı olacağını tahmin etmektedir. Bununla birlikte, artan enerji talebi nedeniyle, neredeyse tüm enerji kaynakları talepte artış muhtemeldir, öyle ki 2050 yılına kadar küresel enerji neredeyse eşit oranlarda petrol, gaz ve yenilenebilir enerji kaynakları ve daha küçük bir oranda kömür artı nükleer ile sağlanacak denilebilir.

Enerji talebinin önemli seviyelerde olması, bu kıt kaynakların doğru ve verimli kullanımının önemini artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı; üniversite öğrencilerinin elektrik kullanımı ve tasarruflarına ilişkin bilgi ve algı düzeylerinin belirlemektir. Bu amaçla Sivas Cumhuriyet Üniversitesinden 381 öğrenciden elde edilen veriler incelenmiştir.

Çalışmamızda öğrencilerin tasarruf düzeylerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Araştırmamızdan farklı olarak, Polonyalı, Çek ve Ukraynalı öğrencilere yönelik yapılan bir araştırmada öğrencilerin yaklaşık %60'ı enerji tasarrufu ilkelerine uydukları belirlenmiştir (Gródek-Szostak vd.,2021).

Araştırma bulgularına göre, öğrencilerin %23,4'ü enerji ve çevre konusunda ders alırken, %76,6'sının böyle bir ders almadığı belirlenmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin enerji kullanımı ve çevre konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını veya eksiklerinin olabileceğini gösterebilir. Öğrencilere öncelikle ilköğretim okullarında enerji ve çevre konusunda eğitimler verilmesi, üniversite eğitimlerinde de farklı bölümlerde öğrenim gören üniversite öğrencilerine kendi alanlarının dışında seçmeli ders olarak enerji ve çevre dersi verilmesi önerilebilir. Bu önerimizi destekleyen Zhao vd., (2019) çalışmalarında üniversite öğrencilerinin %92,94'ünün üniversitelerde enerji tasarrufu faaliyetleri ve çevre koruma eğitimi yapılması gerektiğini düşündüklerini ve %38,67'sinin çok gerekli olduğunu düşündüklerini belirlemiştir.

Çalışmamızla benzer olarak Karatepe vd., (2012) Türkiye’de üniversite öğrencilerinin yenilenebilir enerji teknolojisi ve hizmetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını belirlemiştir. Çin’de yapılan bir araştırmada ise öğrencilerin enerji tasarrufu bilincinin daha güçlü olduğu, ancak enerji tasarrufu davranışının nispeten yavaş olduğu saptanmıştır (Xiao-hua ve Jun-ta, 2007).

Öğrencilerin çoğunluğunu (%66,1) evde ısınma sistemi olarak doğalgaz, ikinci olarak kömür (%22,8) kullanmaktadır. %67,2’si evde kâğıt, ahşap veya plastik yakmadıklarını belirtmiştir. Buna göre öğrencilerin genel olarak evde ısınma sistemi ile ilgili olarak yakıt kullanımının daha iyi olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin %45,4’ü evdeki suyun sıcaklığını düzenleyen bir termostat kullanmadığını, %53’ü ikamet ettiği binanın yalıtımının yapıldığını, %41,5’i elektronik cihaz satın alırken enerji sınıfına çoğunla göz önünde bulundurduğunu, %59,8’inin evde elektrikli su ısıtıcısı kullandığını ve %42’sinin de evinde LED aydınlatma kullandığını ifade etmiştir. Ayrıca öğrencilerin %42’sinin düşük voltajlı cihazlarda şarj edilebilir piller yerine tek kullanımlık piller kullandığı, %43,8’inin “bazen” bilgisayarda çalışırken veya TV izlerken ek aydınlatmadan yararlandığı belirlenmiştir. Bu bulgular öğrencilerin enerji kullanımı konusunda bilgilendirilmesi gerektiğini daha da desteklemiştir.

Evinizde enerji tasarrufu için aldığınız önlemler nelerdir? Sorusuna %20,5’i telefonun şarjı dolduğunda direkt fişten çektiğini; %18,1’i tasarruflu ampul kullanmakta olduğunu; %14,1’i çamaşır makinesinin tam dolması beklediğini; %13,5’inin dış fırçalarla suyu kapattığını belirtmişlerdir. Bu bulgu, öğrencilerin günlük hayatta rutin olarak yapılan işlerde enerji tasarrufuna dikkat etmediklerini göstermektedir.

Evde/Okulda enerjiyi daha verimli hale getirmek için hangi iyileştirmelerin öncelikli olduğunu düşünüyorsunuz? Sorusuna %22,6’sı güneş PV’nin; %20,1’i yalıtımlı pencerelerin; %17,1’i dış ve iç duvar yalıtımını; %16,1’i zemin altı ısıtma çatı yalıtımının öncelikli olduğunu belirtmişlerdir.

Oturduğunuz evin binasında enerji tasarrufu için aşağıdaki çalışmalardan hangisi/hangileri mevcuttur? sorusuna %22,7’si sensörlü ışık sisteminin olduğunu; %19,1’i mantolama yapıldığını; %18,2’si pencerelerde ve kapılarda ısı kaybının önlenmesi için pencere bandı ve süngerle kapatıldığını; %14,9’u çatı yalıtımı yapıldığını belirtmişlerdir.

Aşağıdakilerden hangisi enerji tüketiminizi azaltmanız için sizi motive eder? sorusuna %33,6’sı enerji faturalarında tasarruf; %29,1’i iklim değişikliği; %27,8’i doğal kaynaklarda sağlanan tasarrufun kendilerini motive edeceğini belirtmişlerdir.

Araştırmamızda cinsiyet açısından erkeklerin tasarruf puanları daha yüksek bulunmuştur. Buna göre erkek öğrencilerin ve fakülte öğrencilerinin tasarruf konusunda daha duyarlı ve bilinçli oldukları söylenebilir. Cotton vd., (2016) çalışmamızdan farklı olarak erkek ve kız öğrenciler arasında enerji kullanımına ilişkin algıları açısından önemli bir farklılık belirlenmemiştir. Ayrıca çalışmamızda fakülte öğrencilerinin tasarruf puanları, meslek yüksekokulu

öğrencilerinden anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Buna göre eğitim düzeyi yükseldikçe tasarruf konusunda farkındalık düzeylerinin yükseldiği söylenebilir.

Bu çalışmada ortaya konular verilerin de net bir şekilde ifade ettiği gibi, yerel ve/veya küresel ölçekte toplumu etkileyen önemli konularda bireylerin davranış eğilimlerine cinsiyet, eğitim, yaş, meslek, aile yapısı, gelir düzeyi gibi özelliklerin oldukça büyük etkisi olduğu görülmektedir. Toplumlarda özellikle küresel iklim değişikliği ve enerji tasarrufu gibi konularda genel davranış yönelimlerinin belirlenmesi yanı sıra bireylerin hangi özelliklerinin etki ettiğinin mikro ölçekte de olsa değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu tarz tespitler farklı bilim alanlarında, psikoloji veya sosyoloji gibi, yapılacak çalışmalar için aslında bir bakış açısı sunmakta ve “neden” sorusunu akla getirmektedir. Bu çalışma hem bir durum değerlendirmesi hem de diğer çalışmalar için “neden” ve “ne kadar” sorularına bir bakış açısı oluşturmaktadır.

Enerji tasarrufu ve kullanımı konusunda farkındalığı artırmak için, özellikle akademik ve sosyal gelişim ve eğitimin sağlandığı her düzeydeki eğitim kurumlarında bahsedilen etken ve süreçlerin mümkün olduğunca belirlenmesi ve esas mesele hakkındaki negatif tutumlar ve alışkanlıklardaki iyileşmenin sağlanabilmesine dair uygulamaların dersler veya sosyal etkinlikler ile yaygınlaştırılması, yaşam biçimi haline getirilmesi, ülkeler ve tüm dünya için çok hayati öneme sahiptir.

Kaynakça

- Barnes, D.F., Samad, H., & Banerjee, S.G. (2014). *The development impact of energy access*. In: Halff, A., Sovacool, B.K., Rozhon, J. (Eds.), *Energy Poverty: Global Challenges and Local Solutions*. Oxford University Press, pp. 54–76. Erişim tarihi: 15.12.2021, <http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199682362.003.0004>.
- BP Statistical Review of World Energy (2020). [Online]. Available: Erişim tarihi: 10.11.2021, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energyeconomics/statistical-review-of-world-energy.html>.
- Cotton, D., Shiel, C., & Paço, A. (2016). Energy saving on campus: a comparison of students' attitudes and reported behaviours in the UK and Portugal. *Journal of cleaner production*, 129, 586-595. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.03.136>
- Davies, A. & Simmons, M.D. (2021). Demand for ‘advantaged’ hydrocarbons during the 21st century energy transition. *Energy Reports*
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2022). Erişim tarihi: 13.07.2022, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik>
- Equinor. (2020). *Energy perspectives 2020*. Equinor. 1–47, Erişim tarihi: 10.12.2021, <https://www.equinor.com/en/sustainability/energy-perspectives.html>.
- Gielen, D., Boshell, F., Saygin, D., Bazilian, M.D., Wagner, N., & Gorini, R. (2019). The role of renewable energy in the global energy transformation. *Energy Strategy Rev.* 24, 38–50. <http://dx.doi.org/10.1016/j.esr.2019.01.006>.

- Gródek-Szostak, Z., Malinowski, M., Suder, M., Kwiecie Ńn, K., Bodziacki, S., Vaverková, M.D., Maxianová, A., Krakowiak-Bal, A., Ziemia Ńczyk, U., Uskij, H., et al. (2021). Energy Conservation Behaviors and Awareness of Polish, Czech and Ukrainian Students: A Case Study. *Energies*, 14, 5599. <https://doi.org/10.3390/en14185599>
- Halff, A., Sovacool, B.K., & Rozhon, J. (2014). *Energy Poverty: Global Challenges and Local Solutions*. OUP Oxford, Erişim tarihi: 20.10.2021, <http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199682362.001.0001>.
- IEA, *International Energy Outlook (2019a)*. www.eia.gov/ieo, Erişim Tarih; 18.07.2022.
- IEA, *International Energy Outlook (2020a)*. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2020>, Erişim Tarih; 18.07.2022.
- IPCC. (2014). Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC, Geneva, Switzerland, p. 151.
- Karatepe, Y., Neşe, S. V., Keğebaş, A., & Yumurtacı, M. (2012). The levels of awareness about the renewable energy sources of university students in Turkey. *Renewable Energy*, 44, 174-179.
- Lloyd, P.J. (2017). The role of energy in development. *J. Energy South. Afr.* 28, 54–62. <http://dx.doi.org/10.17159/2413-3051/2017/v28i1a1498>.
- Pacala, S., & Socolow, R. (2004). Stabilization wedges: Solving the climate problem for the next 50 years with current technologies. *Science* 305, 968–972. <http://dx.doi.org/10.1126/science.1100103>.
- Ritchie, H. (2019). *Access to Energy*. Our World in Data. Erişim tarihi: 10.12.2021 <https://ourworldindata.org/energy-access>.
- UNFCCC. (2015). Adoption of the Paris Agreement. Report No. FCCC/CP/2015/L.9/Rev.1. UNFCCC. Erişim tarihi: 20.11.2021 <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf>.
- United Nations. (2015). Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1. United Nations, Erişim tarihi: 15.10.2021, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>.
- United Nations. (2019). World population prospects 2019 highlights. ST/ESA/SER.A/423. United Nations, Erişim tarihi: 15.10.2021, https://population.un.org/wpp2019/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf.
- WHO. (2018). Household Air Pollution and Health. World Health Organization, Erişim tarihi: 20.11.2021, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/household-air-pollution-and-health>.

WOC (World Energy Council) (2016). World energy resources. World Energy Council. Erişim tarihi: 10.11.2021, <https://www.worldenergy.org/assets/images/imported/2016/10/WorldEnergy-Resources-Full-report-2016.10.03.pdf>.

WOC (World Energy Council) (2019). *World energy scenarios: Exploring innovation pathways to 2040*. World Energy Council. pp. 1–148, Erişim tarihi: 10.11.2021, <https://www.worldenergy.org/publications/entry/world-energy-scenarios-2019-exploring-innovation-pathways-to-2040>.

www.anket.omu.edu.tr/node/37

www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik

www.raosoft.com/samplesize.html

www.eesi.org/topics/energy-efficiency/description, Erişim Tarihi: 18.07.2022

Xiao-hua, W., & Jun-ta, C. (2007). Çin'deki Üniversite Öğrencilerinin Enerji Tasarrufu Bilinci ve Davranışı Üzerine [J]. *Enerji Tasarrufu Teknolojisi*, 5.

Yalçın Erik, N., & Koşaroğlu, Ş.M. (2016). Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Şeyl Gazı Etkisi Ve Bazı Öngörüler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 119-143.

Zhao, S., Song, Q., & Wang, C. (2019). Characterizing the energy-saving behaviors, attitudes and awareness of university students in Macau. *Sustainability*, 11(22), 6341.

Mahlasnâmelerde Genç Şairlere Öğütler

Poetical Recommendations of Mahlasnâmes

Adnan UZUN*

Öz

Divan şiiri geleneğinde mahlas kullanımı önemli bir yer tutar. Mahlaslar bizzat şair tarafından belirlenebildiği gibi şaire onun yetişmesinde etkisi olan kişilerce de verilebilir. Şairin karakterini duygu ve düşünce dünyasını yansıtan imza niteliğindeki bu takma adların usta şairler tarafından yeni yetişmekte olan şairlere verilmesi üzerine Mahlasnâme adlı manzumeler kaleme alınmıştır. Bu çalışmada ağırlıklı olarak Hoca Neş'et ve Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendinin Mahlasnâmeleri incelenerek, genç şairlere yapılan tavsiyelerden dönemin şiir sanatı anlayışı tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre Mahlasnâmelerde vurgulanan düşünceleri; ilim ve irfan sahibi olmanın önemi, ilimsiz şiirin temelsiz olacağı; genç şairlerin şiir geleneğini temsil eden usta şairleri örnek almaları; boş sözden, hiciv ve hezeliyattan uzak durmaları; özgün eserler vermeleri, taklitten sakınmaları; sanat değeri olan eser vermeleri; şiirde manaya önem vermeleri; yalnızca şiire değil nesre de ehemmiyet vermeleri şeklinde sıralayabiliriz. Yazdığı Mahlasnâmelerle meşhur Hoca Neş'et bütün bunların yanında genç şairlere naat yazmalarını tavsiye eder. Mahlasnâmeler dönemin ve bu türde eser veren şairlerin sanat anlayışlarını tespitte önemli belge niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Mahlasnâme, Mahlas, Usta şair, Genç şair, Divan şiiri

Abstract

The use of "pseudonym (mahlas)" has an important place in the tradition of divan poetry. Pseudonyms can be determined by the poet himself, or they can be given to the poet by people who have an influence on his upbringing. The poems named "Mahlasnâme" were written after these pseudonyms, which are signatures reflecting the poet's character and his world of feeling and thought, were given to the newly emerging poets by the master poets. This study tries to examine the pseudonyms and poetic understanding of the period through the recommendations given to young poets. Accordingly, in the Mahlasnâmes, it is emphasized the importance of having knowledge and wisdom, since poetry without science would be baseless. Also, it is suggested that taking master poets representing the poetry tradition as an example; avoiding empty talk, satire, and delusion; producing original, artistically valuable Works and avoiding imitation; prioritizing the meaning of poetry and giving importance to writing not only poems but also prose. Also, Hodja Neş'et, famous for his pseudonym, advises young poets to write eulogies for the prophet (naat).

Keywords: Mahlasnâme, mahlas, master poet, young poet, divan poetry

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, auzun@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2822-9697

1. Giriş

Mahlas, “halas: tehlikeden kurtulmak” kelimesinden türetilmiş; “şairlerin manzum eserlerinde kullandıkları takma ad; bir kimsenin ismine eklenen ikinci isim; halas olunacak, kurtuluşa erilecek yer, sığınmak, melce” gibi anlamlar taşıyan Arapça bir kelimedir (Devellioğlu 2002: 567). İstilah olarak mahlas tabiri klasik Türk edebiyatı şairlerinin şiirlerinde kullandıkları takma ad için kullanılır. Mahlas, şiirlerin diğer şairlerin şiirleriyle karışmasını önler. Daha çok iki veya üç heceli kelimelerden meydana getirilir. Üç hecelik mahlaslarda hecelerden biri kısa olur. Bunun nedeni, kelimedeki aruzun her kalıbına uyum gösterebilecek bir kıvraklığın bulunmasıdır. Mahlaslar genellikle şairin mizacına uygun olarak seçilir (Pala 2004:294-295).

Mahlasnâme, Arapça kökenli, “mahlas” ve Farsça kökenli “name: yazılı şey, mektup, risale, kitap” kelimeleri ile meydana getirilmiş birleşik isim şeklinde Farsça bir terimdir. Terim olarak; meşhur bir şair tarafından yeni yetişmekte olan bir şaire mahlas verilmesi münasebetiyle yazılan manzumeleri ifade eder. “Mahlas beyti; mahlas hane” (gazelerde şairin adı bulunan beyit), “tahallüs” (şiirde mahlas kullanma), “hüsni tahallüs” (mahlasın yalnız lafzını değil, manasını da murad etme) terimleri de bu anlam çerçevesinde oluşmuş ve divan şiiri geleneğinde kullanılan tabirlerdir (Devellioğlu 2002: 567; http://lugatim.com/s/MAHLAS_ (07.07.2021). Tahirül Mevlevi, Mahlasnâmeyi; “Üstat bir şair tarafından yetişmekte olan bir şaire mahlas verildiğine dair o üstat tarafından yazılan manzume” olarak tanımlar (1973: 94).

Mahlasnâme teriminin yapısına ve ortaya çıkışına baktığımızda, şiir yazmaya yeni başlayan birisine üstat olarak saygı duyulan bir şair tarafından veya şairin yetişmesinde emeği olan kişilerce mahlas verildiğinde kaleme alınan manzumeler için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Klasik Türk şiiri, güçlü bir gelenek şiiridir; belli bir anlayışla, İslam medeniyeti ve kültürünün yayıldığı geniş bir coğrafyada, kendine has kurallar dâhilinde varlığını asırlarca sürdürmüştür. Arap ve İran edebiyatlarının bu şiir geleneğinin oluşmasında önemli tesiri olmuştur. Mahlas kullanma geleneği her iki edebiyat anlayışında da var olmakla ve klasik Türk edebiyatı şairlerine örneklik teşkil etmekle beraber; Türk topluluklarının ad verme veya ad alma geleneğinin de mahlas kullanma anlayışının tezahüründe etkili olduğu düşünülebilir. Zira Türk halk edebiyatı geleneği içerisinde tapşırma olarak nitelendirilen şiir söyleme geleneğine has müstear isim kullanma ile divan şiiri geleneğindeki mahlas kullanma benzerlik göstermektedir.

Mahlaslar, sözlü şiir geleneği içerisinde şairin bir nevi imzası olması yönüyle önemlidir. Sadece sözlü gelenekte değil yazılı gelenekte de önemlidir. Nitekim eksik divan nüshalarında veya çeşitli şiir mecmualarındaki şiirlerin hangi şaire ait olduğunu anlamak, kullanılan mahlaslarla mümkündür. Nedim, şiirinin kendine haslığı konusunda iddialıdır:

Ma‘lûmdur benim sühanım mahlas istemez

Fark eyler anı şehrimizin nükte-dânları (Macit 2017: 272)

Nedim'in beytinden de anlaşılacağı gibi mahlaslar, genellikle şairlerin karakteri, ruh ve duygu dünyası, irade ve zevkleri doğrultusunda kendileri tarafından belirlenir ve kullanılır. Şairin şahsı ve sanatıyla ilgili hususiyetlerini yansıtmaya yanında mahlasların nazma uygun, vezni ve ahengi bozmayacak tarzda olması gerekir.

Mahlas edinme geleneği içerisinde yeni yetişmekte olan şairleri şiire teşvik etmek, onları cesaretlendirmek için bazen babaları bazen de usta şairler veya hocaları tarafından mahlas

verildiği de karşılaşılan bir durumdur. Manzum olarak tertip edilen ve şair namzedinin övüldüğü, ona şiir sanatıyla ilgili çeşitli öğütlerin verildiği Mahlasnâmeler bu geleneğin en önemli belgeleridir.

Mahlasnâmelerin belli bir nazım şekli bulunmaz, içerik ve şekil olarak çeşitlilik gösterirler. Gerek içerik gerekse mahlası verilen şaire yapılan övgü içeren yönü ile kasidelere benzerler. Fakat amaç açısından kasidelerden ayrılırlar. Mahlasnâmeler sadece kaside ve gazel değil, kıt'a nazım biçiminde de yazılırlar. Ayrıca mahlasnâmelerde mahlasnâmeyi yazan şairin, mahlas verdiği genç şaire övgü dolu sözler sarf ettiğine şahit olmaktadır (Genç 2006: 317).

Klasik Türk edebiyatında on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yaşayan, aralarında Şeyh Gâlib'in de bulunduğu, yetiştirmiş olduğu pek çok şair talebesi bulunan Hoca Neş'et (1735-1807), bu alanda yazdığı manzumeleriyle şöhret bulmuştur.

2. Mahlasnâmelerde Şairlere Öğütler

Mahlasnâmeler, edebiyatımız açısından önemli bir yere sahiptir. Bunlardan en kayda değer Mahlasnâme yazarlarının genç şairlere şiir sanatıyla ilgili verdikleri öğütlerdir. Bu öğütler yazarın, dolayısıyla dönemin sanat anlayışını, örnek olarak gösterdiği diğer şairlerle ilgili düşüncelerini anlamada bizlere ışık tutar. Çünkü zaman içerisinde toplumumuzun kültür, sanat, medeniyet, estetik zevk gibi pek çok alanda yaşadığı değişim, şiir sanatı alanındaki anlayışta ve edebî zevkte köklü farklılaşmalara yol açmıştır. Bugünkü anlayışla ve değerlerle geçmiş anlamak araştırmacıyı doğru bilgi ve kanaate ulaştırmayabilir. Geçmiş ancak kendi içinde incelenerek anlaşılabilir değerlendirilebilir. Bunun için de geçmişe ait, dönemin zevk ve anlayışını, duyusunu gösterir bilgi ve belgelere ihtiyaç vardır. Mahlasnâmeler yazıldığı çağın anlayışına ve düşüncesine tarzına ışık tutacak bilgiler içermektedir.

Çalışmamızın konusunu da temelde Hoca Neş'et ve Kırımlı Ebubekir Rif'at Efendi'nin Mahlasnâmelerinden hareketle dönemin poetik anlayışını açığa çıkaracak ifadelerin tespiti ve değerlendirmesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmada, Mahlasnâmelerin bütünü değil de girizgâh olarak adlandırabileceğimiz mahlas verme bölümü ile genç şairlere öğüt maksadıyla tertip edilmiş beyitleri ele alıp inceleme ve değerlendirme yoluna gidilmiştir.

Mahlas verme bölümü, genç şaire uygun görülen mahlasın belirtildiği ve şairin tebrik edildiği, değişik sayılarda beyitlerden oluşan bölümdür. Hoca Neş'et, Hanîf Efendi'deki şiir söyleme kabiliyetini görüp genç şairi tebrik ve takdir etmek için dilini elmastan bir kaleme dönüştürdüğünü belirtmiştir. Ayrıca ona Hanîf mahlasını vererek "hanîf" kelimesinin anlamı bağlamında İslam dairesi içinde sağlam bir iman ile hatalardan ve günahlardan uzak durmasını ve şiirlerini de bu veçhile kaleme almasını salık vermiştir:

Görüp âyîne-i zâtında üstâd
Cemâl-i hüsn-i tab'ın oldu dil-şâd
Zebânın eyleyüp elmâs-hâme
İder nakş-ı nigîn bu resme nâme
Kılup mahlas ile zî-şân şânun
Hanîf olsun didi şöhret-nişânun

İdüp tebrîkine bir hil‘at ilbâs
Murassa‘-pend ile yek-pâre elmâs (Oğraş 1991: 61-62)

“Mahlasnâme-i Şehîd Efendi Der-Zımn-ı Hazret-i Ali Kerremallâhu Vechehu” başlığıyla yazılan naatte Hoca Neş‘et, Şehîd Efendi‘ye, Hazret-i Ali‘nin soyundan geldiğini göz önüne alarak Şehîd mahlasını takdir etmiştir. Ayrıca genç şairin şiir sahasındaki cesaretini ve yeteneğini fark eden usta şair, yiğitlik timsali peygamber damadı Ali ile ayrı bir münasebet kurar:

Oldukda bu yolda böyle ser-bâz
Mahlas ile oldı şöyle mümtâz
Didüm ki **Şehîd** nâmun olsun
Şânunla cihân u cân tolsun
Ey gevher-i kân-ı Âl-i Hayder
Nâzik-püser-i (Cenâb-ı)Şebber (Oğraş 1991: 66)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Kıvrımlı Ebubekir Rif‘at Efendi, oğlu Musa Efendi için, “Mahlasnâme Der-Hakk-ı Mahdûm-ı Sâhib-i Dîvân” adıyla mesnevi tarzıyla yazdığı Mahlasnâmede, mahlasının anlamına uygun şiirler yazması temennisıyla saflık, arılık, halis olma durumu gibi anlamlara gelen Safvetî mahlasını uygun görür. Kaynaklarda da adı, Safvetî Mûsâ Paşa olarak geçer (Uzun 2015: 4).

Sana çün Safvetîdir mahlas-ı pâk
Safâ-yı nazm u nesri eyle idrâk
Sözüm tut âdem ol ey râhat-ı cân
Peder bulsun seninle Rif‘at u şân (Divan-ı Rif‘at 1254: 49)

Rif‘at Efendi, şair olmasını temenni ettiği evladından yalnızca iyi bir edip olmasını istemez. Aynı zamanda edep ve ahlak bakımından da örnek teşkil edecek bir kişi olarak yetişmesini; inanç ve amellerinde Kur‘an‘dan ve Hz. Muhammed‘in gösterdiği istikametten ayrılmamasını öğütler. Şaire göre bir sanatçıyı kıymetli kılan sadece eserleri değildir, belli ilkeler çerçevesinde sanatını icra etmek yetmez. Bunun yanında sağlam bir karakter, iyi bir ahlak ve inançlarına bağlılık da gerekir:

‘Amelde i‘tikâdında selîm ol
Kitâb ü sünnete uy müstakîm ol (Divan-ı Rif‘at 1254: 49)

Bursalı şair Eşref Paşa, Namık Kemal için yazdığı “Kıt‘a-i Tahlîsiye” başlıklı manzumede İslam‘ın ilk dönem meşhur şairlerinden olan Lebîd‘e (Tülücü 2003:121-122) benzettiği Namık Kemal‘le ilgili müspet değerlendirmeler yaptıktan sonra mahlasını “kâtip, yazıcı, yazar” anlamlarına gelen Nâmık olarak takdir ettiğini belirtir:

Zihî ki kesb-i kemâlâta bezl-i himmet idüp,
Lebîd-i tab‘ına yâr oldı bîkr-i fikr-i dakik
.....
Kabûl kıldı tevâzu‘la nutk-ı nâ-çîzim
İdince zâtına Nâmık tahallusun teşvîk (Yıldırım 2006: 187-188)

Hoca Neş'et, kullanılan mahlasın mümtaz eserlerin meydana getirilmesinde etkisi olduğunu düşünür. Zira şairler, imza mahiyetindeki kullandıkları mahlaslarla tanınır, bilinir ve şöhret bulurlar. Başarılı ve güzel tertip edilmiş bir eser, kötü mahlasın gölgesinde kalabilir:

Ola mümtâz diyü mahlas ile her eseri
Didi üstâdı olan Neş'et-i kemter-ahkar

Mahlas-ı ma'rifetün ola Mehemed Pertev
Gûş idenler ola meymûn u mübârek didiler (Oğraş 1991: 73)

Şeyh Gâlib'in üstadı durumunda olan Neş'et, Gâlib'teki yeteneği görür, kabiliyetinin gecenin karanlığındaki yıldızlar, gündüzü aydınlatan güneş gibi ayan beyan ortada olduğunu belirtir. Cennet hazinelerinin seçkin mücevherine benzettiği sanatını övücü ifadelerden sonra üstatların dilinden duyduğu Es'ad mahlasını verir:

Gördükde kemâl-i şeref-i gevher-i zâtın
Envâr-ı sa'âdet ile meşhûr u 'ayândır

Neş'et didi pîrân zebânından idüp gûş
Mahlas ana Es'ad ne sa'âdet bu ne şândır

Bî-hadd ise gerdûnda n'ola kevkeb-i Es'ad
Gör mihr-i cihân-tâbı ne vech ile 'ayândır

Bu tuhfe ile kıldı hemân mahlası tebrik
Ol tuhfe ki nâdîde-i gencûr-ı cinândır (Oğraş 1991: 100-101)

Şeyh Gâlib, dönemin "Esad" isimli şairleriyle karıştırılmaması için daha sonra "Galib" mahlasını kullanmaya başladı. Bunun yanında -az da olsa- iki ismin birlikte yer aldığı "Esad Gâlib" şeklinde kullanım da karşımıza çıkmaktadır.

Âşık Çelebi, dünyada aşk ocağı olduğunu, aşk ehlinin kandilini onun ateşinden tutuşturduğunu; efsaneleşen hikâyesinden efsun (büyüleyici bir sayfa) okuduğunda bütün aşk kahramanlarının kendini kaybedeceğini ifade eder. Manzumenin devamında; mahlas ifade eden sözlerinin kısmeti pervaneyi yakan semender ateşi olduğunu; çektiği sevdanın onu efsanevi bir kuş olan kaknûs gibi yakması durumunda külünden nice Şeydâ'ların peyda olacağını belirterek kendi sanatını, sanatının etkisini, eserlerindeki manayı övdükten sonra genç şaire Şeydâ mahlasını verir. Aynı zamanda kendisinin de sayısız şairler yetiştirdiğini ifade eder:

Benem şimdi cihânda 'aşk ocağı
Yakar 'aşk ehli odumdan çerâğı

Fesânemden okursam ben bir efsun
Nice Ferhâd u Vâmık ola Mecnûn

.....

Tahallus itdi sözüm oldı rûzî
Semender âteşi pervâne sûzî

Beni kaknûs-veş yaksa bu sevdâ
Külümden niçe Şeydâ ola peydâ

Cihânda ad ile bir ‘Âşıkam ben
Sözümde lâf yokdur sâdıkam ben (Yıldırım 2006: 185)

Şeyhülislam Yahyâ, Hz. Muhammed’i sevenleri, onun dostlarını, Murtaza adıyla da anılan peygamber damadı Ali ve soyunu övmesi tavsiyesiyle genç şaire Ali Rızâ mahlasını uygun görür:

Medh eyle habîb-i Mustafâ’yı
Ashâbını âl-i Murtazâ’yı
Geldün çü bu tengnâ-yı dehre
Mahlas ide gör ‘Ali Rızâ’yı (Kavruk ? : 498)

Usta şairler, yeni yetişmekte olan şair adaylarına sanat anlayışlarının şekillenmesinde etki edecek çeşitli nasihatlerde bulunurlar. Bu öğütler, şairin şiir yazma sergüzeşinde yol gösterici özellikler taşıdığı gibi üstatların ve dönemin sanat anlayışı, şiir söyleme geleneği hakkında fikir vermesi bakımından önem taşımaktadır.

Çalışmamızın devamında Mahlasnâmelerde şairlere dönük şiir sanatına, daha önce yaşamış veya çağdaşı şairlere dair değerlendirmeler ve öğütler içeren beyitleri inceleyerek Mahlasnâme şairinin, aynı zamanda döneminin sanat anlayışını tespitte çalışacağız.

Mahlasnâmeler incelendiğinde üstat konumundaki şairlerin, genç şairlere şiir sanatıyla ilgili olsun, kişilikleri, ahlâkları, davranış ve tutumlarıyla ilgili olsun yol gösterici çeşitli öğütler verdiklerini görmekteyiz. Çalışmamızın esasını oluşturan şiirle ilgili tavsiyelerin bulunduğu beyitler incelendiğinde, şair adaylarına verilen öğütler şu başlıklar altında karşımıza çıkmaktadır:

2.1. İlimin Önemi

Fuzûlî, divanının mukaddime kısmında; “...Zîrâ ki ilimsiz şi’r esâsı yok dîvâr kimi olur ve esâsız dîvâr gâyetle bî-i‘tibâr olur...” (Akyüz vd. 1990: 14) şeklindeki beyanı ile ilimsiz şiiri temeli olmayan duvara benzetir. Temeli olmayan duvarın da itibar görmeyeceğini, dolayısıyla ilimsiz şair olunamayacağını ifade eder.

On sekizinci yüzyıl şairi Sümbülzâde Vehbî de oğluna nasihat ederken şiir sanatını ilimle süslemenin gereğini belirtir:

Şi‘rini eyleye ilme tatbik
Bile mefhûm-ı ma‘ânî-i dakîk (Beyzadeoğlu 1997: 57)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Kıvrımlı Ebubekir Rif‘at Efendi, oğlu Musa Efendi için mesnevi tarzıyla yazdığı Mahlasnâmede, oğluna şiirini ilme tatbik etmesini, ilimle temellendirmesini, şiirin devamında da;

Hemân tahsîl-i ‘ilme himmet eyle
Ma‘ârif kesbine pek dikkat eyle (Divan-ı Rif‘at 1254: 48)

Şair, oğluna öncelikle ilim ve irfan sahibi olmak için çabalaması ve bu hususta özen göstermesi gerektiğini öğütler.

Dâye-zâde Cûdî Efendi, öğrencisi (Hoca) Neş’et’e yazdığı Mahlasnâmede ilim ve edebe rağbet etmesini takdir etmekle beraber, irfan ehliyle sohbet etmesini, onlarla vakit geçirmesini tavsiye ediyor:

Çünkü ilm ü edebe etdin edeble rağbet
Dâ'imâ sâhib-i irfân ile eyle sohbet

Gayret-i tîneti darb it eser-i eslâfa

Mahlas-ı ma'rifetin ola cihânda Neş'et (Fatîn Davud 2017: 74)

Genç şairlere yol gösterici konumda olan üstat şairler, ilim ve irfanın ehemmiyeti hususunda ısrarcıdır. Şiir, sanat da olsa, bir ilim dalı olmasa da şiirin mayasında ilim ve irfan bulunmalıdır. Aksi durumda temeli olmayan ya da çürük bir temele oturtulan yapıdan farkı kalmaz.

2.2. Arkadaş Seçimi

İnsan hayatında, kişinin yetişmesinde ve gelişiminde dostluk, arkadaşlık önemlidir; zira arkadaşlar birbirine örnektir, birbirini yönlendirir, sürükler. İyi bir arkadaş iyiye, kötü arkadaş kötüye götürür. Bu nedenle arkadaş seçiminde, dost edinmede dikkat etmek gerekir.

Arkadaş seçiminin ve dost edinmenin önemi, Hz. Muhammed'den Ebû Hüreyre'nin naklettiği aşağıdaki sözlerde de ifadesini bulmuştur:

"Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk ettiğine dikkat etsin."
(Tirmizi, Zühd: 45; Ebû Dâvûd, Edeb: 16).

Yine Ebû Musa'dan nakledildiğine göre, Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur:

"İyi arkadaşla kötü arkadaş misk taşıyan kimse ile körük üfüren kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın!" (Müslim, Birr: 146; Buhârî, Sayd: 31).

Hoca Neş'et, Hanîf Efendi için yazdığı Mahlasnâmede arkadaş seçiminin önemini öğütler;

Amân ihvân-ı 'asra olma hem-râh

Dirîgâ şâh-râh-ı menzilün çâh

Zelîhâ-yı zamân bezm-i belâdır

Bu mâ-hâzâ beşer bir ibtilâdır (Oğraş 1991: 62)

Tecribeleri usta şair, genç şâire, zamanın sıradan insanlarıyla yol arkadaşı olmamasını, onları aşmasını, daima iyiye ulaşmak için çaba göstermesini söylerken zamanın "Zelîhâların bezm"lerinde bulunmanın ona bir şey kazandırmayacağı, bilakis belâ getireceği yönünde ikazlarda bulunur. Zira her dönemin bir Zelîha'sı vardır, bunların ayartmalarına karşı teyakkuz durumunda olmak gerekir. Beyitlerden anlaşılıyor ki Hoca Neş'et, zamanındaki gençlerin durumundan pek memnun değildir.

Aşağıdaki beyitte Neş'et, Şehîd Efendi'yi çocukça hareket edip oyun, eğlenceye meyyal olmamasını söylerken (oyun, eğlence peşinde koşan) zamane gençlerine arkadaş olup da yeteneklerini ve ömrünü heba etmemesi hususunda da uyarıyor:

Tıflâne revîşle lu'b-pervâz

Ebnâ-yı zamâna olma enbâz (Oğraş 1991: 70)

Toplum nezdinde önemli görülen arkadaş seçimi, usta şairlerce genç şairlere dikkat edilmesi gereken husus olarak işaret edilmiştir. Zira kişiyi olgunlaştıran arkadaşır. Olgun arkadaş edinenler, onun etkisiyle olgun bir kişiliğe sahip olur. Sağlam kişilik de sağlam eserlerin meydana getirilmesine etki eder ve toplum arasında saygınlık kazandırır.

2.3. Eslaf Şiirini Örnek Almak

Divan şiiri geleneği, sağlam kuralları olan, İslam kültürünün yayıldığı geniş coğrafyada ve uzun zaman varlığını sürdürmüş ve etkili olmuş bir şiir anlayışına sahiptir. Şairlerin geleneğin dışına çıkmaları pek mümkün olmamıştır. Gelenek içerisinde farklı yollar ve çıgırlar açanlar takdir edilmiştir.

Bunun farkında olan Hoca Neş'et, öğrencisi genç şair Mehemed Pertev'den büyük şairlerin açtığı yoldan gitmek için çaba göstermesini ister. Böyle yaptığı takdirde şöhretinin mahşere kadar devam edeceğini belirtir:

İsr-i eslâfa sülûk eylemege sa'y eyle
Yâd ola hayr ile nâm ü eserün tâ mahşer (Oğraş 1991: 73)

Usta şair, genç şaire Nef'î ve Fehîm'e (eserlerine) nazar etmesini, hiciv yolunu seçerek kendilerini felakete götürmelerinden ibret almasını; tecrübeli ve başarılı şairleri örnek aldığıında onların himmetiyle adının hüner sahiplerinin divanlarının başında yer alacağını belirtiyor:

Nef'î-i mu'cize-gû ile Fehîme nazar it
Gör ser-encâmıların kim bu 'ibret sana yiter
Himmet-i hazret-i pîrân ile nâmun şânun
Ola ser levha-i dîvânçe-i erbâb-ı hüner (Oğraş 1991: 73)

Rif'at Efendi, tecrübeli ve başarılı, geleceğe iz bırakmış sanatçıların eserlerinden faydalanılmak gerektiğini düşünür. Oğlu, genç şair Safvetî'den de üstat niteliğindeki edip ve sanatçıların eserlerini elden bırakmamasını ister. Israrla ümmi dediği -ki halk şairlerini kast ediyor olabilir- şairlerin eserlerinden uzak durmasını tavsiye eder:

Selef âsârını elden bırakma
Amân ümmîler âsârına bakma (Divan-ı Rif'at 1254: 49)

Şâhî mahlasıyla şiirler yazan pek çok şair bulunduğuından beyitte kastedilen şairin kim olduğunu kestirmek zordur. Kanaatimizce XV. asırda yaşamış Farsça ve Çağatay Türkçesiyle şiirler yazmış olan Mes'ud Mîrzâ (Şâhî) olabilir (Bal 2014: 124). Rif'at Efendi, oğlundan şiir alanında tanınmış, üstat olarak kabul görmüş eski ve yeni şairleri takip etmesini, örnek almasını ister:

Gözet Şâhî ile Hâce Cihânı
Gerekmez sana lağviyât-ı Kânî (Divan-ı Rif'at 1254: 49)

Kânî'nin (1124-1206/1712-1792) nazmı pek güçlü değildir, nesir türündeki eserleri ilgi çekicidir. Hz. Muhammed'e yazdığı naatlar dışında nerdeyse bütün eserlerinde nükte, hiciv ve hezlden izler mevcuttur. Mürettep bir divanı, Letâif ve Hezliyât adlarıyla anılan, çeşitli mektup ve hikâyelerden oluşan nesir türünde eseri vardır (Kayaalp 2001: 24/306-307). Rif'at Efendi, oğlundan boş malayani sözlerden uzak durmasını öğütlerken bu alanda şöhreti olan Kânî'yi örnek almamasını ister.

Şiir alanında Üsküdarlı Râsim Efendi (ö.1270/1853-54) (Mehmed Süreyya?: 4/1351) ile Aynî'yi üstat tanımasını onların tarz ve üslubunu benimsemesini önerirken aynı zamanda bu isimleri takdir ettiğini de ortaya koymuş olur.

Bu fenlerde seni irşâda ya'nî
Yeter Râsim Efendi ile 'Aynî (Divan-ı Rif'at 1254: 49)

Şair, oğluna XVII. asrın hicviyeleri ve kasideleriyle ünlü Nef'î'yi (980-1044/1572?- 1635) (Akkuş 2006: 32/523-525) ve Nef'î ile muasır, Şeyhülislam, Abdî ve Vassâf mahlaslarıyla şiir yazan, divançe sahibi, ilmiyle öne çıkan ve 1075/1664-65'te yüz yaşını geçmiş olarak vefat eden, Eyüp Mezarlığı'nda metfun bulunan Vassâf'ı (Muallim Naci 2004: 104) örnek almasını önerir. Hicve karşı olan şairin Nef'î'yi örnek gösterirken üslubunu takdir ettiğini anlıyoruz. Buradan şairin kaba ve nefret uyandıracak hicvi tasvip etmediğini, ince ve nükteli eleştirilere açık olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Hemân âsârını anlara 'arz it
Birin Nef'î birin Vassâf farz it (Divan-ı Rif'at 1254: 49)

On sekizinci asrın önemli simalarından Sümbülzade Vehbî de oğlu Lütfullah için nasihatname şeklinde yazdığı Lutfiyye adlı mesnevisinde;

Anı cem' eylemiş işte Vassâf
Tarz-ı i'câzda hakkü'l-insâf
Gerçi lâf-ı hüner eyler çokdur
Lîk Vassâf'ı bilür hiç yoktur (Beyzadeoğlu, 1997: 59)

Beyitteki ifadelerinde şair, şiir sanatında başarılı gördüğü, fakat kıymetinin bilinmediğini düşündüğü Vassâf'tan övgüyle söz eder.

Rif'at Efendi, 1263/1847 yılında vefat eden yine şairin çağdaşlarından Mehmed Râ'if (Mehmed Süreyya, ?: 4/1344) olduğunu düşündüğümüz şairi örnek gösterir.

Cenâb-ı hazret-i üstâd-ı Râ'if
Odur i'câza çün şartınca 'ârif (Divan-ı Rif'at 1254: 49)

Ebubekir Rif'at Efendi, özellikle üstat olarak gördüğü Râ'if'in arif olduğunu, nazik ve akıcı üslubu bulunduğunu belirtir. Şiirde Allah vergisi yeteneklere sahip, diğer şairlerden üstün yönüyle kendisine timsal teşkil edeceğini, yetişmesinde büyük katkıları olacağını, bu nedenle özellikle Râ'if'i taklit etmesini ister:

Anı taklîd it 'ârif olursun
İfâde yoluna vâkıf olursun
O yolda cümleye rüchânı vardır
Harîkü'l-'âde bir 'irfânı vardır
Nezâketde selâsetde eserde
Sözi teşbîh olunmaz hiç ferde
Kusûr itmez sana terbiyyet eyler
'Înâyet saçdır himmet eyler (Divan-ı Rif'at 1254: 49)

Rıza Safvetî Beğ, oğlu Su'ûd için yazdığı Mahlasnâmede; şirin ve güzel sözler söyleyen mükemmel bir şair olmasını ister, ancak bu şekilde büyük şairlerin eserleri gibi şiirinin meşhur olacağını ifade eder:

Bir mükemmel şâ'ir-i şîrîn-zebân ol öyle kim
Şi'rün âsâr-ı selef-âsâ kazansun şöhreti
İsr-i ecdâdı bırakma yâd itdür nâmını
Böyledür insân olan âdemlerün mâhiyyeti" (Yıldırım, 2006: 186)

Cûdî, divan şiiri geleneğini ve bu geleneğe bağlı kalmayı önemsiyor, öğrencisi Neş’et için yazdığı Mahlasnâmede geçmişte yaşamış olan büyük şairleri izlemesini, onları örnek alarak tarzını oluşturmasını salık veriyor:

Gayret-i tıynetî darb et eser-i eslâfa
Mahlas-ı ma‘rifetin ola cihânda Neş’et (Fatin Davud 1271: 50)

Mahlasnâme yazarları, divan şiiri geleneğine bağlı kalmayı, bu geleneğe mensup usta şairlerin açtıkları yolda ilerlemeyi, geliştirdikleri tarz ve üsluplardan yararlanmayı önemsiyor; genç şairlere de onların takipçileri olmalarını tavsiye ediyorlar.

2.4. Hiciv, Hezeliyyat ve Boş Sözdten Uzak Durma

Hiciv, hezeliyyat ve boş sözler, bu tür söyleyişleri ele alan şiirler Mahlasnâme yazarlarınca uygun bulunmaz. Şiirlerinde bu tür ifadelerden uzak durmaları ifade edilir. Zira hiciv ve hezeliyyat, sözün değerini düşürür, hiciv ve hezeliyyat tarzında eserler veren şairler sanatkâr kıymetlerini yitirir. Bu nedenle genç şairler; hiciv, hezeliyyat ve boş, anlamsız sözlerden uzak durmaları konusunda uyarılır.

El-hazer zerre kadar alma lisâna hicvi
Sakın ey nûr-ı basar çeşm-i dili kör eyler (Oğraş, 1991: 73)

Neş’et, göz nuru olarak nitelediği genç şair Mehmed Pertev’i hicivden uzak durması hususunda ikaz eder. Zira şaire göre hiciv gönül gözünü kör eder. Gönül gözü kör olan hissedemez, duygu olmadan da şiir olmaz.

Hazer kıl el-hazer hezl ü hecâdan
Gurûr u iddi‘âdan i‘tinâdan (Divan-ı Rif‘at 1254: 49)

Hezl, “eğlence, alay, şaka, lâtife”; “edebî anlamda ise meşhur ve yaygın bir nazımın vezni ve kafiyesi taklit edilmek suretiyle latife tarzında nazım yazmak; bu tarzda yazılan nazım” anlamında; **Hecâ/Hicâ** ise “nesir veya nazım yoluyla yerme, hicvetme” manasında poetik kavramlardır (Devellioğlu 2002: 352, 361). Kırımlı Rif‘at Efendi, hezeliyyat ve hiciv tarzındaki ifadelerden, bunun yanında gururlu davranmaktan, iddialı tavırdan oğlunu sakındırır. Gurur ve kibir, hele hele başkasını hor görme, aşağılama dinen ve ahlaken de men edilen davranışlardır. Toplum da bu tür davranışları tasvip etmez. Dolayısıyla toplumların seçkin, münevver kesimini oluşturan; bazen de toplumlara kanaat önderliği rolü üstlenmiş şairlere bu davranışlar hiç yakışmaz.

Yukarıda da örnek olarak verdiğimiz beyitte şair, şair namzedi oğluna lağviyattan sakınması yönünde öğüt verir:

Gözet Şâhî ile Hâce Cihânı
Gerekmez sana lağviyât-ı Kânî (Divan-ı Rif‘at 1254: 49)

Şair, kişinin izzet ve itibarını yok eden mizahtan özellikle uzak durulması yanlısıdır, oğluna da bunu salık verir:

Mizâha eyleme tab‘in imâle
Kişinin ‘izzetin eyler izâle (Divan-ı Rif‘at 1254: 49)

Cenâb Efendi için yazılan Mahlasnâmeden alınan beyitte genç şair, mizah, hiciv, hezeliyyat ve sefahatten kaçınma konusunda ısrarla uyarılıyor:

Olma çirk-âb-ı mizâh u hicv ile kende-dehen
İdegör hezl ü sefâhatdan be-gâyet ictinâb (Oğraş 1991: 122)

Beyitte Hâtif Efendi'den fikrini hiciv ile gölge oyunu hâline getirmemesini, lüzumsuz yere halkın karşısında gülünç duruma düşmemesini ve tartışmacı bir kişi olarak görünmemesini istiyor:

Fikrün itme hecv ile bâzîçe-i zıll-ı hayâl
Ma'reke-ârâ vü mudhik olma halka bî-direm (Oğraş 1991: 120)

Hoca Neş'et'in Osman Efendi'ye Sıddık mahlasını vermek için yazdığı Mahlasnâmeden alınan beyitlerde şair; kötü düşünceli olmaması hususunda tembihlediği genç şairi hiciv ve mizahtan sakındırır:

El-hazer hicv ü mizâh ile bed-endîş olma
Pend-i pîrâne sana çün bu verâ-yı hoş-hısâl (Oğraş 1991: 121)

Aşağıya örnek olarak aldığımız beyitte Neş'et, Şehîd Efendi'ye dedikodu ile ömrünü geçirmemesini salık verir:

Sarf eyleme 'ömri kîl ü kâle
Sa'y eyle yemîn-i hasb-i hâle (Oğraş 1991: 70)

Rif'at Efendi, kalem ucuna takılan veya sayfa üzerindeki bir kıl yazıyı berbat eder. Bunun gibi yazım, ifade ve manada yapılacak en ufak bir hata da sözü kusurlu duruma düşürür, şiirin kıymetini yitirmesine sebep olur. Bu nedenle oğlu genç şairi bu tür hatalara düşmemek için dikkat etmesi konusunda uyarır:

Kalem bir kıl yapışsa lâl olur bil
İder kılca galat güftârı ta'lîl (Divan-ı Rif'at 1254: 48)

Haşv, “yazı ve konuşmada gereksiz yere kullanılan doldurma niteliğindeki kelime ya da sözler”dir. **Galat**, kelime anlamı olarak “hata, yanlış, sehv; hatalı, kusurlu” manalarına gelir. Özellikle Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş kelimelerin yanlış yerde ve anlamda kullanılmasını ifade eder. **Münakkah** kelimesi, “ayıklanmış, soyulmuş, temizlenmiş; boş, anlamsız ve doldurma tarafı olmayan, haşivsiz sözler”i tavsif eder (<http://www.lugatim.com/s/MÜNAKKAH>; <http://www.lugatim.com/s/HAŞİV-HAŞV>; <http://www.lugatim.com/s/GALAT>; 01.08.2021). Şair Rif'at Efendi, oğluna lüzumsuz sözden, hatalı ve yersiz kelime kullanımından kaçınarak kusursuz şiir yazmasını öğütüyor.

Hazer kıl el-hazer haşv ü galatdan
Münakkah eyle âsârın sakatdan (Divan-ı Rif'at 1254: 48)

Beyaz bir yazı sayfasının üzerindeki tozlar, mürekkebi dağıtarak kalemin kötü ve pürüzlü yazı yazmasına sebep olur. Cilalı bir yüzey üzerinde bulunan tozların elle dokunulduğunda fark edilmesi gibi gereksiz, yersiz ve anlama uygun olmayan kelime ya da sözlerin kullanımı da şiirdeki manayı bozar, estetik özelliğini yok eder. Şiiri bir bakıma resim, nakış veya bir müzik bestesi olarak düşünecek olursak; resim ya da nakıştaki hatalı bir çizginin, uyum içinde kullanılmamış veya dağılmış renklerin göze nahoş gelmesi, eserin değerini yok etmesi gibi ifadedeki hatalar da şiire değerini kaybettirir.

2.5. Özgün Eserler Verme ve Taklitten Kaçınma

İntihal, günümüzde de önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir nevi bilgi, fikir hırsızlığı sayılabilecek bu olumsuz davranışın önüne geçmek için kanunlar çıkarılmakta hukukî düzenlemeler yapılmaktadır. Ancak geçmişte konunun hukukî alt yapısından söz edemeyiz. Mahlasnâmelerdeki ifadelerden anlaşıldığına göre konu tamamen etik anlayışla kontrol edilmeye çalışılmıştır. Mahlasnâme şairleri başka şairin şiirinin sahiplenilmesini, ya da –

nazîreler hariç- benzerinin yazılmasını uygun görmemişler; şair adaylarına taklitten kaçınarak özgün ve benzersiz eserler meydana getirme hususunda gayret etmelerini öğütlemişlerdir.

Hoca Neş'et, aşağıdaki beyitte Şehîd Efendi'ye yeni eserler meydana getirmesini tavsiye eder:

Bir nev eser it ki âhir-i kâr
Ger kâr ola yâd-ı hayr der-kâr (Oğraş 1991: 71)

Aşağıda zikredilen beyitlerde şair, açılmamış, denenmemiş yollara; kullanılmamış tarz ve üsluplara yönelmesini ister. Yeteneklerini gösterme yönünde çabalamasını; ifadede ve hayal unsurunu kullanmada yeni icatlar ihdas etmesini ve hikmetli, anlamlı aynı zamanda faydalı şeyler söyleme hususunda gayret etmesini önerir:

Reh-i nâ-refte aç îcâda sa'y it
Nükûd-ı mâyeni îrâda sa'y it
Yerince sarf idüp emsâl-i sâ'ir
Getür kân-ı ma'ârifden cevâhir (Divan-ı Rif'at 1254: 48)

Şiirde kendine haslık önemlidir, şairi rekabet içinde olduğu diğer şairlerden başarılı ve kıymetli kılan da özgünlüktür. Rif'at Efendi, oğluna taklitten uzak durmasını, kendi tarzını ve üslubunu geliştirerek sanatında üretken olmasını tavsiye eder:

Sakın taklîd-i sarfa olma kâni'
Olagör san'atında sen de sâni' (Divan-ı Rif'at 1254: 48)

Şair, sanat değeri olan eserler meydana getirdiği takdirde başka şairlerin gıpta edeceğini, şiirlerinden alıntılar yapma hevesine gireceklerini ifade eder. Oğlundan bu yola tevessül etmemesini bekler. Böylece oğlunu, diğer şairlerin eserlerinden hırsızlık olarak değerlendirdiği alıntı yapma hususunda uyarır:

Sözinden fıkra düzd olsun emâsil
Amân il mâlına sen olma mâ'il (Divan-ı Rif'at 1254: 48)

(Akranın olan şairler senin şiirinden fıkralar, bölümler alsınlar; diğer şairleri taklit bir yana dursun, sakın sen başkalarının yazdıklarına, söylediklerine meyletme.)

Taklit, sanatçının değerini düşüren önemli hatalardan biridir. Bu yüzden şair, açık ve belirgin taklitten uzak durulması gerektiğini düşünür. Usta bir şairden, yani üstattan etkilenmek doğaldır, onun etkisiyle şiirine renk katmak mümkündür; ancak doğrudan doğruya taklit etmek, hatta böyle bir intiba oluşturmak şairin sanatını değersizleştirir.

Karîha, “kendiliğinden doğan fikir; düşünüp kendiliğinden bir fikir ortaya koyabilme hassası, düşünce kuvveti” anlamlarına gelir (<http://lugatim.com/s/KARÎHA>, 18.08.2021). Şair, işin kolayına kaçıp başkasından alıntılar yapmak ya da başkalarını taklit etmek yerine yeteneklerini harekete geçirme, düşünme hassasını kullanma konusunda gayret sarf etmesi gerektiği düşünülmektedir:

Heves-kâr olma taklîd-i sarîha
Ko varsun zahmeti çeksün karîha (Divan-ı Rif'at 1254: 48)

Günümüzde hem hukukî hem de etik problemlere neden olan intihal, o dönemde de etik açıdan uygun görülmemiştir. Sadece intihal değil başkalarını taklit de hoş görülmemiştir. Usta şairler de şiire yeni başlayan ve bu alanda gelecek vadeden şairlere bu yönde tavsiyelerde bulunmuş, taklitten ve diğer şairlerin eserlerini sahiplenmekten sakınmalarını öğütlemişlerdir.

2.6. Süslü ve Sanatlı Söz Söyleme

Şiir, sözlüklerde; “duygu ve heyecanları, güzellikleri, seslerin uyumundan ve ahenginden faydalanarak etkili bir şekilde anlatma sanatı; gönle ve hayâle hitap eden, insanda güzellik duygusu ve heyecan uyandıran şey (<http://lugatim.com/s/ŞİİR-ŞİR> (18.08.2021)); edebî değeri olan nazımlı ve kâfiyeli söz” (Develloğlu 2002: 999) şeklinde tanımlanır. Dolayısıyla şairler şiirde estetik kaygısı taşırlar, sözlerinin şekilce ve anlamca sıradanlıktan uzak olmasına çaba gösterirler.

Aşağıdaki beyitlerde Ebubekir Rif‘at Efendi;

Gehī ebyāt-ı Şīrīn eyle īrād

Bu yolda dağ del mānend-i Ferhād

Sözi tezyīn kıl mānend-i Leylā

İde ma‘naları Mecnūmı şeydā (Divan-ı Rif‘at 1254: 48)

İyi bir şair olma yolunda olan oğlundan okuyanın ve dinleyenin hoşuna gidecek şirin beyitler söylemesini bekler. Bu konuda Ferhat gibi gönlünden geçenleri ifade etmede önüne dağ gibi dikilmiş engelleri yıkarak yollar açmasını ve mana ırmağını gürül gürül akıtmasını umar. Şaire göre söz, Leyla gibi göz alıcı bir süse sahip olmalıdır, öyle ki bu tarzda söylenen şiirlerdeki mana Mecnun’u çılgin bir aşığa çevirecektir.

Hoca Neş‘et, Mîr Şerîf Nâ-yâb’a renkli ve süslü sözlerin yeni ifadeler, yeni manalar için elbise örtü olacağını; bu nedenle süslü ve renkli ifadeler kullanmasını, ancak sonradan utanacağı sözler söylemekten kaçınmasını tavsiye ediyor:

Lafz-ı rengīndür ebkâr-ı ma‘ânîye nikâb

Söyleme ol sözi kim eyleyesin sonra hicâb (Yıldırım 2006: 181)

Hanîf Efendi’ye yaptığı tavsiyede ise sözünün bal gibi gönül kırgınlıklarına merhem olmasını, ağza saf ve temizliği ile tat vermesini söylüyor.

Sözün olsun hemîşe şehd-i sâfi

Dehâna nûş merhem zahma vâfi (Oğraş 1991: 62)

Şiir, duygulara hitap etmesi ve estetik kaygı taşıması gibi yönlerden günlük ifadelerden ve didaktik metinlerden farklılık gösterir. Şiir, aynı zamanda çağrışımlar yoluyla az sözle çok şey anlatma sanatıdır. Bu nedenlerle usta şairler, şair namzetlerinden şiirlerinde söz ve mana sanatlarını ve estetik özellikleri öne çıkarmalarını isterler.

2.7. Naat-ı Nebevî Yazmaya Teşvik

Anadolu’da yaşayan Türk toplumunda peygambere duyulan sevgi ve bu sevginin ifade edilmesi önemlidir. Edebiyatımızda özellikle Süleyman Çelebi’nin Vesîletü’n-Necât adlı mesnevi türündeki mevlidinin zirvesini oluşturduğu mevlid yazma geleneği, peygamber sevgisini göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanında neredeyse bütün şair divanlarında tevhid ve münacatlardan sonra peygamber sevgisinin ifade edildiği naat türündeki manzumelerin yer alması da bu sevginin alametlerinden kabul edilebilir. Mahlasnâmelerde özellikle Hoca Neş‘et’in yazdığı eserlerde genç şairlerin Naat-ı Nebevî yazma hususunda teşvik edildiklerini görüyoruz.

Hoca Neş‘et, Şehîd Efendi’ye naat yazması konusunda gayret etmesini söylüyor:

Na‘t-ı Nebevîye eyle himmet

Maksûd budur çü eyle gayret” (Oğraş 1991: 71)

Yine Hoca Neş'et, Burhan Efendi için yazdığı Mahlasnâmede naat yazdığı takdirde dünyada izzet bulacağını hatırlatıyor:

Na't-ı şeh-i kevne sarf-ı kudret
Eyle bulasın cihânda 'izzet (Yıldırım 2006: 149)

Hoca Neş'et, Osman Efendi'ye Sıddık mahlasını verdiği manzumede şiirini, peygambere yazacağı naatların nuruyla nurlandırmasını; Kâbe gibi tevhidin sembolü olması gereken şiirini puthaneye çevirmemesini öneriyor:

Nûr-ı na't-ı Nebevî ile münevver eyle
Ka'beyi eyleme beytü's-sanem-i vehm ü hayâl(Oğraş 1991: 121)

Hâtîf Efendi'ye yazdığı eserde Hoca Neş'et, peygamberi anlatmayı şiar edinmesini, kimseden değil, sadece Allah'tan lütuf ve ihsan beklemesini söylüyor:

Şâh-ı kevneyn vasfını ser-mâye-i devlet idüp
Dergeh-i Hakdan ümîd it lutf u ihsân u kerem (Oğraş 1991: 120)

Şeyhülislam Yahyâ, Ali Rızâ adlı genç şaire mahlas verirken peygamberi, ashabını, Hz.Ali'yi ve ailesini övme gayreti içerisinde olmasını tavsiye ediyor:

Medh eyle habîb-i Mustafâ'yı
Ashâbını âl-i Murtazâ'yı (Kavruk ?: 498)

Şairler, genç şairleri peygamber sevgisinin ifadesi gördükleri naat yazma yönünde teşvik ediyorlar; bu sayede hem eserlerinin hem de kişiliklerinin itibar kazanacağını belirtiyorlar.

2.8. Diğer Konular

Ele aldığımız başlıklar yanında Mahlasnâme şairleri genç şairlere değişik öğütlerde de bulunmuşlardır. Beyit sayısı fazla olmayan öğütleri genel bir başlık altında topladık.

Rıza Safvetî Bey, oğlu Su'ûd için yazdığı Mahlasnâmede sadece şiire yönelmemesini, yalnızca şiirle meşgul olmamasını; ilimle süslediği eserlerinde mükemmelliği önemsemesini salık veriyor:

Yalnız eş'âra hasr itme sakın evkâtunı
Eyle tahsîl-i kemâlâta hemîşe rağbeti (Yıldırım 2006: 186)

Hoca Neş'et, Şehîd Efendi'ye, tek başına kahramanca savaşı bir süvari gibi sanatını icrada cesur olmasını, kendisini büyük başarılarla ulaştıracak yollar aramasını söylüyor:

Merdâne süvâr-ı yekke-tâz ol
Şeh-râh-ı reh-i şehâna yol bul (Oğraş 1991: 71)

Neş'et, Mîr Şerîf Nâ-yâb'a Seyyid Pertev mahlası takdir ederken sonunda utanacağı söz söylemekten kaçınmasını ifade ediyor:

Lafz-ı rengîndür ebkâr-ı ma'ânîye nikâb
Söyleme ol sözi kim eylesesin sonra hicâb (Yıldırım 2006: 181)

Rif'at Efendi ise oğlundan kalemini gereksiz yere serbest bırakmamasını veya kısmamasını ister. Acemi bir binici gibi atın gemini lüzumsuz bir şekilde çekip bırakmak atın huysuzlanmasına ve istenildiği gibi hareket etmesine yol açar. Duygu ve düşüncelerin tercümanı olan kalem de böyledir. Yersiz müdahaleler ifade kabiliyetini zorlar, anlatımdaki akışı bozar. Bu yüzden şair, şiirde veya nesirde akıcı ve pürüzsüz bir ifade elde edebilmek için

hislerin ve düşüncelerin dolayısıyla bunlara tercüman olan kalemin içten geldiği gibi serbest, doğal akışına bırakılması gerektiğini düşünür:

Kanâ‘at itme kilki nesre kasra

Yürisün su gibi manzûm u nesre (Divan-ı Rif‘at 1254: 48)

Siyak, şiir ve nesirde sözün “akış şekli, ifade tarzı”, sözde “şekil, biçim, tarz, üslûp” anlamlarına gelir (Devellioğlu 2002: 959). Rif‘at Efendi, farklı tarzlar, üsluplar denenmesinden ve kullanılmasından yanadır; sözü tek bir ifade tarzına hasretmenin doğru olmayacağı kanaatindedir. Bu yolda yani değişik anlatım yolları deneme hususunda gayret etmesi gerektiğini öğütler:

Sözünü bir siyâka itme mahsus

Kusûr-ı himmet ile olma menkûs (Divan-ı Rif‘at 1254: 48)

Anlam ile lafzın uyum içerisinde olması, sağlam ve anlaşılır ifadelerin ortaya çıkmasını sağlar:

Tezevvüc ide elfâz ü me‘ânî

Tevellüd ide tâ lutf-i me‘ânî (Divan-ı Rif‘at 1254: 49)

İğlâk, “kapama, örtme, kilitleme; sözü karışık, kapalı ve anlaşılmaz şekilde söyleme, sözün muğlak olması” (Devellioğlu 2002:413); **Ta‘kîd** ise “dügümlenme, düğümlenme; ibâreyi lafız veya anlam bakımından anlaşılmaz şekilde düzenleme” manalarını ihtiva eder (Devellioğlu 2002: 1026). Dolayısıyla Rif‘at Efendi oğlundan anlaşılması zor, karışık, manası kapalı ifadelerden kaçınmasını; sözün cevher olduğunu hatırlatarak boş yere de saçmamasını ister:

Sakın iğlâk ile ta‘kîde kaçma

Güherdir söz gereksiz yerde saçma (Divan-ı Rif‘at 1254: 49)

İfadede anlaşılmayı zorlaştıran diğer bir durum da sözün arka arkaya sıralanıp halkalar halinde dizilmesidir. Anlatım uzadıkça manada kopuklukların ortaya çıkması bir ihtimaldir. Bu nedenle ifadeyi ve sözün bölümlerini fazla uzatmamak gerekir:

Müselsel itme itnâbın tınâbın

Uzatma pek makâlın fasl u bâbın (Divan-ı Rif‘at 1254: 49)

Söz ağızdan çıkar, lakin duygu ve düşünce kontrolünde olmalıdır. Akıl, dimağ, estetik kaygı ve anlayış süzgecinden geçmelidir. Eğer böyle olursa sanatçı kelimeler, söz ülkesinin efendisi olur. Aksi halde içgüdüsel bir tarz, ipe sapa gelmez bir sürü lafın sarfına sebep olur ki bu da sanat olmaz:

Kalem mazbût olup olsa gulâmın

Olur memlûk-ı mahkûmun kelâmın

Yüri mâkal-ı(?) dil sana besdir

Kalem tuğyânı bîhûde hevesdir (Divan-ı Rif‘at 1254: 49)

Şair, kalemi bir ata benzetir. Atı kontrol etmek için dizgin kullanılır. Dizginleri bırakılırsa at sizin kontrolünüzden çıkar, kendi başına koşar. Dizginleri amaca göre ve yerinde çekilir ya da gevşetilirse at da amaçladığımız hedefe doğru bizi götürür. Kalem de her zaman şairin kontrolünde olmalı, yeteneklerinin, hislerinin ve düşüncelerinin ifade aracı olan kalemin bir muvazene içerisinde hareket etmesi gerekir. Zira cevher gibi kıymetli olan söz, gereksiz yere sarf edilmiş olur. Umulan netice alınamaz, estetik ve öğreticilik bakımından kimseye bir fayda sağlamaz:

‘Înân-ı hâmeyi pek itme ıtlak

Güherdir söz gereksiz itme infâk (Divan-ı Rif'at 1254: 49)

Rif'at Efendi, şiirin genel kabul görmüş anlayış çerçevesinde olması gerektiği fikrindedir. İfadelerin toplumun genelin kabulünü gözeterek seçilmesi gerektiğini; aksi halde kabul görmeyen eserlerden fayda beklenemeyecektir. Bu düşüncelerden hareketle şairin meydana getirilecek eserlerin toplumun istifadesine dönük olması gerektiği anlayışını benimsediğini düşünebiliriz:

Kabûl-ı 'âme isterler ifâde

Kabûlsüz kimse itmez istifâde (Divan-ı Rif'at 1254: 49)

Genel hatlarıyla konuyu toparlayacak olursak; usta şairler genç şairlere yalnızca şiirle meşgul olmamalarını, nesir türünde de eserler vermelerini tavsiye ederler. Bir savaşı gibi sanatını icrada cesur olmaları, kendilerini büyük başarılarla ulaştıracak yollar aramaları yönünde yol gösterirler.

Üstatlara göre şiirde sözler ölçülü ve kontrollü sarf edilmeli, sonunda mahcup olunacak söz söylemekten kaçınılmalı; şiirde veya nesirde akıcı ve pürüzsüz bir ifade elde edebilmek için hisler ve düşünceler, dolayısıyla bunlara tercüman olan kalem içten geldiği gibi doğal akışına bırakılmalı.

Anlaşılması zor, karışık, muğlak ifadelerden kaçınmak; söz bir cevherdir, boş yere de saçmamak gerekir.

İfadenin ve sözün bölümlerini fazla uzatmamalı; zira anlatım uzadıkça manada kopuklukların ortaya çıkması muhtemeldir.

Söz ağızdan çıkar, lakin duygu ve düşünce kontrolünde çıkmalıdır. Akıl, mantık, estetik kaygı ve anlayış süzgecinden geçmelidir.

Şiir sanatında anlatılanlar genel kabul görmüş anlayış çerçevesinde olmalı, ifadeler toplumun genel kabulünü gözeterek seçilmelidir.

3. Sonuç

Klasik Türk edebiyatı geleneğinde şairlerin yetişmesinde usta-çırak ilişkisi önemlidir. Usta şairler genç şairlerin yetişmesinde, şiir geleneğinin devam etmesinde katkı sunmuşlardır. Başka bir deyişle yeni şairlerin yetişmesinde usta şairlerin emeği vardır. Doğal olarak genç şairlerin mahlas seçiminde veya genç şairlere mahlas verilmesinde bu emeklerinden dolayı usta şairler için bir hak doğmuştur. Zaten Türk toplumu geleneğinde halk arasında saygınlığı olan kişilerin çocuklara isim vermeleri de yaygın bir âdettir.

Halk arasında, adının manasına uygun karakter özellikleri göstermek anlamı taşıyan “İsmiyle müsemma olmak” tabiri yaygındır. Dolayısıyla halkımız çocuklarına ad verirken nasıl bir karakterde kişi olmalarını düşünüyorlarsa, kimi zaman manaca ona uygun isimler seçerler. Mahlasnâme yazarları da bu durumu göz önünde bulundurarak yetişmekte olan şairlere mahlas seçerken mana olarak yönlendirici olmasına özen gösterirler. Zira şairler kullandıkları mahlaslarla tanınır, bilinir ve şöhret bulurlar. Kullanılan mahlasın mümtaz eserlerin meydana getirilmesinde etkisi olduğunu düşünürsek, anlamca ve edebî özellikleri yönüyle kötü olarak addedilecek mahlas, başarılı ve güzel tertip edilmiş bir eserin başarısını gölgeleyebilir.

Usta şair tarafından mahlas verilmesi ve bu maksatla Mahlasnâme yazılması, genç şairlere değer katar, usta bir şair tarafından veya şair için saygınlığı olan biri tarafından şiirinin takdir

edilmesi, şairin sanatı için bir referans niteliği taşır. Daha da önemlisi Mahlasnâme genç şairin bu sanatı icrası için icazet mahiyetindedir.

Mahlasnâme yazarları divan şiiri geleneğine bağlı kalmayı, bu geleneğe mensup usta şairlerin açtıkları yolda ilerlemeyi, geliştirdikleri tarz ve üsluplardan yararlanmayı önemsiyor, genç şairlere de onların takipçileri olmalarını tavsiye ediyorlar. Böylece şiir geleneği, sanat anlayışı gelecek kuşaklara aktarılıyor. Divan şiiri geleneğinin uzun soluklu bir edebî anlayış ve zevk olarak varlığını sürdürmesinde, usta şairlerin gözetiminde gelişmesinin etkisi düşünülebilir.

Mahlasnâmelerde yeni yetişen şairlerden şiirdeki ifadelerinin sağlam, güçlü, sanatlı olması istenir. Söz cevher olarak düşünülür, lüzumsuz olarak sarf edilememesi önerilir. Bu nedenle gereksiz, anlamsız ve boş sözden kaçınmaları öğütlenir. Usta şairler bilgi ve kültür bakımından donanımlı olmayı önemserler; genç şairlere de ilim ve kültür bakımından kendilerini geliştirmeleri tavsiye edilir. Bilgi, fikir ve anlayış hırsızlığı olarak addedeceğimiz intihal günümüzde de önemli bir etik ihlali olarak kabul edilir. Mahlasnâme yazarları genç şairleri taklitten ve başkalarının ifadelerini, sözlerini tekrarlamaktan uzak durmaları hususunda ikaz ederler. Onlardan özgün, kendine has ifadeler kullanmalarını isterler.

Mahlasnâmeler, Mahlasnâme yazarının ve yazıldığı dönemin şiir ve sanat anlayışını yansıtmaları bakımından önemli belgelerdir. Edebiyatımızda çok yaygın olmasa da Mahlasnâme yazarlığı bu açıdan ehemmiyet arz eder.

Kaynakça

- Akkuş, Metin (2006); “Nef’î”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.32, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kenan Akyüz ve diğerleri (1990) (Haz.), Fuzûlî, Divan, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bal, Sema (2014), “Şâhî (Mes’ud Mîrzâ) ve Çağatayca Divanının Dil Özelliklerine Dair”, III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı IV, s.123-130.
- Beyzâdeoğlu, Süreyya Ali (1997) (Haz.), Sümbülzâde Vehbî-Lutfiyye, İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Devellioğlu, Ferit (2002), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, (Haz. Aydın Sami Güneyçal), Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, (?) (275/889), Sünen-i Ebî Dâvud, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), el- Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fi (2001) (256/870), Sahîhu'l-Buhârî, I-IX, (thk. Muhammed Züheyr b. Nasır), y.y., Dâru Tavkîn-Necât.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (1975) (279/892), el-Câmi‘, I-V, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- Fatin Davud (2017), Hâtimetü'l-Eş‘âr, (Haz. Ömer Çifçi), Ankara: T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3218 Kültür Eserleri 469 (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>, (31.08.2021).

- Genç, İlhan (2006), “Mahlâsnâme ve Kaside İlişkisi Üzerine Bir Mukayese”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, Cilt: VI, S.: 2, s.: 317-331, İzmir.
- Kavruk, Hasan (?) (Haz.), Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı, Ankara: T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3147 Kültür Eserleri 430 (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>, (26.08.2021).
- Kayaalp, İsa (2001); “Kânî”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.24, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kubbealtı Lugatı; <http://lugatim.com/s/>
- Macit, Muhsin (2017) (Haz.), Nedîm Dîvânı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> (18.08.2021)
- Mehmet Süreyya (1996), Sicill-i Osmanî, (Haz. Nuri Akbayer, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), Cilt 4,5, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30.
- Muallim Naci (2004), Osmanlı Şairleri, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (?) (261/874), Sahîhu Müslim, I-V, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Beyrût: Dâru't-Türâsi'l-Arabî.
- Oğraş, Rıza (1991) (Haz.), Hoca Neş'et Divanı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Pala, İskender (2004), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara: Kapı Yay.
- Rif'at Efendi (H:1254/M:1838), Münşeat ve Divan, Kahire: Bulak Matbaası, (Milli Kütüphane 06 Mil EHTA 1231).
- Tahirül Mevlevi (1973), Edebiyat Lügati, (Yayına Hazırlayan: Kemal Edip Kürkçüoğlu), İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Tülücü, Süleyman (2003), “Lebîd b. Rebîa”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, İstanbul: TDV Yayınları.
- Uzun, Adnan (2015) (Haz.), Kıımlı Bir Şair Ebubekir Rif'at Efendi, Almanya: Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken.
- Yıldırım, Ali (2006), Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlasnâmeler, Ankara: Akçağ Yayınları.

Abbâsî Devleti'nin Kurucu Unsurlarından Olan Abdullah B. Ali'nin İdarî, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri

Administrative, Political and Military Activities of Abdullah Ibn Ali, One of the Founding Elements of the Abbasids

İhsan ARSLAN*

Öz

Bu araştırmada Abbâsî Devletinin kurucu unsurlarından olan Abdullah b. Ali'nin askerî, siyasî ve idarî faaliyetleri metodolojik bakış açısıyla ve temel İslâm tarihi kaynakları referans alınarak işlenmiştir. Kaynaklardan hareketle Abdullah b. Ali'nin Abbâsî Devleti'nin kurulmasındaki rolü ve ortaya çıkan isyanların bastırılmasındaki etkisi belirtilmiş ve bu başarılarından dolayı veliht olma sözü verilerek Şam valiliğine atandığı vurgulanmıştır. Yapılan incelemede Ebü'l-Abbâs'ın vefatından kısa bir süre önce veliht olarak tayin edilen Ebû Ca'fer Mansûr'un hilâfet makamına geçmesi, Abdullah b. Ali'yi isyana sürüklediği, yapılan görüşmelerden de bir netice alınamayınca amca-yeğenin savaşmaktan başka çıkar yolunun kalmadığı, sayı bakımından üstün olunmasına rağmen stratejik hatalardan dolayı Ebû Müslim komutasındaki orduya mağlup olunmasıyla onun Basra'ya giderek kardeşi Süleyman b. Ali'ye sığınmak zorunda kaldığı üzerinde durulmuştur. Daha fazla saklanarak yaşayamayacağını düşünen Abdullah b. Ali'nin, kardeşleri vasıtasıyla Halife'den eman alınmasına rağmen başkente gelince tutuklanarak hapse atıldığı, sekiz yıldır dört duvar arasında olduğu halde yönetim tarafından hâlâ potansiyel taht varisi olarak görüldüğü için ailenin tepkisinin çekmemek amacıyla meşru gerekçeler ileriye sürülerek ortadan kaldırıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abbâsîler, Ebü'l-Abbâs es-Saffâh, Abdullah b. Ali, Ebû Ca'fer Mansûr, İsyân.

Abstract

In this research, the military, political and administrative activities of Abdullah ibn Ali, one of the founding elements of the Abbasids, were studied with a methodological point of view and based on the main Islamic historical sources. Based on the sources, the role of Abdullah bin Ali in the establishment of the Abbasid Caliphate and his influence in suppressing the rebellions were stated, and it was emphasized that he was appointed as the governor of Damascus with the promise to be crown prince due to these successes. It was emphasized that Abû Ja'far al- Mansur's appointment as the crown prince shortly before al-Saffah's death led Abdullah bin Ali to rebellion; the uncle and nephew had no other way out but to fight when no result could be obtained from the negotiations, and finally, he had to go to Basra and take refuge in his brother Suleiman bin Ali after he was defeated by the army under the command of Abu Muslim due to Abdullah's own strategic mistakes although he was superior in terms of numbers. It has been concluded that Abdullah bin Ali, who thought that he could not live in hiding any longer, was arrested and imprisoned when he came to the capital, despite being reassured him of life security from the Caliph through his brothers and although he was imprisoned for eight years, he was still seen as a potential heir to the throne by the administration, therefore he was killed by making it look like natural death in order not to attract the reaction of the dynastic family.

Keywords: Abbasids, al-Saffah, Abdullah b. Ali, Abû Ja'far al- Mansur, rebellion.

* Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı, ihsan.arslan@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4790-0711

1. Giriş

Hz. Hasan'ın 40/661 tarihinde hilâfeti Muâviye b. Ebû Süfyân'a devretmesiyle Hulefâ-i Râşidîn dönemi sona ermiş ve tarih sahnesine Emevî Devleti çıkmıştır. Yaklaşık olarak 89 yıl idarede kalan Emevî ailesinden on dört halife yönetimde söz sahibi olmuştur. Muâviye b. Ebû Süfyân ile başlayan bu süreç II. Mervân b. Muhammed ile sonlanmıştır. Emevîler her ne kadar kısa bir süre iktidarda kalmış olsalar da onların yönetimi altında meydana gelen olaylar, sebep ve sonuçları açısından Müslümanların zihinlerinde derin izler bırakmıştır. Halifelerin yönetim anlayışlarına ve valilerin farklı uygulamalarına bağlı olarak Hz. Ali ve evladına karşı yürütülen seb olayı, Hucur b. Adiy ve arkadaşlarının idam edilmeleri, Kerbela hadisesi, Arap milliyetçiliğinin ve mevâli uygulamasının gayr-ı Arap unsura uygulanmaya çalışılması, Zeyd b. Ali isyanının sert bir şekilde bastırılması, halifelerin İslâm'a muhalif yaşam tarzları, Kelp ve Kaysî kabilelerine mensup Irak genel valilerinin kabilevî eğilimlerini dikkate alarak karşı tarafı sindirmeye yönelik politikaları, veliahtlık sistemine geçilmesi, iktisadî, içtimaî, askerî, siyasî, idarî ve dinî sahalarda meydana gelen olumsuz olayların toplumda çeşitli rahatsızlıklara sebep olması, halk ile yönetimi karşı karşıya getirmiştir.

Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından çeşitli zorluklarla kurulan Emevî Devleti, fetihlerle birlikte Velîd b. Abdülmelik döneminde en geniş sınırlarına ulaşmış ve çeşitli halk katmanları bu topraklar üzerinde yaşamaya başlamıştır. Yeni İslâm'a giren Müslümanların önceki kültürlerinden tamamen kurtulamamaları toplum bünyesinde bazı problemlerin yaşanmasına sebep olduğu gibi, yönetim kaynaklı olaylar karşısındaki refleksleri de daha belirgin olmuştur. Bu sebeple siyasi erkin neden olduğu sorunlar, rahatsızlık hisseden halk kitlelerinin bir araya gelmelerine, duyguları, düşünceleri ve hayat standartları farklı olmasına rağmen aynı amaç doğrultusunda mücadele etmelerine zemin hazırlamıştır. Böyle kaos ortamları gizli faaliyetlerin daha rahat bir şekilde yürütülmesini kolaylaştırmaktadır. Çünkü yönetim, ortaya çıkan problemlerle uğraşırken kendi aleyhlerinde yürütülen propagandaları ve bu bağlamdaki oluşumları dikkate alamaz. Yönetime karşı meydana gelen bu eylemler, idarenin pasifliğinden de istifade ederek kısa süre içerisinde karşı konulamaz bir özelliğe sahip olurlar. Zamanında gereken tedbiri alamayan yönetim, bu aşamadan sonra zararlı oluşumları bertaraf etmeye kalkışsa bile, başarılı olma şansı bir hayli düşük olacaktır. Böyle bir ortamda toplumun değişik katmanlarını harekete geçirmeyi başaran muhalefet, hedefine ulaşmak amacıyla önüne çıkan engelleri aşarak neticeye bir adım daha yaklaşacaktır. Emevîlerin yönetimi altında Abbâsoğullarının başını çektiği *Abbâsî İhtilal Hareketi* çeşitli badirelerden sonra hedefine ulaşmış ve tarih sahnesine *Abbâsîler* adıyla yeni bir devlet ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada *Abbâsî İhtilal Hareketi*'nin başarılı olmasında etkili olan ve devletleşme sürecinde de idarî ve askerî görevlerde bulunan Abdullah b. Ali'nin askerî, idarî ve siyasî faaliyetleri ele alınacaktır.

2. Abbâsî İhtilal Hareketinin Ortaya Çıkması ve Abbâsî Devleti'nin Kurulması

Hz. Ömer'in (634-644) hilâfeti döneminde ordunun önemli komutanlarından olan Yezîd b. Ebû Süfyân'ın Suriye-Şam bölgesinde 17/638 tarihinde meydana gelen Amvâs Vebası'nda hayatını kaybetmesinden sonra kardeşi Muâviye b. Ebû Süfyân bölgeye vali olarak tayin edilmiştir. Hz.

Osman'ın (644-656) hilâfeti döneminde durumunu daha fazla güçlendiren Muâviye b. Ebû Süfyân, Hz. Ali'nin (656-661) hilâfet makamına gelmesiyle birlikte bağımsız hareket ederek Şam merkezli yeni bir devlet kurma sürecine girmiştir. Planlı bir şekilde yürütülen faaliyetler neticesinde Emevî Devleti kurulmuş, ama Hâşimîler sürekli olarak devlete karşı potansiyel bir tehdit olarak algılanmıştır. Bununla birlikte Muâviye b. Ebû Süfyân (661-680), Abdülmelik b. Mervân (685-705) ve Velîd b. Abdülmelik (705-715) gibi *muktedir* halifelerin dönemlerinde herhangi bir varlık gösteremeyen kitleler, zayıf karakterli ve merkezî otoriteye hâkim olmakta yetersiz kalan halifelerin dönemlerinde ise ivme kazanarak belli bir olgunluğa ulaşmıştır. Bu sebeple yönetim, bu tehdidi bertaraf etmek amacıyla gizli ve açık eylemlerde bulunmuş, ancak kısa vadede netice almasına rağmen uzun vadede ise yeni örgütlenmenin önüne geçememiştir.

Abbâsî Devleti'nin kurucularının atası olarak kabul edilen Abbâs b. Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah, Emevî yönetimine karşı herhangi bir eylemde bulunmamış, oğlu Ali b. Abdullah da babası gibi davranmıştır. Öyle ki onun Halife Abdülmelik b. Mervân'ın yanında büyük bir saygınlığı vardı. Ancak bu durumu Halife'nin cariyesi Lübâbe bint Abdullah b. Ca'fer'i boşayıp onunla evlenmesine kadar devam etmiştir. Bu evlilikten sonra Ali b. Abdullah, Halife'ye karşı sert sözler söylemeye başlamış ve hatta onun namazının riyadan ibaret olduğunu söylemeye başlamıştır. Velîd b. Abdülmelik, onun bu sözlerini babası olan Halife'den işitince durum değişmeye başlamıştır. Böylece Velîd b. Abdülmelik hilâfet makamına geçince Ali b. Abdullah'a karşı sert davranarak yaptıklarının hesabını sormak için harekete geçmiştir.¹ Bu sebeple kaynaklarda Ali b. Abdullah'ın iki sebepten dolayı Halife tarafından cezalandırıldığı belirtilmiştir: 1- Ali b. Abdullah, Abdülmelik b. Mervân'ın boşadığı cariyesi Lübâbe bint Abdullah b. Ca'fer ile evlenmesi 2- Ali b. Abdullah'ın, "*Hilâfetin çocuklarından devam edeceğine*" dair düşüncesini açığa vurması. Bu düşüncesinden dolayı Halife, onu, deveye ters bindirtmiş ve görevliye, "*Bu, Ali b. Abdullah yalancıdır*" diyerek dolaştırılmasını emretmiştir.² Başka bir rivayette de hilâfetin onun çocuklarına geçeceği konusundaki düşüncesi şöyle anlatılmıştır: Ali b. Abdullah, oğulları Ebû'l-Abbâs ve Ebû Ca'fer ile birlikte Hişâm b. Abdülmelik'in yanına gelerek borcundan dolayı şikâyetinde bulundu. Bunun üzerine Hişâm, borcunun miktarını sorduğunda o, "*Otuz bin*" olduğunu belirtti. Hişâm da bu borcun ödenmesini emretti. Ali b. Abdullah, kendisine yapılan bu iyilikten dolayı teşekkür etti ve: "*Bu iki oğluma da iyilikte bulunmanı istiyorum*" şeklinde bir temennide bulundu ve Hişâm da bunu olumlu karşıladı. Daha sonra Hişâm b. Abdülmelik hilâfet makamına gelince arkadaşlarını Ali b. Abdullah'ın yaşının ilerlemesine bağlı olarak aklî melekelerini yitirdiğinden dolayı şöyle dediğini belirtti: "*Hilâfetin kendi çocuğuna geçeceğini söylüyormuş.*" Ali b. Abdullah, Halife'nin kendisi hakkında böyle konuştuğunu işitince; "*Allah'a yemin olsun ki! Bu, mutlaka olacak. Benim iki oğlum kesinlikle onun sahip olduğu hilâfet makamını elde edecektir.*"³

Ali b. Abdullah, Halife Velîd b. Abdülmelik'in kendisine karşı olumsuz tavrından dolayı Şam'da daha fazla kalamayacağını anlayarak ailesiyle birlikte Şam yakınlarında küçük bir kasaba olan Humeyme'ye⁴ yerleşmiş ve 118/736 tarihinde de 78 veya 80 yaşlarında burada

¹ Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 3/63.

² Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih el-Endelüsî, *el-Ikdü'l-Ferid* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2013), 4/74.

³ İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferid*, 4/74.

⁴ Şihâbüddin Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2/353.

vefat etmiştir.⁵ Humeyme, ihtilal düşüncesini oluşturduğu ve ihtilal hazırlıklarının yapıldığı yerdir.⁶ Babasıyla birlikte Humeyme'ye yerleşen ve burada yaşamını sürdüren Muhammed b. Ali ise bu hareketi organize eden kişidir. Kaynaklar, onun bu hareketi üstlenmesinin şu üç sebebi üzerinde durmaktadır.

1- Hz. Peygamber'in, amcası Abbâs b. Abdülmüttalib'e, "*Hilâfetin çocuklarına geçeceğini bildirmesi.*"⁷ Bu rivâyeti dikkate alacak olursak, muhtemelen Muhammed b. Ali bu düşünceyi babası Ali b. Abdullah'tan almıştır. Ancak bu tarz rivâyetlerin daha sonraki dönemlerde tarihin geçmişe dönük olarak okunmasından hareketle kurgulanıp inşâ edildiği gerçeği dikkatlerden kaçmamalıdır. Çünkü Hz. Peygamber kendisinden sonra ne bir kişinin ne de bir ailenin/kabilenin hilâfete geleceğini belirtmiştir. Buna rağmen Abbâsî taraftarları kendi hilâfetlerine dinî bir zemin oluşturmak amacıyla bu ve bunun gibi rivâyet üretme gayreti içerisine girmişlerdir. Müslümanların tarihinde böyle oluşumlar dinin en önemli kaynaklarını referans olarak gösterme noktasında birbirleriyle yarış halinde olmuştur. O delili Kur'ân'dan bulmuşlarsa, ona sarılmışlar, yoksa sünnete yönelmişler, orada da herhangi bir şey bulamamışlarsa da inşâ etme yoluna gitmişlerdir. Örneğin Şîa, Hz. Ali'nin nasla tayinini iddia ederken⁸ Ehl-i sünnet ise bazı deliller ortaya koyarak Hz. Ebû Bekir'in tayinini öne sürmüştür.⁹ Bu sebeple bu gibi rivâyetler gerçeklikten uzak, siyasî ve mezhebî düşünceler doğrultusunda üretilmiştir.

2- Emevî Devleti kurulduğundan itibaren Hz. Ali evladını kendilerine karşı potansiyel bir iktidar muhalifi olarak değerlendirdiklerinden dolayı hep teyakkuzda olmuşlar ve en sert tedbirleri almaktan bir an bile geri durmamışlardır. Yani Emevî toplumunda hilâfete karşı direniş olacaksa, Hz. Ali evladı öncelenmelidir. Bu bağlamda Horasanlı bir grup yönetime karşı girişilecek bir eylemde başarılı olunması için şerefli, dindar ve asil olarak düşündükleri Hz. Ali evladından bir kişinin yanına gelerek kendilerine hareketin başına geçecek bir kişiyi tavsiye etmesini istemişler, bu kişi de "*İşte bu, sahibiniz ve en faziletlimizdir*" diyerek onları Muhammed b. Ali'ye yönlendirmiştir. Grup da bu tavsiye üzerine Muhammed b. Ali'ye gelmiştir.¹⁰ Toplum tarafından kabul edilebilecek bir eylemin başına geçecek olan kişinin bu şekilde birilerinin yönlendirmesiyle olduğunu düşünmek, ihtilalin ruhuna aykırıdır. Çünkü bir ihtilalin insanlar tarafından kabul görmesi ve başarıya ulaşması, uzun bir süre altyapı çalışmalarını gerektirmektedir. Bu sebeple tesadüflere dayalı olarak Muhammed b. Ali'nin Abbâsî ihtilal hareketinin başına geçtiğini belirtmek gerçeklerle örtüşmemektedir.

3- Abbâsî ihtilal hareketinin başında Hz. Ali evladından Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed el-Hanefiyye bulunmaktaydı. Muhammed el-Hanefiyye, Hz. Ali'nin Benû Hanife esirlerinden Havle bint Ca'fer ile evliliğinden doğan oğludur. Annesinin mensup olduğu kabileye nispetle

⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/66.

⁶ Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 22.

⁷ İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Keram Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvâhid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Beyrut: Dâru Sâdır, Beyrut 1982), 4/408.

⁸ Mâide 5/3, 67.

⁹ İhsan Arslan, *Hz. Peygamber ve Sahâbe Örneğinde İslâm'da Eleştiri Kültürü* (İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2018), 229-238.

¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/67.

kendisi Muhammed b. Hanefiyye veya İbnü'l-Hanefiyye şeklinde bilinmektedir.¹¹ Muhammed b. Hanefiyye vefat edince imâmet oğlu Ebû Hâşim'e geçmiştir. Ancak Ebû Hâşim hac yolculuğu esnasında zehirlenince yolunu değiştirerek Humeyme'de meskûn bulunan Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ın yanına giderek kendisine tavsiyede bulunmuş ve yanında bulunan kitapları ona verip kendisiyle birlikte hareket eden taraftarlarını topladıktan sonra: “Biz, imâmetin ve hilâfetin kendimiz için olacağını zannediyorduk. Fakat ölüm bana gelip çattı. Bu sebeple imâmet ve hilâfet senin çocuklarının arasından devam edecektir” diyerek Muhammed b. Ali'yi seçtiğini belirtmiştir.¹² Böylece hilâfet, Ali evladından Abbâsoğullarına geçmiştir. Başka bir rivâyette ise Ebû Hâşim'in, hilâfeti Abbâsoğullarına nasıl devrettiği şöyle anlatılmıştır:

“Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed, Emevîlerin yedinci halifesi Süleyman b. Abdülmelik'in (715-717) yanına gelmiş, halife de onu hüsn-i muamele ile karşılamış, kendisine hediye vermiş, onun ve yanındakilerin ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra da Filistin'e gitmek üzere oradan ayrılmıştır. Ancak Halife, Ebû Hâşim'i zehirlenmeleri için bazı kişileri görevlendirmiştir. Görevliler, Lahm ve Cüzâm kabilelerinin bulunduğu bölgeye giderek çadır kurmuşlar ve Ebû Hâşim'in ise oradan geçmesini beklemeye başlamışlardır. Ebû Hâşim çadırlarına uğrayınca da yanlarında getirdikleri zehirli sütü bir fırsatını bularak kendisine içirmişlerdir. Zehirlendiğini ve yakın bir zaman içerisinde vefat edeceğini anlayan Ebû Hâşim, Filistin'e gitmekten vazgeçip amcasının oğlu Muhammed b. Ali'nin meskûn olduğu Humeyme'ye gitmeye karar vermiştir. Ebû Hâşim burada babasının kendisine bıraktığı vasiyeti yani hilâfeti Muhammed b. Ali'ye ve çocuklarına devrederek üzerine aldığı bu sorumluluğu yerine getirmesini istedikten sonra şu tavsiyelerde bulunmuştur: Senin davetçilerin ve yardımcılarının bulunmaktadır. Onları gizli tut. Ehl-i beyte sevgi besleyen Meysere'yi Irak'ta davetin başına geçir. Şam bölgesi davet için uygun değildir. Elçilerini Horasan bölgesine gönder ve burası davetin merkezi olsun. Ancak Merv, Merverrûz, Nesâ, Nisâbûr, Ebrşehr ve Tûs gibi bölgelere karşı da dikkatli ol. Üzerine aldığın bu görevi tamamlayacağını ve Allah'ın seni muzaffer kılacağını umuyorum. Davetini 100/718-719 tarihinde başlat ve Hz. Peygamber'in on iki nakîb seçtiği gibi on iki nakîb seç. Ayrıca Yüce Allah, Hz. Musa'ya İsrâiloğullarından yetmiş davetçi seçmesini emretmişti.¹³ Yani sen de bu âyetten hareketle kendine yetmiş dâî seç.”

Bu tavsiyelerden sonra Ebû Hâşim, yanında bulunan kitabı Muhammed b. Ali'ye verdikten sonra 97/715 tarihinde vefat etmiştir.¹⁴

Belâzürî, İsfahânî ve İbnü'l-Esîr, Ebû Hâşim'in, Süleyman b. Abdülmelik tarafından zehirlendiğini anlayınca imâmeti Muhammed b. Ali'ye devrettiğini;¹⁵ İbn Sa'd ve Taberi ise zehirlenme hadisesine değinmeksizin Şam'da imâmeti Muhammed b. Ali'ye devrettiğini rivâyet etmişlerdir.¹⁶ İslâm tarihinin temel kaynakları imâmetin Muhammed b. Ali'ye devri konusunda bu bilgileri aktarırken Mes'ûdî, Ebû Hâşim'in imâmeti Ali b. Abdullah'a, onun da

¹¹ Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 5/67-87; Mustafa Öz, “Muhammed b. Hanefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/537.

¹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/67.

¹³ el-A'râf 7/155.

¹⁴ Ahmed b. Ebû Ca'fer b. Ya'kûb, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 1993), 2/222-223.

¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/66-67; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1949), 126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/53.

¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/252; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 4/344.

118/736 tarihinde vefat edince oğlu Muhammed b. Ali'ye verdiğini rivayet etmiştir.¹⁷ Ancak Nahide Bozkurt ise Mes'ûdî'nin isimleri karıştırdığını belirterek Ebû Hâşim kanalıyla imâmetin Muhammed b. Ali'ye geçtiğini belirtmektedir.¹⁸

Hâşimîlerin soyundan gelen Ebû Hâşim'in imâmeti Abbâs b. Abdülmuttalib'in soyundan gelen Muhammed b. Ali'ye devretmesi konusunda bazı açmazlar bulunmaktadır. Arap toplumunda asabiyetin büyük bir öneme sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Ebû Hâşim neden imâmeti Muhammed b. Ali'ye devretmiştir? Hiçbir kaynakta konu hakkında bilgi bulunmamaktadır.

“Ben vefat edeceğim, bu sebeple imâmeti Muhammed b. Ali'ye devrediyorum” şeklindeki bir açıklama gerçeklerle örtüşmemektedir. Bu açmazdan hareketle Welhausen konu hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Bu rivâyet pek muhtemelen bu şekliyle uydurmadır. Fakat bu, çok eski devirde uydurulmuş olmalıdır. Çünkü buna şahadet eden olduğu gibi muahhar Abbâsîler imâmet haklarını böyle bir temele istinat ettirmekten çekinirlerdi. Bu rivâyetin ayrıca bir iç hakikat muhtevası mevcuttur. Ebû Hâşim, onu şeklen halife tayin etmiş bile olsa, Muhammed b. Ali'nin selefidir. Onun bir partisi vardı ve taraftarları ona nispetle kendilerini “Hâşimiye” şeklinde adlandırıyorlardı. Ölümünden sonra bunlar Muhammed b. Ali tarafına geçtiler. Abbâsîler, Hâşimiye kazanmak amacıyla Ebû Hâşim'e bağlanmışlardır.”¹⁹

Nahide Bozkurt, Abbâsî ihtilal hareketinin başlama sürecini Muhammed b. Ali'nin kendi düşüncesinden kaynaklandığını şöyle belirtmektedir:

“İhtilalin mimarı ve fikir adamı olduğuna inandığımız Muhammed b. Ali, yaşadığı toplumun sıkıntılarına vâkıf olmuş birisidir. O, devletin tek yanlı bir politika güttüğünü, mevâlinin zulüm altında ezildiğini, Emevî iktidarının sadece kendi yandaşlarının menfaatine uygun hareket ettiğini, onlar kadar hak sahibi olan diğer Müslümanların iktidarın nimetlerinden faydalanmadığını müşahade etmiştir. Kanaatimizce bu durum, İslâm devletini daha iyi yönetmek için Abbâsoğullarının iktidara gelmesi gerektiğine inanan Muhammed b. Ali'yi ihtilali başlatmaya önemli ölçüde motive etmiştir.”²⁰

O günkü toplum yapısı dikkate alındığında Nahide Bozkurt'un yaklaşımının daha doğru olduğu söylenebilir. Çünkü toplumun çeşitli katmanlarını harekete geçirerek mevcut iktidarı yıkıp yeni bir siyasî erkin oluşumuna zemin hazırlayan böyle bir hareketin tesadüflerle başladığının izah edilmeye çalışılması abesle iştigaldir. Gerçekten de Muhammed b. Ali, Emevî yönetiminin Ehl-i beyte karşı tutumunu, Hâricîlerle olan münasebetini, yabancı unsurlara bakışını, idarecilerin halka karşı davranışını ve halifelerin pek çoğunun yaşam tarzlarının İslâm'a uygun olmadığını yakinen görme fırsatını elde etmiştir. Muhtemelen ondaki bu düşünceler, kendisi gibi düşünenleri etrafında toplayarak onun harekete geçmesinde oldukça etkili olmuştur. Yani Emevî yönetiminin idarî, siyasî, askerî, ictimai ve dinî sahalardaki olumsuz tutum ve davranışları Abbâsî ihtilal hareketinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

¹⁷ Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher* (Kahire: Matbaatü's-Seâde, 1964), 3/254.

¹⁸ Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, 26.

¹⁹ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 239.

²⁰ Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, 33.

İhtilalin çekirdek kadrosunu güvendiği kişilerden oluşturan Muhammed b. Ali, şartlar uygun hale gelince eyleme geçme kararı almıştır. Bu karar doğrultusunda Muhammed b. Ali, hareketin merkezi olarak Humeyme'yi tercih etmiştir. Çünkü burası Velîd b. Abdülmelik tarafından sürgüne gönderilen Ali b. Abbâs'ın ailesinin uzun zamandır yaşadığı bir yerdir. Ayrıca burası, Suriye bölgesinde Şam yakınlarında küçük bir kasaba olup diğer şehir ve kasabalarla iletişimi azdı.²¹ Humeyme bu özelliği sayesinde Emevî yönetiminin dikkatinden uzak kalmayı başarmıştı. Bu sebeple bu söz konusu oluşumun idarî kadrosu faaliyetlerini gözlerden ırak bir şekilde tepki çekmeden yürütebiliyordu. Abbâsî ihtilal hareketinin ikinci merkez üssü; Güney Irak'ta eski Bâbil şehri harabelerinin güneyinde ve Irat Nehri'nin batı tarafında bulunan Kûfe'dir. Burası Hz. Ömer döneminde Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından kurulan bir şehirdir.²² Burası Muhammed b. Ali tarafından asıl merkez olan Horasan ile idare merkezi olan Humeyme ve Mekke arasında bağlantıyı kuracak bir mekân olarak seçilmiştir.²³ Abbâsî davetinin üçüncü merkezi ise Horasan'dır.²⁴ Horasan'ın tercih edilmesinde, buranın hilâfet merkezine uzak olması, ihtilal hareketinin başarısızlığa uğraması durumunda lider kadronun buraya sığınabilmesi ve yöre halkının Ehl-i beyt'e karşı duyduğu sempati gibi sebepler etkili olmuştur. Bu sebeple Horasan bölgesi propaganda merkezi olarak seçilmiş ve bu meyanda Muhammed b. Ali, taraftarlarına bölgenin önemine vurgu yapmak için şöyle bir konuşma yapmıştır:

“Kûfe ve çevresi Ali ve evladı taraftarıdır. Basra ve çevresi Osman ahlakındadır. Bir şeye engel olmama inancındadırlar. Allah'ın maktul kulu ola, katil kulu olma, derler. Cezîre Hâricîdir. Oradakiler ahlaken Hıristiyan Müslümandırlar. Suriyeliler, Emevîlere itaatten başka bir şey bilmezler. Mekke ve Medine'ye Ebû Bekir ve Ömer hâkim olmuştur. Fakat bir de Horasan'a bakın. Orada kalabalık bir toplum, sağlam bir kuvvet var. Orada sağlam göğüsler, basit arzuların parçalamadığı, atıyyelerin bölemediği temiz kalpler vardır. Onlar güçlü vücutlara, omuzlara ve pazulara sahip gür sesli bir ordudur. Ben doğuyu, dünyanın ve halkın ışığının doğduğu yeri uğurlu sayıyorum.”²⁵

Muhammed b. Ali liderliğindeki Abbâsî ihtilal hareketi “*er-Rızâ min Âl-i Muhammed*” sloganıyla Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti (II. Akabe Biati) örnek alınarak yani on iki nakîb²⁶ ve yetmiş dâî²⁷ ile başlamıştır. Hareketin “*er-Rızâ min Âl-i Muhammed*” sloganıyla başlaması, Ehl-i beyt'e karşı duyulan sevgiyi kullanarak insanları ihtilal hareketine dâhil ederek Emevî yönetiminden hoşnut olmayanları davetin etrafında toplama amacına matuftur. Yani davete katılacak insanlara ihtilal hareketinin Abbâsoğullarının tekelinde olmadığı imajını vermektir. Muhammed b. Ali'nin 125/743 tarihinde²⁸ vefatından sonra ise hareketin başına vasiyeti gereği oğlu İbrahim b. Muhammed geçmiştir.²⁹ İbrahim b. Muhammed, yedi yaşlarında babasıyla Kûfe'ye gelen İbrahim b. Osman isimli bir şahısla tanıştıktan sonra onun davete

²¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/353.

²² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/557-561.

²³ Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, 35.

²⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/401-405.

²⁵ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988), 47; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Uyûnü'l-Ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/303; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/67; Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, 36-37.

²⁶ Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Kahire: Dâru İbn Kesîr, ts), 1-2/443.

²⁷ el-A'râf 7/155.

²⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/66.

²⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/93.

katılabilmesi ve başarılı olabilmesi için ismini Abdurrahman b. Müslim şeklinde değiştirmesini ve Ebû Müslim lakabını almasını tavsiye etmiştir. İbrahim b. Muhammed, senelerce yanında bulunan Ebû Müslim'in zekâsına hayran kalınca onu Horasan bölgesindeki Abbâsî davetinin başına geçirmiştir.³⁰ Ebû Müslim el-Horasânî, burada yaptığı faaliyetlerle Abbâsî ihtilal hareketinin başarıya ulaşmasında oldukça başarılı olmuştur. Bu sebeple Abbâsî ihtilal hareketinin başarıya ulaşmasında Horasan bölgesinin önemi oldukça büyüktür. Bu hareketten haberdar olan dönemin Emevî halifesi II. Mervân b. Muhammed (744-749), İbrahim b. Muhammed'i yakalatarak hapse attırmış, o da hapisteyken 132/749 tarihinde ölünce³¹ davetin başına Abdullah b. Muhammed (es-Seffâh) geçmiş ve Kûfe'de hutbe okuyarak 132/749 tarihinde Abbâsî Devleti'nin kurulduğunu açıklamıştır.³²

3. Ebü'l-Abbâs es-Saffâh Döneminde Abdullah b. Ali'nin Askerî ve Siyasî Faaliyetleri

“*er-Rızâ min Âl-i Muhammed*” sloganıyla eylem safhasına geçen Abbâsî ihtilal hareketi içerisinde davetin teorisyeni olan Muhammed b. Ali'nin kardeşi Abdullah b. Ali'nin bu hareketin son aşamaya gelmesi konusunda hangi görevleri üstlendiği hususunda kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir.³³ Ancak her ne kadar bu konu hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamasına rağmen davetin liderinin kardeşi olması hasebiyle onun Abbâsî ihtilal hareketinde önemli görevler üstlendiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte Abdullah b. Ali askerî ve siyasî sahalardaki şöhretine II. Mervân b. Muhammed'i Zap Suyu savaşında mağlup etmesiyle³⁴ ve Şam bölgesinde Emevîlere yönelik yaptığı katliamla ulaşmıştır.³⁵ Öyle ki o, barış yapmak amacıyla Ümeyyeoğullarının ileri gelenlerini yemeğe davet etmiş, daha önceden kurulan tuzak gereğince davete katılan Emevî prenslerinin tamamı öldürülmüş ve onların ölüm inilteleri arasında yemek ziyafeti verilmiştir.³⁶ Daha sonra ise Şam bölgesinde Abbâsîlere karşı ortaya çıkan ayaklanmaları bastırarak ününe ün katmış³⁷ ve Abbâsî Devleti'nin birinci halifesi Ebü'l-Abbâs es-Saffâh (749-754) tarafından Şam bölgesine vali tayin edilerek ödüllendirilmiş³⁸ ve Halife'nin vefatına kadar devletin bekası için askerî ve idari görevlerde bulunmuştur. Hatta Ebü'l-Abbâs'ın onu 136/754 tarihinde Bizans üzerine sefere çıkmakla görevlendirmiş, o da bu amaç doğrultusunda Dâbık'a gelerek ordugâhını kurmuş, Şam, Cezîre, Musul, Horasân ve Irak bölgelerinden asker toplayarak Bizans topraklarına doğru sefere çıkmıştır.³⁹ Abdullah b. Ali, Şam bölgesi valisi olarak yeğeni olan Ebü'l-Abbâs'ın hilâfeti

³⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/254-258.

³¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/93-98; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/348; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/422-423.

³² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/103-114; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/344-348; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/408-416.

³³ Cem Zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyenler*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 44.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/424-429.

³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/429-432.

³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/430-432. Sadece böyle bir tuzağın tertipleneceğini tahmin eden Abdurrahman b. Muâviye b. Hişâm bu yemeğe katılmayarak katliamdan kurtulmuş ve uzun bir yolculuktan sonra kölesi Bedir ile birlikte Endülüs'e giderek Endülüs Emevî Devletini kurmuştur. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/493-496. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Emrah Koşdaş, *Kureys Şahini I. Abdurrahman Dönemi Endülüs Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 19-121.

³⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/358-359.

³⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/365, 367, 372.

³⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/85; Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *el-Iber fi Haber men Ğaber* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 1/143; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mukerram b. Ali b. el-Ensârî, İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1984), 13/148.

döneminde devlete bağlılığını her fırsatta göstermiş, hem iç isyanların bastırılmasında hem de Bizans'a karşı seferler düzenlemesi konusunda üzerine düşen vazifeleri layıkıyla yerine getirmiştir. Yani Abdullah b. Ali, yeğenin hilâfeti döneminde iktidara gelmek için herhangi bir faaliyet içerisinde bulunmamış ve kendisine verilen görevleri ise şüphe bırakmayacak şekilde deruhte etmiştir.

4. Ebû Ca'fer Mansûr'un Hilâfet Makamına Geçmesi

Abdullah b. Ali'nin, yeğeni Ebü'l-Abbâs es-Saffâh döneminde hilafet tartışmalarında bulunmaması, yeğenin, kendisini yerine veliaht bırakma düşüncesinden dolayıdır. Çünkü Ebü'l-Abbâs es-Saffâh, Emevîlerin son halifesi II. Mervân b. Muhammed'in yüz yirmi bin⁴⁰ veya yüz elli bin kişiden oluşan ordusunun⁴¹ üzerine göndereceği orduya komutan belirlemek için aile üyeleriyle toplantı yapmış ve bu orduya komuta edecek kişinin de veliahtı olacağını belirtmiş, orada bulunanlar da bu duruma şahitlik ederek biat etmişlerdi.⁴² Bunun üzerine Abdullah b. Ali büyük bir cesaret örneği göstererek II. Mervân'ın üzerine giderek Zab Nehri kenarında onu mağlup etmiş ve Emevî Devleti'ne son vermiştir.⁴³ Ebü'l-Abbâs es-Saffâh, aile üyeleri içerisinde II. Mervân b. Muhammed ile savaştığı ordu komutanlığını kabul ettiği için Abdullah b. Ali'yi veliaht tayin edeceğini belirtmiştir. Ancak bu taahhüt yazıya dökülerek resmi bir özellik kazanmamıştır. Cem Zorlu, bu taahhüdün resmileşmemesini şöyle değerlendirmektedir:

*"Abdullah'ın alenî ve yazılı bir vesika istememiş olmasını, Ebü'l-Abbâs'a olan güvenine, aile fertlerinin şهادetine ve Ebü'l-Abbâs'ın dört sene gibi kısa süren hilâfeti boyunca onun cepheden cepheye koşarak devletin temellerini sağlamlaştırmak için yaptığı yoğun mücadeleden fırsat bulamayışına bağlayabiliriz."*⁴⁴

Her ne kadar bu taahhüt resmi bir özellik kazanmasa da Abbâs ailesinin üyeleri bu hakikati bilmekteydiler ve zihin dünyalarında Abdullah b. Ali'nin bu taahhüdü kullanarak hilâfet talebinde bulunacağı endişesini taşımaktaydılar. Nitekim Ebü'l-Abbâs es-Saffâh, Ca'de b. Hübeyre el-Mahzûmî'yi çağırıp ona; *"Sana bir konu hakkında bilgi vereceğim, ama sen onu hiç kimseye söylemeyeceksin"* dedi. Ca'de b. Hübeyre; *"Tamam"* dedikten sonra Ebü'l-Abbâs;

"Amcam Abdullah b. Ali, komutanlarıyla ve ordusuyla II. Mervân b. Muhammed'i öldürmeyi başarmış ve ben de kendisini veliahd tayin etme sözü vermiştim ve sen de bunu biliyorsun. Ancak kardeşim Ebû Ca'fer Mansûr'un halife olma isteğini, ilmini, faziletini, olgunluğunu ve Allah'ın emrini yerine getirmek için yaptıklarını bildiğim halde nasıl olur da onu veliaht tayin etmem?"

Bu anlatılanları dinleyen Ca'de b. Hübeyre, Ebû Ca'fer Mansûr'un özelliklerini anlatıp kendisini övdükten sonra ben Bizans seferindeyken kardeşi Süleyman b. Abdülmelik'ten sonra Ömer b. Abdülazîz'in halife olduğuna dair mektubu alınca beni çağırıtı ve gelen mektubu

⁴⁰ Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1984), 22/45; Ebü'l-Fidâ el-Hâfız İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1994), 10/48.

⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/48.

⁴² Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, 2/301; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/377.

⁴³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/84; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/350-351; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/424-429; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/48-49.

⁴⁴ Zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyânlar*, 50.

okumam için bana verdi. Daha sonra Mesleme b. Abdülmelik ağlamaya başlayınca Ca'de b. Hübeyre;

“Allah Emir'in durumunu düzeltsin. Kardeşinin vefat ettiğine ağlama, fakat hilâfetin babanın çocuğundan çıkıp amcanın oğluna geçişine ağla, yani hilâfetin kardeşlerinden çıkıp amcaoğullarına geçtiğine ağla” dedi. Bunun üzerine Mesleme b. Abdülmelik sakalları ıslanuncaya kadar ağladıktan sonra, yeter artık, ne demek istediğini anladım” diyerek Ca'de'nin konuşmasını bitirmesini istedi.⁴⁵

Bu rivâyette anlatılanlar Ebü'l-Abbâs es-Saffâh'ın amcasına verdiği veliaht olma sözünü hâlâ hatırladığını göstermektedir. Halife, verdiği bu taahhüdü unutmamasına rağmen kardeşini de çeşitli özelliklerinden dolayı yerine veliaht bırakmak istemektedir. Ancak o, devletin yeni kurulmuş olması ve taşların yerli yerine oturmamasından dolayı bu düşüncesini gerçekleştirememiştir. Fakat Halife, vefatından üç gün önce⁴⁶ yakınlarının ve çevresinin de telkinleriyle kardeşi Ebû Ca'fer'i birinci veliaht, kardeşinden sonra da ikinci veliaht olarak İsa b. Musa b. Muhammed'i tayin etmiştir.⁴⁷ Bu esnada Abdullah b. Ali Bizans seferinde olduğu için bu veliaht tayinlerinden haberi yoktu. Anlaşılan Ebü'l-Abbâs es-Saffâh, onun yokluğunu fırsat bilerek böyle bir tasarrufta bulunmuştur. Yoksa cesur, bahadır ve çok zeki olan⁴⁸ Abdullah b. Ali kendisinin veliahtlıktan azledilmesine tepkisiz kalmazdı.

Ebü'l-Abbâs es-Saffâh *“Abdullah'tan Allah Resûlü'nün aile üyelerine, dostlara ve bütün Müslümanlara...”* şeklinde başlayan veliaht tayinini belirten mektubunu yazdıktan sonra;

“Ey Amca! Vefat ettiğim zaman beni elbisemle ört ve bu mektubu insanlara okuyuncaya kadar da ölümümü gizle. Mektubum okunduğu zaman veliaht tayin ettiğim kişiye biat al. İnsanlar biat ettikten sonra ise benim teçhiz, tekfin ve defin işlerimi yerine getir.”

Halife bu mektubu mühürledikten sonra İsa b. Musa'ya teslim etti.⁴⁹ Ebü'l-Abbâs es-Saffâh bu mektubu amcasına verdikten sonra otuz altı yaşındayken 12-13 Zilhice 136/754 tarihinde Pazar günü vefat etti.⁵⁰ Halife'nin ölümünden hemen sonra herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için bu esnada Ebû Ca'fer Mansûr hac vesilesiyle Mekke'de bulunmasına rağmen İsa b. Ali tarafından Enbâr'da bulunan Hâşimîlerden ve komutanlardan Ebû Ca'fer Mansûr adına biat alındı.⁵¹ Rivâyete göre biat edenler arasında Ebû Müslim de bulunmaktaydı.⁵² Ancak İsa b. Ali, Abdullah b. Ali'nin bu gelişmelerden haberdar edilmesini hoş karşılamadı. Halife'nin vefat haberini on beş gün sonra Mekke yolundayken öğrenen Ebû Ca'fer Mansûr⁵³ yanında bulunan İshâk b. Müslim el-Ukaylî ile amcası Abdullah b. Ali'nin bu durumu kabullenmeyip isyan etmesi halinde ne yapması gerektiği hususunda görüşünü sordu. Bu soruya İshak b. Müslim şöyle cevap verdi:

“Ey Müminlerin Emiri! Abdullah b. Ali bu hususta kararlıysa, bu çöllerde bizleri yakalamak için süvariler göndererek hilâfet merkeziyle bizim aramıza girecek ve bizleri esir olarak alacaktır. Bu

⁴⁵ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 3/273.

⁴⁶ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/297.

⁴⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/374.

⁴⁸ Selâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1991), 15/321.

⁴⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4,374.

⁵⁰ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/297-298; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, IV/374.

⁵¹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/300.

⁵² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/375.

⁵³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/300.

sebeple bulunduğun yerde kal ve başkent Enbâr'a ulaşıncaya kadar geceleri yol alıp gündüzleri gizlenelim."⁵⁴

Ebû Câfer Mansûr böyle bir soruyu sorarak amcası Abdullah b. Ali'nin isyan etme, yani kendi halifeliğini kabul etmeme konusunda ne kadar endişeli olduğunu göstermektedir. Nitekim Ebû Ca'fer, Ebû Müslim'e haber göndererek hemen yanına gelmesini istedi. Ebû Câfer'e Hîre'de yetişen Ebû Müslim, Ebû'l-Abbâs'ın ölüm haberini alınca "*innâ lillahi ve innâ ileyhi râciûn*" diyerek ağladı ve Ebû Ca'fer'i üzgün olarak görünce: "*Hilâfet sana geldiği halde bu üzülmünün sebebi nedir?*" diye sordu. Ebû Ca'fer bu soruya; "*Abdullah b. Ali ve Hz. Ali'nin taraftarlarından korkuyorum*" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Ebû Müslim: "*Korkmana gerek yok. Ben sana bu hususta yardımcı olacağım. Çünkü Abdullah b. Ali'nin ordusunun geneli Horasanlıdır. Onlar bana isyan etmezler.*" diyerek endişesini gidermeye çalıştı. Bunun üzerine Ebû Ca'fer onun bu yaklaşımından duyduğu sevinci belirtti. Daha sonra ise Ebû Müslim ve insanlar Ebû Ca'fer'e biat ettiler. Böylece Ebû Ca'fer ve Ebû Müslim birlikte Kûfe'ye gittiler.⁵⁵ Ebû Müslim, Ebû Ca'fer'in endişelerini ve kaygılarını gidermeye çalışsa da Abdullah b. Ali'nin emri altında büyük bir ordu bulunmaktaydı. Ayrıca Abdullah b. Ali'nin kardeşleri devletin çeşitli yerlerinde valilik görevlerinde bulunmaktaydılar.⁵⁶ Eğer Abdullah b. Ali beraberinde bulunan orduyla harekete geçip kardeşleriyle birlikte dayanışma içerisinde bulunursa, Ebû Ca'fer Mansûr'un hilâfet makamına geçmesi bir hayli zorlaşabilirdi. İşte bu durum, Ebû Ca'fer'i endişelendirmekteydi. Ancak Ebû Ca'fer, Kûfe'ye gelerek duruma hâkim olmuş ve gereken önlemleri alarak amcasının isyan etmesi durumunda ise onunla savaşması için Ebû Müslim'i görevlendirmiştir.⁵⁷ Çünkü Abdullah b. Ali'nin ordusunda çok sayıda Horasanlı asker bulunmakta ve Ebû Ca'fer, Ebû Müslim'in Horasanlı kimliğini kullanarak ordu içerisinde bulunan Horasanlı askerlerin savaş dışı tutulmalarını veya saf değiştirmelerini amaçlamıştı. Nitekim Abdullah b. Ali de ordusunda bulunan yaklaşık olarak on yedi bin Horasanlı askerini ihanet etme ihtimaline karşı öldürtmüştür.⁵⁸

5. Abdullah b. Ali'nin İsyani

Ebû'l-Abbâs es-Saffâh'ın vefatından sonra yerine kardeşi Ebû Ca'fer Mansûr'un hilâfet makamına geçmesi, Şam valisi olarak görev yapan Abdullah b. Ali'nin hilâfette hak iddia ederek isyan etmesine sebep olmuştur. Çünkü Ebû'l-Abbâs daha önce Mervân b. Muhammed üzerine gidecek orduya komutanlık yapacak kişinin veliahdı olacağını bildirmişti. Ancak Abdullah b. Ali, Bizans seferindeyken Ebû'l-Abbâs verdiği söze sadık kalmayarak yerine kardeşi Ebû Ca'fer'i veliaht tayin etmiştir. Hem Abbâsi Devleti'nin kurulmasında hem de daha sonra Abbâsîlere yönelik ortaya çıkan isyanların bastırılıp yeni devletin istikrar bulmasında önemli rol üstlenmiş olan Abdullah b. Ali, yeğeni Ebû Ca'fer'in halife olması sebebiyle isyan etmekten başka bir seçenek kalmamıştır. Her ne kadar Ebû'l-Abbâs es-Saffâh'ın vefat haberini Abdullah b. Ali'ye geç bildirmeye karar verilmişse de⁵⁹ taşlar bir nebze olsun yerli yerine oturunca İsa b. Ali'nin, Ebû Ca'fer Mansûr adına insanlardan biat alındıktan sonra Şam'da

⁵⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/150.

⁵⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/375; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/461.

⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/71-73; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/366-372.

⁵⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/377; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/464-465.

⁵⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/378; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/465; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm h. 121-140* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1991), 354.

⁵⁹ Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah, İbn Asakir, *Târîhu Medineti Dimeşk* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997), 31/ 61.

bulunan Abdullah b. Ali, Ebü'l-Abbâs es-Saffâh'ın vefatını, Ebû Ca'fer'e biat alındığını ve kendisinin de yeğenine biat etmesi gerektiğini bildiren mektubunu. Bunun üzerine o, beraberinde bulunanların namaza çağırılmasını emretti ve ordusuna Ebü'l-Abbâs es-Saffâh'ın vefat haberini okuduktan sonra:

“Ebü'l-Abbâs es-Saffâh'ın, Emevîlerin son halifesi II. Mervân'ın 120⁶⁰ veya 150 bin kişiden oluşan ordusunun⁶¹ üzerine göndereceği orduya komutan belirlemek için aile üyeleriyle toplantı yaptığını ve bu orduya komuta edecek kişinin de veliahdı olacağını belirttiğini, orada bulunanların da bu duruma şahitlik ederek kendisine biat ettiklerini”⁶² belirterek onları kendisine biat etmeye davet etti.⁶³

Ancak ordu içerisinde bulunan Heysem b. Ziyâd el-Huzâî, Abdullah b. Ali'ye itiraz ederek kendisini fitne çıkarmak ve ailesini tehlikeye atmakla suçladı. Bunun üzerine Abdullah b. Ali: *“Sus, annesi olmayasica!”* diyerek Ebü'l-Abbâs'ın vefat ettiğini ve ondan sonra da onun veliahtı olduğunu belirtti. Orada bulunanlardan Ebû Ğassân onu tasdik etti, ancak Heysem b. Ziyâd ve başka bir şahıs ise onu yalancılıkla itham etti.⁶⁴ Hatta Heysem b. Ziyâd, Ebü'l-Abbâs'ın veliahdının Ebû Ca'fer olduğunu belirtti.⁶⁵ Bu iki şahıs daha sonra böyle tutum ve davranışlarından dolayı Abdullah b. Ali'nin emriyle öldürülmüşlerdir.⁶⁶ Böylece muhalefet edenler kesin bir şekilde susturulmuştur. Abdullah b. Ali, başkent Enbâr'da bulunan İsa b. Ali'ye Ebü'l-Abbâs'ın kendisini veliaht tayin ettiğini belirtip komutanlardan ve Şam halkının çoğundan biat aldığını bildiren mektup gönderdi.⁶⁷ Daha sonra ise halifeliğinin göstergesi olarak Züfer b. Âsım'ı Kinnêsîn, Osmân b. Abdüla'lâ'yı Dimeşk, Hakem b. Dab'ân'ı Filistin, kardeşi ve veliahdı olan Abdüssamed b. Ali'yi ise Cezîre bölgesi valiliklerine tayin etti, Ermenistan valisi Hasan b. Kahtabe'yi, Azerbaycan valisi Mâlik b. Heysem'i ve Şamşât valisi Muhammed b. Su'l'u kendisine katılmaya davet etti, fakat bunlardan olumlu bir cevap alamadı.⁶⁸ Abdullah b. Ali, Ebü'l-Abbâs'ın veliahdı olduğunu belirterek halife olduğunu ilan edip kendi adına hutbeler okutması ve çeşitli yerlere valiler ataması, Ebû Ca'fer ile muhtemel taht kavgasının sebeplerini teşkil etmektedir. Bu amaçla Abdullah b. Ali savaşmak üzere ordusuyla Irak'a yöneldi.⁶⁹

Ebü Ca'fer Mansûr, amcası Abdullah b. Ali'nin halifelik iddiasıyla isyan ettiğini öğrenince Ebû Müslim el-Horasânî ile durum değerlendirmesi yaptı ve Ebû Müslim ona şu tekliflerde bulundu: *“İstersen taraftarlarımı toplar, sana hizmet ederim, istersen Horasan'a gider, askerlerimle sana yardıma gelirim, istersen Abdullah b. Ali ile savaşırım.”* Bunun üzerine Ebû Ca'fer, Ebû Müslim'in, Abdullah b. Ali ile savaşmasını emretti⁷⁰ ve ordunun en iyi şekilde savaşa hazırlanması için on iki veya on sekiz milyon dirhem verdi. Ayrıca askerlerin maaşlarını altmış dirhemden seksen dirheme çıkarttı ve olası bir savaşta bağlılıklarını sağlamak amacıyla amcalarına da birer milyon dirhem verdi.⁷¹ Ebû Ca'fer Mansûr bunlara paralel olarak Abdullah b. Ali ile yapılacak savaşta başarılı olunması için şurta teşkilatının başında bulunan Cevher b.

⁶⁰ Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1984), 22/45; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/48.

⁶¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/48.

⁶² Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 1993), 2/301. Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/377.

⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/464.

⁶⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/150.

⁶⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/82.

⁶⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/150.

⁶⁷ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/301.

⁶⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/82.

⁶⁹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/301.

⁷⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/87; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/464-465.

⁷¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/87.

Mirâr'ı azletti ve yerine Abdülcebbâr b. Abdurrahman'ı tayin etti, onu Abdullah b. Ali ile savaşıması için Kırgısyâ'ya gönderdi. Halife, Dicle Nehri'nin kenarında bulunan Deyrû'l-Cesâlik'e karargâhını kurduktan sonra İsa b. Akîl'i Heyt'e, Abdülcebbâr'ın kardeşi Abdülazîz'i Beled'e gönderdi ve ona; "*Abdullah b. Ali'nin hezimete uğradığı sana ulaşsa bile, yerinden asla ayrılma*" talimatını verdi. Bir komutanı Tikrit'e gönderdi ve Musa b. Ka'b'a mektup yazarak şöyle dedi: "*Oğlun Uyeyne'yi yerine bırak ve sana beş yüz bin dirhem verilmesini emrettim. Onları almaya gel.*" Daha sonra ise İrmîniyâ'da bulunan Hasan b. Kahtebe'nin gelmesi için mektup yazdı. O da Musul'un Kehîl denilen bölgesinde bin kişiden oluşan askeriyile Ebû Müslim'e katıldı. Ebû Müslim de onu öncü birliklerin başına komutan tayin etti.⁷² Böylece Ebû Ca'fer Mansûr hilâfet merkezinin güvenliğini sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri aldı. Hatta Ebû Ca'fer, savaş yapmadan ortaya çıkan bu taht kavgasını çözmek amacıyla Muhammed b. Su'l'a, Abdullah b. Ali'nin yanına giderek tuzak kurmasını ve fırsatını bulunca da onu öldürmesini söyledi. Bunun üzerine Muhammed b. Su'l, Abdullah b. Ali'nin yanına gelerek onun güvenini kazanmaya çalıştı ve bu amaçla o: "*Ebü'l-Abbâs'ın benden sonra amcam Abdullah halifedir*" dediğini işittiğini söyledi. Ancak Abdullah b. Ali ona: "*Yalan söylüyorsun, seni buraya Ebû Ca'fer gönderdi*" diyerek onu öldürünce⁷³ Ebû Ca'fer emeline ulaşamamıştır.

Ebû Ca'fer Mansûr cephesinde bunlar yaşanırken Abdullah b. Ali, Ebû Müslim el-Horasânî'den dolayı ordusunda bulunan Horasanlı askerleri ihanet ederler düşüncesiyle öldürmüş⁷⁴ ve kendisine ilk biat edenlerden olan Humeyt b. Kahtebe'yi Haleb'e vali tayin etmiş, ancak o esnada buranın valisi bulunan Züfer b. Âsım'a yazdığı mektupta yanına geldiğinde onu öldürmesini emretmiştir. Mektupla beraber Haleb'e giden Humeyt, yolda götürdüğüm mektupta benim aleyhime herhangi bir şeyin olup olmadığını bilmiyorum diyerek onu açıp okumuş ve Abdullah b. Ali'nin hilesini anlayarak beraberinde bulunan pek çok askerle birlikte karşı tarafa geçmiştir.⁷⁵ Abdullah b. Ali'yi böyle bir hile yapmaya iten sebep, muhtemelen Ebû Müslim el-Horasânî'nin komutası altında bulunan Hasan b. Kahtebe'nin⁷⁶ kardeşi Humeyt b. Kahtebe'yi etkileyip kendi saflarına çekme kaygısıdır. Abdullah b. Ali, Ebû Ca'fer ile girişeceği savaştan önce aldığı yanlış kararlar neticesinde ordusu içerisinde önemli oranda güç kaybına uğramış ve kendisiyle ordusu arasında güven probleminin oluşmasına neden olmuştur. Bu aşamada Ebû Ca'fer psikolojik olarak amcasına karşı üstünlük sağlamıştır.

Abdullah b. Ali, yeğenini halife olduğunu öğrenince ordusuyla birlikte Harrân'a giderek böyle bir durumu kabul etmediğini belirtmiş, bunun üzerine de Ebû Ca'fer, amcasıyla savaşıması için Ebû Müslim'i görevlendirmiştir. Ancak Halife, amcasıyla savaşa girişmeden önce ortaya çıkan sorunu barış yoluyla çözmek amacıyla mektup yazarak onu biata çağırmasına rağmen Abdullah b. Ali de yazdığı mektupta yeğeninin hilâfet makamına gelebilecek vasıflara sahip olmadığını belirterek kendisine biat etmeyeceğini belirtti.⁷⁷ Bu yaklaşımlardan sonra amca-yeğen arasında savaş kaçınılmaz hale geldi. Bu amaçla Abdullah b. Ali Harrân, savunma harbi için ordugâh kurmaya elverişli olmadığı için Nusaybin'e gitmeye karar verdi. Ayrıca Nusaybin harp stratejisi açısından da önemli bir şehir idi. Çünkü burası Şam'a giden ana yolun üzerinde bulunuyordu. Böylece gerektiğinde Şam'dan askerî ve lojistik desteği kolaylıkla alabilecekti.⁷⁸ Bu gerekçelerle Abdullah b. Ali Nusaybin'e gelerek karargâhını kurdu ve askerlerinin kendisine olan bağlılıklarını arttırmak, güvenlerini kazanmak amacıyla onlara büyük oranda paralar verip

⁷² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/87.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/465.

⁷⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/378; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/465.

⁷⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/378; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/465; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit ve diğerleri (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1987), 2/398.

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/465.

⁷⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/147.

⁷⁸ Zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyenlar*, 67.

hediyeler dağıttı.⁷⁹ Ayrıca daha önce öldürttüğü Horasanlı askerlerin eşyalarını da onlar arasında paylaştırdı.⁸⁰ Abdullah b. Ali'nin kardeşi Abdüssamed'in Musul yakınlarında Ebû Müslim'in öncü birlikleri komutanı Humeyt b. Kahtebe'ye yenilip esir olduğu⁸¹ haberini alan Abdullah b. Ali, Nusaybin'de savaş hazırlıklarına başladı. Bu bağlamda o, Ebû Müslim'in ordusuna engel olmak amacıyla hem ordusunun hem de yüz bin işçinin yardımıyla Nusaybin dağlarından nehre kadar olan alana hendek kazdırdı. Savaş esnasında kullanılacak olan yiyecekleri, savaş araç ve gereçlerini bu kazılan hendeğe getirtti⁸² ve arka tarafa ise mancınıklar yerleştirdikten sonra Irak tarafından gelecek ordunun geçişini engellemek amacıyla yola dikenler koydurttu. Ayrıca köyleri ve ekili arazileri de arka tarafına aldı.⁸³ Böyle bir hareket tarzı belirlenmesindeki amaç ise; ihtiyaç halinde hem lojistik hem de askerî desteği rahatlıkla temin edebilmektir. Belli ki Abdullah b. Ali meydan savaşı yerine savunma savaşı yapmayı tercih etmişti.⁸⁴ Abdullah b. Ali'nin ordusuna bu şekilde savaş düzeni aldırması karşısında Ebû Müslim'in ordusunda bulunan Hişam b. Amr et-Tağlibî, Ebû Müslim'e: "*Kendi ordusuyla Halife Ebû Ca'fer Mansûr arasında düşman unsuru bulunmaması için karargâhını Nusaybin'in alt tarafına kurmasını tavsiye etti.*" Ebû Müslim de bu tavsiye doğrultusunda ordugâhını Nusaybin'in güneyine kurdu.⁸⁵

Daha önce Ebû Ca'fer Mansûr, İrmîniyye'de bulunan valisi Hasan b. Kahtebe'ye mektup yazarak Ebû Müslim'in Abdullah b. Ali'ye ansızın saldırmasını emretmişti. Ancak Ebû Müslim, Abdullah b. Ali'nin ordugâhının karşısını karargâhını kurduktan sonra hemen saldırıya geçmeyi göze alamadı. Ebû Müslim muhtemelen Abdullah b. Ali'nin ordusu içerisinde ikilik çıkartmak amacıyla ona: "*Ben buraya seninle savaşmak için gelmedim. Müminlerin emiri beni Şam'a vali tayin etti. Ben de şimdi oraya gidiyorum.*" diye bir mektup yazdı. O, yazdığı mektupta, kim Abdullah ile beraberse o, Abdullah'ındır. Bunun üzerine Abdullah b. Ali'nin ordusunda bulunan Şamlılar:

"Onun, beldemize gelip istediği kadar adam öldürüp çocuklarımızı ve kadınlarımızı esir alması durumunda bizler nasıl olur da seninle burada kalabiliriz. Savaşmak için Şam'a gidip ona engel olacağız" diyerek ordudan ayrılmak istediler.

Ancak Abdullah b. Ali: "*Allah'a yemin olsun ki o, Şam'a gitmiyor, sırf sizinle savaşmak için geliyor. Eğer beklerseniz, o size mutlaka gelecektir.*" diyerek Şamlıları sakinleştirmeye çalıştı. Fakat Abdullah b. Ali her ne kadar bunun bir tuzak olduğunu söylemeye çalıştıysa da başarılı olamayarak ordusuyla birlikte Nusaybin'den ayrılarak Şam'a gitmek zorunda kaldı. Abdullah b. Ali'nin ordusuyla Nusaybin'den ayrıldığını gören Ebû Müslim, onun ordugâhının yerine kendi askerleri için karargâh kurdu ve etrafta bulunan su kuyularının içerisine ölmüş hayvan pislikleri atarak kullanılamaz hale getirdi. Bu gelişmelerden haberdar olan Abdullah b. Ali ordusuna: "*Ben sizlere daha önce bütün bunların olabileceğini söylemiş miydim?!*" diyerek sitem ettiyse de yapacağı hiçbir şey yoktu. Abdullah b. Ali daha sonra Ebû Müslim'in karşısında savaş konumu almak için tekrar Nusaybin'e döndü ve Ebû Müslim'in terk ettiği yere ordugâhını kurdu.⁸⁶

⁷⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse* (Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 2006), 358.

⁸⁰ Zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar*, 67.

⁸¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/88.

⁸² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/87; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/464-465.

⁸³ Muhtâr b. Tâhir el-Makdîsî, *Kitâbü'l-Bed ve't-Târih* (Paris: Mektebetü'l-Esedî, 1916), 6/77.

⁸⁴ Zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar*, 68.

⁸⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/87.

⁸⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/87; Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/378-379; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/466; Zehebî, *Târihu'l-İslâm* (h. 121-140), 354.

40 bin kişiden oluşan⁸⁷ ordusuyla savaş meydanına gelen Ebû Müslim bu hamlesiyle 100 bin askerden oluşan⁸⁸ Abdullah b. Ali'nin ordusu içerisinde ikilik çıkartmayı başardı. Böylece tarafların birbirlerine olan güveni sarsıldı. Yani Abdullah b. Ali savaş başlamadan önce psikolojik olarak Ebû Müslim'in ordusu karşısında zor duruma düştü. Savaş başlamadan önce Abdullah b. Ali ordusu içerisinde bulunan 17 bin Horasanlı askeri Ebû Müslim tarafına geçme ihtimaline karşılık öldürünce ordusunun asker sayısı 83 bine düştü. Bütün bu gelişmelerden sonra iki ordu savaş konumu almış ve Abdullah b. Ali'nin ordusunun sağ tarafında Bekkâr b. Silm el-Ukaylî, sol tarafında Habîb b. Süveyd el-Esedî, süvarilerin başında Abdullah'ın kardeşi Abdüssamed b. Ali bulunmaktaydı. Ebû Müslim'in ordusunun ise sağ tarafında Hasan b. Kahtabe, sol tarafında da Hâzim b. Huzeyme yer almaktaydı. Savaş iki tarafın karşılıklı saldırısıyla fiilî olarak başlamış ve zaman zaman da iki taraftan biri diğerine üstünlük sağlamaya çalışmıştı. Savaşın ilerleyen sürecinde Abdullah b. Ali'nin ordusunda bulunan Abdüssamed b. Ali'nin Ebû Müslim'in ordusuna saldırarak 18 kişiyi öldürdüğünü, daha sonra tekrar saldırarak safları bozup darmadağın ettiğini gören Hişâm b. Amr et-Teğlebî, Ebû Müslim'e: *"Atını şu tepeye çevirip askerlerine bir görünsen de hezimete uğramış olan askerlerin seni görünce belki dönerler"* tavsiyesinde bulundu. Bunun üzerine Ebû Müslim paniğe kapılarak dağılan ordusunu toparlayabilmek için: *"Akıllı olanlar böyle bir durumda atlarını geriye çevirmezler. Ey Horasanlılar! Geri dönünüz. Çünkü sonuç, takvâ sahiplerininindir."* Ebû Müslim'in bu çağrısına kulak veren Horasanlılar bölükler halinde geri dönmeye başladılar. Askerlerin dönmeye başladığını gören Ebû Müslim şu şiiri söyledi: *"Ailesine gitmek isteyen gitsin. Fakat ölümden kaçış yoktur."*⁸⁹

Ordusunun büyük bir hezimete uğramasını engelleyen Ebû Müslim, 7 Cemâziyelâhir 136-137 tarihinde Salı veya Çarşamba günü sağ tarafta bulunan komutanı Hasan b. Kahtabe'ye gönderdiği haberde bazı askerlerini sağ tarafta bırakmasını ve kendisinin ise sol tarafa geçmesini emretti. Böyle bir saf değişikliğini gören Şamlılar, sol tarafı bırakarak Ebû Müslim'in karşına düşen sağ tarafa ağırlık verdiler. Bunun üzerine Ebû Müslim de merkezde bulunan askerî birliklerine, sağ tarafta kalanlarla birlikte Şamlıların sol tarafına hücum etmelerini emretti. Ebû Müslim'in bu hamlesi, sol tarafta bulunan Şamlıları çok zor durumda bırakınca askerler arasında çözümler başladı. Merkez ve sağ tarafın bu manevrası sonucunda Abdullah b. Ali ve ordusu büyük bir hezimete uğradı. Bu durum karşısında Abdullah b. Ali, İbn Sürâka'ya: *"Bu gelişen son durumlar hakkında ne düşünüyorsun?"* diye sordu. İbn Sürâka, Abdullah b. Ali'ye şöyle cevap verdi: *"Sabredip ölünceye kadar savaşman gerekir. Çünkü senin gibi birisinin kaçması uygun değildir. Hani sen daha önce II. Mervân'ı kaçıdığı için kınamıştın."* Bunun üzerine Abdullah b. Ali: *"Irak'a sığınıyorum"* deyince İbn Sürâka da ona eşlik etti. Böylece Abdullah b. Ali dört ay süren bu mücadelede büyük bir yenilgiye uğrayarak savaş meydanında askerlerini terk ederek kaçmak zorunda kaldı. Ebû Müslim ise bu galibiyetten dolayı elde ettiği ganimetleri toplayıp Ebû Ca'fer'e savaşı kazandığını bildirmek için mektup yazdı. Ebû Ca'fer de elde edilen ganimetleri hesaplayıp kayda geçirmesi için azatlısı Ebû'l-Husayb'ı gönderdi, ancak Ebû Müslim, Halife'nin bu yaklaşımına kızdı. Savaş sonrasında Abdullah b. Ali'nin kardeşi ve savaşın da önemli komutanlarından biri olan Abdüssamed b. Ali canını zor kurtarıp Rusâfe'ye geldi. O, Cevher b. Merrâr el-Iclî'nin komutasındaki askerler gelinceye kadar burada kaldı. Cevher b. Merrâr el-Iclî, onu tutuklayıp Ebû Husayb'ın eşliğinde Ebû Ca'fer'e gönderdi. Ebû Ca'fer de onu Kûfe valisi olan Isa b. Musa'nın yanına gönderdi. Burada kendisine eman verilen Abdüssamed b. Ali hem serbest kalmış hem de çeşitli ihsanlara

⁸⁷ Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Futûh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 4/383.

⁸⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 3/84; Muhammed Hudarî Bey, *Muhâdarât Târihu'l-Ümemi'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Abbâsiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1986), 36.

⁸⁹ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 4/379; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 5/466-467; Zehebî, *Târihu'l-İslâm h. 121-140*, 354.

kavuşmuştur.⁹⁰ Taberî'nin rivâyetine göre ise Halife'den eman isteyen İsmail b. Ali'dir.⁹¹ Belâzürî'nin rivâyetine göre ise Abdüssamed b. Ali'ye bu ikram ve hediyelerin yanı sıra bin dinar daha verilmiştir.⁹²

6. Abdullah b. Ali'nin İsyân Sonrası Hayatı ve Vefatı

Şam ordusunun, Ebû Müslim'in ordusundan yaklaşık olarak iki kat daha fazla olmasına rağmen Horasanlı askerlerin öldürtülmesi, Humeyt b. Kahtebe'nin öldürtülmeye çalışılması ve Şamlı askerlerin iyi bir şekilde organize edilerek savaş stratejisinin belirlenmemesinden dolayı Abdullah b. Ali beklemediği bir hezimetle uğradı ve savaş alanını terkederek beraberindekilerle birlikte önce Rüsâfe'ye,⁹³ burada bir gece kaldıktan sonra Şam'a, oradan Mekke'ye, buradan da Basra'ya giderek⁹⁴ buranın valisi olan kardeşi Süleyman b. Ali'ye sığınmak zorunda kaldı. Süleyman b. Ali, Abdullah b. Ali ve beraberindekilere sığınma hakkı vererek onlara çeşitli ikramlarda bulundu. Böylece onlar, valinin koruması altında gizlenerek uzun bir süre kaldılar.⁹⁵ Daha fazla gizli olarak yaşayamayacağını düşünen Abdullah b. Ali, kardeşi olan Basra valisi Süleyman b. Ali aracılığıyla Ebû Ca'fer'e biat etmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine Süleyman b. Ali'nin: “*Ey Müminlerin Emiri! O, senin babanın oğludur ve durumunu da düzeltmiştir. Bu sebeple onu affetmenin sana bir mahzuru yoktur.*” şeklinde yazdığı mektuba cevaben Halife: “*Gördüğün zaman, onun güvenlikte olduğunu belirtirsin.*” diyerek ona eman verdiğini belirtti ve hatta Süleyman'ın, onun hacca gitme talebini: “*Açık bir şekilde hacca gitmesine izin veriyorum*” şeklinde kabul etti. Ancak Abdullah b. Ali izin verilmesine rağmen hacca gitmedi.⁹⁶

Abbâsî Devleti'nin kurulmasında ve daha sonra devlete karşı çıkan isyanların bastırılmasında etkin rol oynayan Abdullah b. Ali'nin isyanın bastırılıp kendisinden biat alınması, onun potansiyel bir iktidara rakip olarak görülmesine engel değildir. Çünkü bu ve bunun gibi isyancılar daima fırsat kollayarak kendi amaçlarına hizmet edebileceğine inandıkları herhangi bir durumu asla görmezden gelemezler. İktidar da bu yapıda ve eğilimde olan kişileri sürekli olarak gözetim altında tutup girişebilecekleri en ufak eylemleri ciddiye alarak gereken tedbiri almakta bir an bile geri durmaz. Bu bağlamda Abdullah b. Ali, Abdülkays'ın mevlâsı fakih Yûnus b. Ubeyd'in cenaze törenine kardeşi Süleyman ile birlikte katılmıştı. Yani Abdullah b. Ali halka Basra'da olduğunu ihsas ettirmiş ve Batîha bölgesindeki halk, harâc konusunda Ebû Ca'fer Mansûr ile sorun yaşayınca bir grup insan Abdullah b. Ali'ye gelerek: “*Ey Müminlerin Emiri! İnin. Size biat edelim*” talepte bulunmuş, ancak vali Süleyman b. Ali onları dağıtarak olayın daha fazla büyümesine engel olmuştur. Ancak bu olanlardan haberdar olan Halife, Süleyman b. Mücâlid ile valiye bir mektup göndererek Abdullah b. Ali'nin tutuklanmasını emretmiş, ancak vali Süleyman b. Ali: “*Abdullah b. Ali'ye eman verdiğini*” belirterek bu emri yerine getirmekten kaçınmıştı. Bunun üzerine Ebû Ca'fer, Basra'daki Berîd teşkilatının başına Süleyman b. Mücâlid'i getirdi. Rûh b. Hâtem b. Kubeysa b. Mühelleb'i seçkin askerlerden oluşan dört bin kişiyle Basra'ya gönderdi. Ayrıca Süleyman b. Ali'yi görevden aldı ve yerine Süfyân b. Muâviye'yi tayin ederek büyük bir orduyla Basra'ya gönderdi. Harâc konusunda Halife ile anlaşmazlığa düşen insanların isyan etmesini engellemek amacıyla komutan Ebû'l-

⁹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/88; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/379; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/467; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm h. 121-140*, 354.

⁹¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/379.

⁹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/88.

⁹³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/380.

⁹⁴ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, 4/ 384.

⁹⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/ 380; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/468.

⁹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/90.

Esed'i büyük bir orduyla bölgeye gidip karargâh kurmasını emretti.⁹⁷ Basra'nın yeni valisi görevi devralınca Abdullah b. Ali ve beraberindekiler tutuklanma korkusuyla saklanmak zorunda kaldılar.⁹⁸ Onun ve beraberindekilerin yakalanamadığı hilâfet merkezine ulaşınca bu problemi kargaşa çıkartmadan ve Abbâsî ailesi içerisinde bölünmelere meydan vermeden halletme yolunu tercih eden Ebû Ca'fer, valiye mektup yazarak Süleyman b. Ali ve İsa b. Ali'ye baskı uygulayarak kardeşleri Abdullah b. Ali'yi yakalamasını emretti. Ancak bundan da bir netice alınamadı. Bu gelişmeler üzerine durumun daha da kötüye gittiğini gören Süleyman b. Ali, kardeşi İsa b. Ali'ye mektup yazarak Ebû Ca'fer ile görüşme talebinde bulunmasını istedi. İzin verilmesi üzerine Süleyman b. Ali ve İsa b. Ali, Halife ile görüşmeye gittiler. Görüşme neticesinde Ebû Ca'fer b. Mansûr, Abdullah b. Ali'ye eman verdiğini belirtti. Bu güvenden sonra İsa b. Ali ve Süleyman b. Ali Basra'ya giderek kardeşleri Abdullah b. Ali, onun yakınları ve komutanları için emannâme yazması amacıyla İsa b. Ali'nin kâtibi olan Abdullah b. el-Mukaffa'yı görevlendirdiler.⁹⁹ Bunun üzerine Abdullah b. el-Mukaffa'nın kaleme aldığı bu eman mektubu¹⁰⁰ özetle şöyledir:

“Abdullah b. Ali'ye veya beraberindekilerden herhangi birine küçük veya büyük bir rahatsızlık verir, gizli veya açık bir zararım dokunursa, Muhammed b. Ali b. Abdullah tarafından kabul edilmeyeyim, yani zina mahsulü olayım. Bu sebeple beni hilâfetten uzaklaştırmak için savaşmak bütün Müslümanların hakkıdır ve bana etmiş oldukları biat ise geçersizdir. Bu bağlamda onların bana isyan etmelerinde ve isyancılara yardımcı olmalarında bir sakınca olmadığı için aramızda herhangi bir iletişim de kalmamış ve dostluk bağı da yok olmuştur. Verdiği sözden dönenin gücü ve kuvveti olmasın, Rabbinin huzuruna dinsiz olarak gitsin ve bütün dinlere göre de kâfir olduğunu kabul etsin. Bu sebeple yediği, içtiği, giydiği, bindiği, köleleri, hanımları kısacası bütün malı ve mülkü ona haram olsun. Ben bu emanı kendim yazdım. Allah bunu kabul etsin ve gereklerini de yerine getirmeyi nasip etsin.”¹⁰¹

Ebû Ca'fer mektubu okuyunca; *“Bu emanı Abdullah b. Ali'yi görmeden verirsem, onun tekrar isyan etmeyeceğinden nasıl emin olabilirim.”*¹⁰² Bu sebeple bu emanın geçerli olabilmesi için *“Abdullah b. Ali'yi görmeliyim”* şartını ileriye sürdü.¹⁰³ Bu şartın yerine getirilmesine bağlı olarak Halife eman verince Süleyman b. Ali ve İsa b. Ali, yanlarına Abdullah b. Ali'yi de alarak Ukbe b. Âzip komutasında bin kişiden oluşan askeri birlik eşliğinde başkente gitmek üzere Basra'dan hareket ettiler.¹⁰⁴ Grup, 18 Zilhicce 139/13 Mayıs 757 tarihinde Perşembe günü saraya ulaştı.¹⁰⁵ Ebû Ca'fer daha önce planladığı şekilde Süleyman b. Ali'yi ve İsa b. Ali'yi içeriye aldırta, ancak Abdullah b. Ali ve taraftarları tutuklanıp hapse atıldılar.¹⁰⁶ Bu olanlardan haberi olmayan Süleyman b. Ali ve İsa b. Ali saraydan dışarıya çıkınca Abdullah b. Ali'yi göremediler, zor da olsa Halife'nin huzuruna çıktılar. Ancak Halife, onları: *“Abdullah b. Ali'nin Horasanlılara yaptıklarından dolayı onların onu öldürmek için aradıklarını öğrendim. Bu*

⁹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/90.

⁹⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 4/392.

⁹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/91; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 4/392; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 5/496; Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn* (Ürdün: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, ts), 701.

¹⁰⁰ Bu mektup hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Güneş, “Kutsal Değerlerin Siyasete Alet Edilmesi Bağlamında Abdullah b. Ali İsyanı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2012/2), 89-100.

¹⁰¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs el-Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1980), 103; Zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar*, 76.

¹⁰² Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, 104.

¹⁰³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/91.

¹⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/91.

¹⁰⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 4/392.

¹⁰⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/91; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 4/392; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 5/496; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm h. 121-140*, 364.

sebeple onun benim yanımda daha güvenli olacağını düşündüğüm için sarayda alıkoydum” diyerek ikna etmeye çalıştı. Bunun üzerine Süleyman b. Ali ve İsa b. Ali, kardeşlerini kurtarma ümitlerini yitirerek Basra'ya dönmek zorunda kaldılar.¹⁰⁷ Halife, bu eman mektubunu çok etkileyici ve kapsamlı bir şekilde kaleme alan Abdullah b. el-Mukaffa'nın öldürülmesi için Basra valisi Süfyân b. Muâviye'ye mektup yazmış, o da daha önce aralarında hoş olmayan şeyler yaşandığı için hemen emri yerine getirerek onu öldürtmüştür.¹⁰⁸

Ebû Ca'fer'in vermiş olduğu eman, her an isyan etme potansiyeline sahip olduğunu düşündüğü Abdullah b. Ali'yi etkisiz hale getirmek için yapılan planın önemli bir parçasıdır. Çünkü emanı alan Abdullah b. Ali, gerek kendisinin gerekse de çevresinin telkinleri neticesinde ayaklanarak devleti zor duruma düşürebilirdi. Bu açıdan Ebû Ca'fer, onun kardeşlerini kullanarak hilâfet sarayına gelmesi için ikna edilmesini sağladığı Abdullah b. Ali'yi hapse attırarak devletin güvenliği açısından tehdit unsuru olan bir engeli bertaraf etmiş oldu. Ancak daha önce devletin güvenliği ve geleceği için tehdit unsuru olarak görülen Ebû Seleme el-Hallâl¹⁰⁹ ve Ebû Müslim el-Horasânî öldürülmüşlerdir.¹¹⁰ Hatta onların Abdullah b. Ali gibi açık bir şekilde isyanları olmamıştır. Bu sebeple Halife'nin, Abdullah b. Ali'yi öldürme yerine hapse attırarak kontrol altına alması, muhtemelen diğer aile bireylerinin tepkisinden çekindiği içindir.

Halife Ebû Ca'fer Mansûr eman vermesine rağmen amcası Abdullah b. Ali'yi hapse attırmış, beraberindekilerden kimisini tutuklatmış, kimisini de öldürtmüştü.¹¹¹ Halife, amcasını hapsettirmesine rağmen hâlâ onun varlığını kendisi için tehdit olarak görmeye devam ediyordu. Ancak Abdullah b. Ali'nin hamisi konumunda olan Süleyman b. Ali'nin vefatı¹¹² ve Şîî karakterli Nefsü'z-Zekiyye isyanının bastırılması,¹¹³ Halife'ye düşüncelerini eyleme dönüştürme imkânı verdi. Bu gelişmelerden hareketle Ebû Ca'fer, Abdullah b. Ali tehdidini tamamen bertaraf etmek amacıyla onu ortadan kaldırmaya karar verdi. Ancak bu eylemini açıktan açığa yaparsa, tepki çekeceğini bildiği için onun ölümünün doğal yollarla gerçekleştiğini göstermesi gerekiyordu. Bu amaçla Halife, temeline tuz yerleştirdiği bir ev inşa ettirerek Abdullah b. Ali'yi oraya naklettirdi. Bir kaç gün sonra evin temeline verilen su sebebiyle tuzdan temel eriyince ev yıkıldı ve Abdullah b. Ali yıkılan evin altında kalarak 147/764 tarihinde elli iki yaşındayken vefat etti.¹¹⁴ İbn Miskeveyh'in rivâyetine göre Abdullah b. Ali kaldığı evin tavanın çökmesi sonucu normal bir şekilde hayatını kaybetmiştir.¹¹⁵ Başka bir rivâyette göre ise de Halife, Ebû'l-Ezher Mühelleb b. Ebû İsa'nın nezaretinde hapiste tutulan Abdullah b. Ali'nin öldürülmesini emretti. Bu amaçla Ebû'l-Ezher, yanında bulunan cariyesiyle birlikte Abdullah b. Ali'nin kaldığı odaya girdi. Önce Abdullah'ı, sonra ise cariyeyi boğarak öldürdü. Olaya meşru bir hava vermek için de Abdullah'ı ve cariyeyi birbirlerine sarılmış bir

¹⁰⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/92.

¹⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/174-177.

¹⁰⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/359-360; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/436; Ünal Kılıç, “Ebû Seleme el-Hallâl ve Abbâsî Devletinin Kuruluşundaki Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (Sivas 1999), 509-534.

¹¹⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/380-387; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/468-480; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/69-80.

¹¹¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/392; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/496; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm h. 121-140*, 364.

¹¹² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/400; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/510.

¹¹³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/422-454; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/529-555; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/90-102.

¹¹⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/483; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/582; Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 8/107-108; Cemâlüddîn Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhira* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 2/12; Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, İbn'ül-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri men Zehab* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1988), 2/214; Yûsuf el-İş, *Târîhu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyyeti* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 31-32.

¹¹⁵ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkübü'l-Himem* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 3/113-114.

şekilde yatağın üzerine yatırdı. Daha sonra evi üzerlerine yıkınca Kâdî İbn Ülâse ve bazı kişileri çağırarak onların bu halde görünmelerini sağladı.¹¹⁶ Böylece sekiz yıl hapis hayatı yaşayan Abdullah b. Ali'nin ölümüyle Halife rahat bir nefes almış oldu. Her iki rivâyete göre Abdullah b. Ali'nin meşru bir şekilde öldüğü izlenimi verilmiş ve böylece ortaya çıkması muhtemel karışıklıkların önüne geçilmiştir.

7. Sonuç

Emevî iktidarının çeşitli sahalarda görülen olumsuz icraatlarından dolayı “*er-Rızâ min âli Muhammed*” sloganıyla muhalifleri yönetime karşı harekete geçiren Abbâsî İhtilal Hareketi'nin lideri olan Muhammed b. Ali'nin kardeşi Abdullah b. Ali, isyanın başarıya ulaşmasında önemli roller üstlendi. Ebü'l-Abbâs es-Saffâh, Emevî Devleti'ne son darbeyi vurmak için mevcut siyasî erkin son halifesi II. Mervân'ın üzerine gidecek orduya komuta eden kişinin kendi veliahtı olacağını belirtmesi üzerine yiğitliği, kahramanlığı ve cesaretiyle tanınan Abdullah b. Ali bu görevi üstlenmiş ve Zap Suyu kenarında II. Mervân'ı büyük bir yenilgiye uğratarak Emevî Devleti'ne son vermiştir. Abbâsî Devleti kurulduktan sonra ortaya çıkan isyan hareketlerinin bastırılmasında ve devletin sınırların genişlemesinde aktif rol oynayan Abdullah b. Ali, Halife Ebü'l-Abbâs tarafından Şam'a vali olarak tayin edildi. Ebü'l-Abbâs es-Saffâh döneminde başarılı bir valilik dönemi geçiren Abdullah b. Ali Bizans seferindeyken yeğeni Halife'nin vefatından kısa bir süre önce kardeşi Ebû Ca'fer Mansûr'u veliaht tayin etmesiyle amca-yeğen arasında taht kavgasının fitili ateşlendi.

Ebü'l-Abbâs'ın vefatından sonra Ebû Ca'fer Mansûr hilâfet makamına geçince Abdullah b. Ali, yeğenine karşı fiilî olarak isyana kalkışarak yüz bin kişiden oluşan ordusuyla harekete geçti. İki taraf arasında karşılıklı mektuplaşmalardan bir netice alınamayınca Ebû Ca'fer Mansûr, Ebû Müslim el-Horasânî'yi bu isyanı bastırması için görevlendirdi. Bu gelişme üzerine Abdullah b. Ali, ordusunda bulunan Horasanlı askerlerin ihanet etmesinden çekindiği için on yedi bin kişiyi öldürttü ve önemli komutanı olan Humeyt b. Kahtebe'yi de öldürmeye teşebbüs etti. O, yaptığı bu hatalar yüzünden sayı bakımından üstün olmasına rağmen ordusunun moral-motivasyonunun derinden sarsılmasına neden oldu. Ebû Müslim ile yapılan savaşı kaybeden Abdullah b. Ali, Basra valisi olan kardeşi Süleyman b. Ali'nin yanına gitti ve burada gizlenerek yaşamaya çalıştı. Ancak daha fazla böyle yaşayamayacağını düşünen Abdullah b. Ali, kardeşleri Süleyman b. Ali ve İsa b. Ali vasıtasıyla Halife'ye biat etmek istediğini bildirdi. Onlar da Halife'ye gelerek kardeşleri için eman talebinde bulundular. Ancak Halife, Abdullah b. Ali'nin yanına gelmesi şartıyla eman verdiğini belirtti. Bunun üzerine Süleyman b. Ali ve İsa b. Ali Basra'ya giderek Abdullah b. el-Mukaffa'nın yazdığı eman mektubunu, Abdullah b. Ali'yi ve yakınlarını alarak başkente gittiler. Ancak Halife her ne pahasına olursa olsun, Abdullah b. Ali'ye herhangi bir şey yapmayacağına dair söz vermesine rağmen onu tutuklanarak hapse atılmasını emretti. Böylece Süleyman b. Ali ve İsa b. Ali, Ebû Ca'fer'in oyununa gelerek kardeşlerini kendi elleriyle ölüme gönderdiler. Sekiz yıl hapis hayatı yaşayan Abdullah b. Ali, hâlâ Halife için potansiyel taht varisi olarak düşünüldüğü için meşru bir şekilde öldüğü izlenimi verilmek suretiyle temeli tuzdan inşa edilen evin yıkılması neticesinde ortadan kaldırıldı.

¹¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/91; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 3/316.

Kaynakça

- Arslan, İhsan. *Hız Peygamber ve Sahâbe Örneğinde İslâm'da Eleştiri Kültürü*. İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2018.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü'l-Eşraf*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Bozkurt, Nahide. *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*. çev. Ramazan Şeşen. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs el-Cehşiyârî. *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1980.
- Güneş, Hüseyin. "Kutsal Değerlerin Siyasete Alet Edilmesi Bağlamında Abdullah b. Ali İsyanı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2012/2), 75-103.
- Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*. çev. İsmail Yiğit ve diğerleri. 7 Cilt. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1987.
- Hudarî Bey, Muhammed. *Muhâdarât Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Abbâsiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1986.
- Iş, Yûsuf. *Târîhu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyyeti*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî. *Kitâbü'l-Futûh*. 8. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih el-Endelüsî. *el-Ikdü'l-Ferîd*. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2013.
- İbn Asakir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah. *Târîhu Medineti Dımeşk*. 72 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. *Târîhu İbn Haldûn*. Ürdün: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, ts.
- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Kahire: Dâru İbn Kesîr, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ el-Hâfız. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1994.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-İmâme ve's-Siyâse*. Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 2006.
- İbn Küteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Küteybe ed-Dineverî. *Uyûnü'l-Ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mukerram b. Ali b. el-Ensârî. *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*. 15 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1984.

- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb. *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkibü'l-Himem*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Tağriberdî, Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin Yûsuf. *en-Nücûmü'z-Zâhira fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhira*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Keram Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvâhid eş-Şeybânî. *el-Kâmil fî't-Târîh*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, Beyrut 1982.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1988.
- İsfehânî, Ebü'l-Ferec. *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1949.
- Kılıç, Ünal. "Ebû Seleme el-Hallâl ve Abbâsî Devletinin Kuruluşundaki Rolü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (Sivas 1999), 509-534.
- Koşdaş, Yaşar Emrah. *Kureyş Şahini I. Abdurrahman Dönemi Endülüs Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Makdisî, Muhtâr b. Tâhir. *Kitâbü'l-Bed ve't-Târîh*. 6 Cilt. Paris: Mektebetü'l-Esedî, 1916.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*. 4 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Seâde, 1964.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. 30 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1984.
- Öz, Mustafa. "Muhammed b. Hanefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/534-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukûtu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ca'fer b. Ya'kûb. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 1993.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemü'l-Büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990. 2/353.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Iber fî Haber men Ğaber*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm h. 121-140*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1991.

Abbâsî Devleti'nin Kurucu Unsurlarından Olan Abdullah B. Ali'nin İdarî, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri

Zorlu, Cem. *Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyânlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.

Enerji Tüketiminin Gelir ve Net Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*

The Effect of Energy Consumption on Income and Net Savings: The Case of Turkey

Mehmet Utku GÜNEY**
Ali Rıza SANDALCILAR***

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin enerji tüketiminin, gelir ve net tasarruflar üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Çalışmada 1974-2019 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Analizlerde enerji tüketimi "birincil enerji tüketim" verileriyle, gelir "kişi başına düşen GSYİH'yla" ve net tasarruflar "net ulusal tasarruflarla" temsil edilmektedir. Veriler öncelikle ADF ve PP birim kök testlerine tabi tutulmuştur. Test sonucunda verilerin birim kök içermediği tespit edilmiştir. Birim kök testinin ardından değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Engle-Granger Eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Eşbütünleşme testi neticesinde değişkenler arasında eşbütünleşmeye rastlanmamıştır. Granger Nedensellik Analizine göre ise "enerji tüketimi ile gelir" ve "enerji tüketimi ile net tasarruflar" arasında tek taraflı veya karşılıklı bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Gelir, Net Tasarruflar, Birincil Enerji, Granger Nedensellik

Abstract

The main purpose of this study is to investigate the effect of Turkey's energy consumption on income and net savings. Data from 1974 to 2019 were used in the analysis of the study. Energy consumption is represented by "primary energy consumption", income by "GDP per capita", and net savings by "net national savings". The data were first subjected to ADF and PP unit root tests. As a result of the test, it was determined that the data did not contain a unit root. After the unit root test, the long-term relationship between the variables was investigated with the Engle-Granger cointegration test. As a result of the cointegration test, no cointegration was found between the variables. According to Granger Causality Analysis, no unilateral or reciprocal causality relationship was found between "energy consumption and income" and "energy consumption and net savings".

Keywords: Energy Consumption, Income, Net Savings, Primary Energy, Granger Causality

* Bu çalışma birinci yazarın Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında kabul edilmiş yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Y. Lisans Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, utkuguney22@outlook.com
ORCID: 0000-0003-4446-5398

*** (Sorumlu Yazar/Correspond Author). Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, aliriza.sandalcilar@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9185-6968

1. Giriş

Enerji kaynakları bakımında diğer ülkelerden daha zengin olan ülkeler tarih boyunca siyasi, askeri ve ekonomik açılardan da daha güçlü kabul edilmiştir. Özellikle 19. yüzyıl ve sonrasında ülkelerin enerji ihtiyacı yüksek seviyelere ulaşmış; bunun sonucunda ise enerji bir çeşit güç haline gelmiştir. Bir diğer ifadeyle ülkelerin her alanda rekabet edebilmeleri, hatta varlıklarını devam ettirebilmeleri için enerji kaynaklarına duyulan ihtiyacın şiddeti sürekli artmıştır.

Ekonomik açıdan ele alındığında enerji kaynaklarına erişim, enerjiyi insan yaşamına entegre edebilme ve muhafaza edebilme yeteneği, ülkelerin büyümesi ve kalkınması için büyük önem arz etmektedir. Ülkelerin ekonomik büyümeyi sağlamak için enerjiye ihtiyaçları olduğu açıktır. Üretim her aşamasında enerji en önemli girdidir. Günümüzde geline nokta üretim en temel girdisi olan enerji, sınıai açıdan çok önemli olduğu kadar günlük yaşam içinde de bir o kadar önemli konumdadır. Öyle ki enerji, beslenme, barınma, ısınma, ulaşım, sağlık, eğitim, güvenlik gibi daha birçok alanda temel girdi olarak yer alarak sadece ekonomik büyümenin değil ekonomik kalkınmanın da önemli bir belirleyicisi konumuna gelmiştir.

İktisat literatüründe enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışmaya ulaşmak mümkündür (Alper, 2018; Durğun ve Durğun, 2018; Kızılkaya, 2018; Apaydın v.d., 2019; Demir, 2020; Naimoğlu, 2021). Enerji tüketimi ile kalkınma arasındaki ilişkide ise sınırlı literatürün olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de enerji tüketimi ile kişi başına düşen gelir ve net tasarruflar arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu doğrultuda çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmada girişten sonra konu hakkında teorik açıklamaların yer aldığı ikinci bölüm, literatür özetinin verildiği üçüncü bölüm, ekonometrik analizlerin yapıldığı dördüncü bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

2. Enerji ve Ekonomik Kalkınma

Enerji kavramı genel itibari ile "Bir cismin iş üretilme yeteneği" olarak tanımlanabilir (Mutluer, 1990: 184). Şüphesiz enerji, gündelik hayatımızın vazgeçilmez bir parçasıdır. Evlerin içerisinde, iş yerlerinde, hatta sokaklarda ve yollarda enerji olmadan hayatın devam etmesi çok zordur. Enerjinin hayatın vazgeçilmez bir parçası olması ise ekonomi ile ilişkili olarak sanayi devrimine dayanmaktadır.

Buluşların hızla arttığı ve endüstrilerde kullanıldığı Sanayi Devrimi’nden sonra enerjiye olan talep dünya çapında hızlı bir artış göstermiştir. Enerji kaynaklarının dünya üzerindeki dağılımının dengesizliği ve talebin artmasına paralel olarak rezervlerin azalması, enerjiyi her zamankinden daha önemli bir konuma getirmiştir (Mucuk ve Uysal, 2009: 105-106). Bir başka ifade ile enerjinin vazgeçilmez hale gelmesinin arkasında sanayi devrimi esnasında üretim teknolojisinin gelişmesi yatmaktadır. Gelişen teknoloji ile birlikte endüstriyel ürünlere olan talep artmış ve buna paralel olarak rezervler azalarak değer kazanmıştır.

Ekonomi açısından bakıldığında enerji, ülkelerin en önemli üretim girdisi olmasının yanı sıra çok önemli bir de tüketim kalemidir. Bu sebeple ülkelerin iktisadi performanslarının bağlı olduğu en önemli unsurlardan birisidir (İnançlı ve İnal, 2018: 104). Bir başka ifade ile enerji, üretim girdisi olarak endüstride, tüketim kalemi olarak ise ulaşım, konut gibi hayatın akışı içerisinde yer almaktadır.

Ekonomik açıdan enerjinin bir diğer etkisi, talep üzerine olan etkisidir. Ekonomi geliştikçe, enerji ticareti de bundan etkilenir ve ticareti yapılan enerji kaynaklarının talebi artar. Ticareti yapılamayan enerji kaynaklarının ise talebi azalır (Aydın, 2010: 319). Enerji kaynaklarının da diğer ticari mallar gibi alınıp satılabildiği için kendi arz ve talepleri vardır. Ekonomi geliştikçe daha fazla üretim yapabilmek için daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulur, bu sebeple de ekonomi geliştikçe ve üretim hacmi arttıkça enerji talebi de artar. Enerjinin ekonomi açısından önemli olmasının bir diğer sebebi de yukarıda anlatılan unsurdur.

Enerji kaynaklarının karakterini oluşturan üç ana unsur vardır. Bunlar (Bilginöglü, 1991: 123):

- Kıt oluşları,
- Dünya üzerinden eşit dağılmamış olmaları,
- Enerji dönüşümünün çevre kirliliğine yol açmasıdır.

Enerji kaynaklarının sınıflandırılması görece olarak iki şekilde incelenebilir:

Birincisi, kullanışlarına göre; ikincisi dönüştürülebilir olma durumlarına göre. Kullanışlarına göre enerji kaynakları, yenilenemez enerji ve yenilenebilir enerji olarak da ikiye ayrılır. Yenilenemez enerji kaynakları; kömür, petrol ve doğal gaz; yenilenebilir enerji kaynakları ise güneş, rüzgâr, jeotermal, hidroelektrik, hidrojen, biyo-enerji (biyokütle) ve gelgit enerjisidir. Dönüştürülebilirliklerine göre enerji kaynakları; birincil ve ikincil olarak ikiye ayrılırlar. Birincil (primer) enerji kaynakları; kömür, petrol doğal gaz, nükleer, biyokütle, hidrolik, güneş, rüzgâr ve dalgadır. İkincil (sekonder) enerji kaynakları; elektrik, benzin, mazot, motorin, ikincil kömür, kok, petrokok, havagazı ve sıvılaştırılmış petrol gazıdır (Lebe, 2012: 21). Enerji ürünleri ise üzerlerinde işlem yapılmadan ve işlem yapılarak kullanılmalara göre ikiye ayrılmaktadır. Hiçbir işleme gerek olmadan kullanılabilen enerji ürünleri birincil enerji ürünleridir. Bazı işlemlerden geçirilerek kullanılabilen enerji ürünleri ise ikincil enerji ürünleridir (Gezer, 2013: 4-5).

Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümenin sürdürülebilir hâle getirilmesi için mevcut bulunan kaynakların verimli bir şekilde dağıtılmasının yanı sıra sosyal, politik, ekonomik ve kurumsal mekanizmaların insanların yaşam standartlarını yükseltecek biçimde düzenlenmesine yönelik kapsamlı bir kavramdır (Todaro ve Smith, 2012:5). Bu çerçeveden bakıldığında ekonomik kalkınma, ekonomi bilimi ile birlikte siyaset, kamu yönetimi ve sosyoloji gibi diğer bazı sosyal bilimlerin de ilgi alanı içerisine girmektedir.

Ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınma birbiri ile çok benzer ancak bir o kadar da farklı iki kavramdır. Ekonomik büyüme, kişi başına düşen ulusal gelir artışını ifade ederken ekonomik kalkınma ise hem ekonomik büyümeyi hem de yapısal değişimi ifade etmektedir (Bilgili, 1998:36). Bir başka ifade ile ekonomik kalkınma, ekonomik büyümenin yanında başka birtakım gelişmeleri de içerisinde barındıran bir süreci ifade etmektedir.

Ekonomik kalkınma makro bir olgu iken, ekonomik büyüme hem makro hem mikro özellikleri içerisinde barındırır ve büyüme, iktisat teorisi içerisinde yer alırken kalkınma daha çok iktisat politikası kapsamındadır (Berber, 2004: 8-9). Ekonomik büyümenin ölçülmesinde kullanılan göstergeler ile ekonomik kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan göstergeler dikkate alındığında da ekonomik büyümenin ekonomik kalkınmanın içerisinde barındığını görülebilmektedir. Ekonomik büyümenin ölçülmesinde Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) kullanılırken ekonomik

kalkınmanın ölçülmesinde GSYİH'nin yanı sıra genellikle, kişi başına düşen GSYİH, Satın Alma Gücü Paritesi ve İnsani Gelişmişlik Endeksi kullanılmaktadır (Özsoy, 2012: 6). Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi ekonomik büyüme, ekonomik kalkınmanın sağlanmasında bir aşamadır.

3. Literatür Özeti

Enerjinin tüm ülkeler için öneminin günden güne artması, ekonomistleri, enerji ile ekonomi arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalar yapmaya itmektedir. Bu nedenle her geçen gün iktisat literatürüne bu konuda çalışmalar eklenmektedir. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma gibi konularda nedensellik ilişkisi aranan çalışmalar bulmak mümkündür. Bu çalışmaların büyük bir kısmı ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Ekonomik kalkınma veya sürdürülebilir büyüme ve kalkınma ile enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisine yönelik çalışmalar görece daha az sayıdadırlar.

Enerji tüketimi ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmı genel enerji tüketimine yönelik iken, bazı çalışmalar ise birincil enerji, fosil enerji, petrol veya doğal gaz gibi daha özele yöneliktir. Diğer bir ifade ile çalışmalar genellikle belirli enerji türlerini veya belirli örneklemi kapsamaktadır.

Kraft ve Kraft (1978), bu alana yönelik ilk çalışma 1978 yılında gerçekleştirmiştir. ABD için gerçekleştirilen ve 1947-1974 arasındaki yılları kapsayan çalışmada ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Cheng (1996) tarafından Brezilya, Meksika ve Venezuela örneklemleri üzerinde gerçekleştirilen ve 1949-1963 dönemini ele alan kapsamlı çalışmada, üç ülkenin enerji tüketimi ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişki Hsiao-Granger Nedensellik Analizi ile sınanmıştır. Çalışma sonucunda Meksika ve Venezuela ülkeleri için enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında ilişkisiz rastlanamazken Brezilya için enerjiden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Karagöl vd. (2007) tarafından gerçekleştirilen Türkiye örneklemleri ve 1974-2004 dönemi kapsamlı çalışmada, elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki sınır testi yaklaşımı ile araştırılmıştır. Çalışma sonucundan kısa dönemde pozitif bir ilişki, uzun dönemde ise negatif bir ilişki bulunmuştur.

Ang (2008) tarafından gerçekleştirilen Malezya örneklemleri ve 1971-1999 periyodunu kapsayan çalışmada, ekonomik kalkınma ölçütlerinden biri olan kirlilik emisyonu ile enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi çoklu değişkenlik eş bütünleşme yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda enerji kullanımı ile kirlilik arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında da hem uzun hem kısa dönemde güçlü bir ilişki olduğu ortaya konmuştur.

Yuan vd. (2010) tarafından 1980-2010 arasında dört ayrı periyot halinde gerçekleştirilen ve Çin örneklemleri kapsayan bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada bütün periyotlarda ayrı ayrı ekonomik kalkınma ve enerji tüketimi arasındaki ilişki gri insidans analizi ile araştırılmıştır. Araştırmanın sonunda farklı dönemlerdeki ilişkilerin benzer olmadığı, toplam enerji tüketimi

ile ikincil endüstri katma değerleri ve GSYİH ile kömür tüketimi arasındaki gri olayların derecesinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hang ve Yoo (2012), Endonezya'ya ait 1965-2006 yılları arasındaki verileri kullanarak enerji tüketimi, karbondioksit emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma yapmıştır. Değişkenlerin arasındaki uzun ve kısa dönem nedensellik ilişkilerini araştıran çalışmada eş bütünleşme ve hata düzeltmeli Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda karbondioksit emisyonu ile enerji tüketimi arasında çift yönlü, ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında da enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ergün ve Atay Polat (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada 30 OECD ülkesine ait 1980-2010 yılları arasındaki veriler kullanılarak yapılan çalışmada karbondioksit emisyonu, elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel eş bütünleşme testleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda 30 OECD ülkesinde de elektrik tüketimi, GSYİH ve karbondioksit emisyonu arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Charfeddine (2017) tarafından Katar'a ait 1970-2015 yılları arasındaki veriler kullanılarak Markov anahtarlama denge düzeltme modeli kullanılarak enerji tüketiminin ekonomik kalkınmaya olan etkisi ekolojik ayak izleri ve karbondioksit emisyonu perspektifinde araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda elektrik tüketimi ve ekonomik kalkınmanın ekolojik ayak izleri ile pozitif yönlü karbondioksit emisyonu ile negatif yönlü bir ilişkisi olduğu ortaya konmuştur.

Sari Hassoun ve Ayad (2020) tarafından yapılan çalışmada yenilenebilir enerji tüketimi ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki incelenmiştir. 17 OECD ülkesine ait 1990-2017 yılları arasındaki verileri kapsayan çalışmada panel ARDL eş bütünleşme ve panel Granger yöntemleri kullanılmıştır. Analizlerin sonucunda yenilenebilir enerji tüketiminin kısa dönemde net tasarruflar üzerinden çok belirgin bir negatif etkiye sahip olduğu, ancak uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketiminin sürdürülebilir kalkınma açısından pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. Ekonometrik Analiz

Çalışmada Türkiye'de enerji tüketimi ile kişi başına düşen gelir ve net tasarruflar arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Enerji tüketim göstergesi olarak birincil enerji tüketimi (ET) verileri kullanılmıştır. Veri seti 1974-2019 dönemini kapsayan yıllık verilerden oluşmaktadır. Net tasarruflar ve kişi başına gelir verileri, ABD doları cinsinden, birincil enerji tüketimi verisi ise ton petrol eşdeğeri cinsinden verilmiştir.

Çalışmada kullanılan veriler, kısaltmaları ve elde edilen kaynakları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Veri Seti

Veri	Kısaltma	Kaynak
Net Tasarruflar	NETTAS	Dünya Bankası Veri Tabanı
Birincil Enerji Tüketimi	ET	BP İstatistik
Kişi Başına Gelir	KBGSYİH	Türkiye İstatistik Kurumu

Bu çalışmada enerji tüketimi ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemek için Kraft ve Kraft'ın (1978) kurduğu modelden esinlenilerek aşağıdaki modeller oluşturulmuştur. Modellerdeki *NETTAS*, t zamandaki net tasarrufları; *KBGSYİH*, t zamandaki kişi başına geliri ve *ET*, t zamandaki birincil enerji tüketimini göstermektedir.

$$NETTAS = \beta_0 + \beta_1 ET_t + u_t$$

$$KBGSYİH = \beta_0 + \beta_1 ET_t + u_t$$

Çalışmada kullanılan zaman serilerin durağan olup olmadıklarını, yani birim kök içerip içermedikleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillip-Perron (PP) birim kök testleri ile test edilmiştir. Ardından değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı Engle-Granger eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Son olarak ise karşılıklı ve/veya tek yönlü nedensellik ilişkisinin olup olmadığını belirlemek için Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır.

Net tasarruf (*NETTAS*), birincil enerji tüketimi (*ET*) ve kişi başına gelir (*KBGSYİH*) serilerinin ADF ve PP test istatistikleri Tablo 2'de yer almaktadır. Üç seri için de düzeyde ADF test istatistiklerinin mutlak değerleri MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçüktür. Bu durumda sıfır hipotezi reddedilememektedir ve seriler düzeyde birim kök içermektedir, yani seriler durağan değildirler. Birinci farklarına bakıldığında ise ADF test istatistiklerinin mutlak değerleri MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden büyüktür. Bu durumda sıfır hipotezi reddedilir ve seriler birinci farkta durağandır. Diğer bir ifade ile seriler birinci farkları alındığında durağan hâle gelmektedir.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği	
	Düzye	Birinci Fark
NETTAS	-0,8857 (0,7831)	-6,1682 (0,000)****
ET	-1,2455 (0,6464)	-6,9606 (0,000)****
KBGSYİH	-1,2611 (0,6394)	-8,6441 (0,000)****

Değişkenler	PP Test İstatistiği	
	Düzye	Birinci Fark
NETTAS	-1,4452 (0,5518)	-6,1682 (0,000)****
ET	-1,2455 (0,6464)	-6,9606 (0,000)****
KBGSYİH	-1,0639 (0,7218)	-8,6441 (0,000)****

Not: ADF ve PP birim kök analizlerinde kullanılan tüm serilerin logaritması alınmıştır. Parantez içindeki sayılar *p* değerini; **** simgesi ise serilerin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Analizde kullanılan *NETTAS*, *ET* ve *KBGSYİH* verilerinin birinci farkları alındığında durağan hâle gelmeleri, aralarındaki uzun dönemli ilişkinin incelenebileceği anlamına gelmektedir. Bu sebeple seriler Engel-Granger (1987) eş bütünleşme analizine tabi tutulmuş olup analiz sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Engel-Granger Eşbütünleşme Analiz Sonuçları

Değişkenler	Tau-İstatistiği	P	Z – İstatistiği	P
KBGSYİH	-2,2049	0,4307	-9,9038	0,3270
ET	-2,0297	0,5185	-9,0333	0,3851

Değişkenler	Tau-İstatistiği	P	Z – İstatistiği	P
NETTAS	-2,4445	0,3188	-10,6926	0,2799
ET	-2,1665	0,4497	-7,6947	0,4865

Tablo 3't görüldüğü üzere KBGSYİH değişkeninin bağımlı değişken olduğu uzun dönem ilişki için tau istatistiği -2,2049 (P=0,4307) ve z istatistiği -9,9038 (P=0,3270) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlardan hareketle değişkenler arasında “Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.” şeklindeki sıfır hipotezinin reddedilemediği görülmektedir. Aynı şekilde bağımlı değişkenin ET olduğu uzun dönem ilişki için ise de tau istatistiği -2,0297 (P=0,5185) ve z istatistiği -9,0333 (P=0,3851) olarak hesaplanmış olup burada da değişkenler arasında “Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.” şeklindeki sıfır hipotezinin reddedilememektedir. Bir diğer ifadeyle ET ve KBGSYİH değişkenlerinin eşbütünleşik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yine aynı şekilde NETTAS değişkeninin bağımlı değişken olduğu uzun dönem ilişki için tau istatistiği -2,4445 (P=0.3188) ve z istatistiği -10,6926 (P=0,2799) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlardan hareketle değişkenler arasında “Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.” şeklindeki sıfır hipotezinin reddedilemediği görülmektedir. Aynı şekilde bağımlı değişkenin ET olduğu uzun dönem ilişki için ise tau istatistiği -2,1665 (P=0,4497) ve z istatistiği -7,6947 (P=0,4865) olarak hesaplanmış olup burada da değişkenler arasında “Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.” şeklindeki sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bir diğer ifadeyle ET ve NETTAS değişkenlerinin eşbütünleşik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Eşbütünleşik olmayan serilerde Granger Nedensellik Analizi ile seriler arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmaktadır. Granger Nedensellik Analizi, aşağıdaki modeller kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları ayrı ayrı olarak verilmiştir.

$$\text{NETTAS} = \beta_0 + \beta_1 \text{ET}_t + u_t$$

$$\text{KBGSYİH} = \beta_0 + \beta_1 \text{ET}_t + u_t$$

Model 1 için gerçekleştirilen analize ait sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Net Tasarruflar İle Birincil Enerji Tüketimi Arasındaki Granger Nedensellik Analizi

Hipotezler	F-İstatistiği	Sonuç
NETTAS ET'nin Granger Nedeni Değildir	0,0524 (0,8200)	Net Tasarruflar Birincil Enerji Tüketiminin Nedeni Değildir
ET NETTAS'ın Granger Nedeni Değildir	0,0554 (0,8150)	Birincil Enerji Tüketimi Net Tasarrufların Nedeni Değildir

Not: Parantez içindeki değerler istatistiğin olasılık değerleridir. Gecikme uzunluğu minimum AIC (lag 1) değerine göre belirlenmiştir.

Model 1'de net tasarruf ile birincil enerji tüketimi arasındaki nedensellik, Granger Nedensellik Analizi ile araştırılmıştır. İlk hipotez (net tasarruflar birincil enerji tüketiminin nedeni değildir) için %10 anlamlılık düzeyinde test istatistiği “F=0,0524” olasılık değeri “P=0,8200”dir. İkinci hipotez (birincil enerji tüketimi net tasarrufların nedeni değildir) için %10 anlamlılık düzeyinde test istatistiği “F=0,0554” olasılık değeri “P=0,8150”dir. Analizlerin olasılık değerleri 0,01'den büyük olduğu için iki hipotez de reddedilememektedir. Net tasarruflar ile birincil enerji kullanımı arasında tek yönlü veya karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Model 2 için gerçekleştirilen analize ait sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Kişi Başına Gelir İle Birincil Enerji Tüketimi Arasındaki Granger Nedensellik Analizi

Hipotezler	F-İstatistiği	Sonuç
KBDGSYİH ET'nin Granger Nedeni Değildir	0,3909 (0,5353)	Kişi Başına Düşen GSYİH Birincil Enerji Tüketiminin Nedeni Değildir
ET KBDGSYİH'nın Granger Nedeni Değildir	0,0244 (0,8767)	Birincil Enerji Tüketimi Enerji Kişi Başına Düşen GSYİH'nın Nedeni Değildir

Not: Parantez içindeki değerler istatistiğin olasılık değerleridir. Gecikme uzunluğu minimum AIC (lag 1) değerine göre belirlenmiştir.

Model 2'de ise kişi başına gelir ile birincil enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik Analizi ile araştırılmıştır. İlk hipotez (kişi başına gelir birincil enerji tüketiminin nedeni değildir) için test istatistiği "F=0,3909" olasılık değeri "P=0,5353" dir. İkinci hipotez (birincil enerji tüketimi kişi başına gelirin nedeni değildir) için test istatistiği "F=0,0244" olasılık değeri "P=0,8767" dir. Model 1'de olduğu gibi analizlerin olasılık değerleri 0,01'den büyüktür. Kişi başına gelir ile birincil enerji tüketimi arasında tek yönlü veya karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma birbiri ile yakından ilişkili olmasına karşın iki farklı kavram olarak literatürde yer almaktadır. Ekonomik büyüme, ülkenin cari dönemdeki sermayesinin bir önceki cari dönem sermayesi ile karşılaştırılarak belirlenirken ekonomik kalkınma bundan çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümeyi içerisinde barındırmakta ve ekonomik büyümenin yanı sıra ülkenin sosyal ve kültürel gelişimini de kapsamaktadır.

Bu bağlamda Türkiye'de enerji tüketimi ile kişi başına düşen gelir ve net tasarruflar arasındaki ilişki çalışmada incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan analiz neticesinde Türkiye'ye ait enerji tüketimi, gelir ve net tasarrufları temsil eden birincil enerji tüketimi, kişi başına gelir ve net tasarruflar değişkenleri arasında karşılıklı veya tek taraflı nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Türkiye'nin net tasarrufları ile birincil enerji tüketimi ve kişi başına geliri ile birincil enerji tüketimi arasında bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke için normal kabul edilebilir. Bunu sebebi olarak ise gelişmekte olan ülkelerdeki net tasarrufların gerek yetersizliği gerekse ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli yatırımlara yönlendirilememesi söylenebilir. Çünkü tasarrufların ekonomiye katkı sağlayacak yatırımlara dönüşmemesi hem enerji tüketimi hem de kalkınma için yeterli bir kaynak sağlayamayabilir.

Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için gereken yatırımlar, kısaca ekonomide istihdam yaratacak ve üretimi artıracak olan üretim tesisleri, yine üretimi artıracak olan teknolojiyi geliştirmek için araştırma geliştirme faaliyeti yatırımları, eğitimin niteliğini artıracak eğitim yatırımları şeklinde özetlenebilir. Diğer yandan kişi başına gelir ile birincil enerji tüketimi arasında ilişkinin olmaması da yine gelişmekte olan ülkelerin gelir dağılım yapılarından kaynaklanabilmektedir.

Ekonomik kalkınma ile ekonomik büyüme arasındaki farklardan kaynaklanan bir durum olarak ekonomik büyüme, daha çok gelişmiş ülkelerin hedefi iken ekonomik kalkınma ise gelişmekte olan ülkelerin hedefidir. Ancak ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma hedefleri olan ülkelerin takip etmesi gereken en önemli politikalarından biri enerji politikaları ile ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerini entegre etmektir. Bu durum, özellikle enerji ithalatçısı olan ülkelerde daha büyük önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle kalkınmada sürdürülebilirlik zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma ile sürdürülebilir enerji kavramlarının birlikte ele alınması da gelişmekte olan ve enerji ithalatçısı durumunda olan ülkeler için önemli bir politika anahtarıdır. Ekonomik kalkınma ihtiyacı hisseden gelişmekte olan ülkelerin dikkat etmesi gereken bir diğer husus da kullanılan enerjinin türüdür. Sürdürülebilir enerji içinde önem arz eden bu husus son dönemlerde literatürde örneklerine sıkça rastlanılan petrolün çok uzak olmayan bir dönemde tükeneceği düşüncesidir. Petrolün tükenmesi, özellikle sürdürülebilir enerji ihtiyacı olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için dikkat isteyen bir konudur. Bu sebeple petrolün alternatifi olan enerji türlerine yönelmek, özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek, gelişmekte olan ülkeler için uzun dönemde yararlı olacak bir enerji ve kalkınma politikasıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelerek yenilenebilir enerji tüketiminin toplam enerji tüketimi içerisindeki payını artırmanın ekonomik kalkınma açısından uzun dönemde, bilhassa ekonomik kalkınmanın uzun dönemde ihtiyaç duyduğu göz önünde bulundurulduğunda etkili bir politika olduğu söylenebilir. Yenilenebilir enerjinin gelişimi için önerilen politika araçları aşağıdaki gibidir;

- Özellikle güneş enerjisi ve rüzgâr enerjisi olmak üzere yenilenebilir enerji yatırımlarına destek verilmesi için yerli yatırımcılara düşük faizli kredi kullandırılması
- Yerli ve yabancı yatırımcıların yenilenebilir enerji yatırımları için vergi indirimi
- Özellikle yabancı yatırımcılara yönelik olarak tesislerin kurulumu için alan desteği verilmesi
- Yenilenebilir enerjinin kullanımına yönelik yapılacak olan alternatif girişimler için özel teşvikler verilmesi şeklinde sıralanabilir.

Yukarıda sıralanan politika araçları ile yerli yatırımcılar yenilenebilir enerji endüstrisine, yabancı yatırımcılar ise ülkemize yönlendirilebilir. Bu sayede yenilenebilir enerji üretimi artırılarak yenilenemez enerjiye alternatif oluşturulabilir.

Diğer yandan net tasarrufların, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde ve sürdürülebilir hâle gelmesinde aktif ve belirleyici rol oynayabilmesi için birtakım politikalar önerilebilir. Net tasarruflar, daha önce de belirtildiği üzere sadece ekonomik değil aynı zamanda beşerî unsurlar barındıran bir parametredir. Bu beşerî unsurların başında eğitim, rantlar ve karbondioksit zararları gelmektedir. Eğitim harcamaları net tasarruf denkleminde pozitif olarak etki ederken rantlar ve karbondioksit zararları negatif olarak etki etmektedir. Bu sebeple net tasarrufların artırılabilmesi için aşağıdaki politikalar önerilebilir;

- Eğitime ayrılan harcamalarının artırılması
- Eğitim kurumları için lokasyon desteği
- Eğitimin niteliğini yükseltmek amacıyla eğitim verilen endüstri ile entegrasyon sağlanması

- Rantların azaltılması için denetim mekanizmasının güçlendirilmesi
- Karbondioksit zararlarını azaltmak için karbon salınımı yapan üretim tesislerine alternatif enerji kaynakları sunulması ve/veya kullanımının vergi indirimi gibi yollarla teşvik edilmesi şeklinde sıralanabilir.

Politika önerilerinden anlaşılacağı üzere ekonomik kalkınma ile enerji tüketimi belirli bir noktada kesişmektedir. Gerek net tasarrufların yükseltilmesi için gerekse enerji tüketiminde çeşitliliğin sağlanması için alınacak önlemler yenilenebilir enerji kullanımına yöneliktir.

Bu çalışmanın literatürde yer alan diğer çalışmalara benzer yönlerinin yanı sıra farklı yönleri de bulunmaktadır. Çalışmada ekonomik büyüme göstergesi olan kişi başına gelirin yanında kullanılan net tasarruflar değişkeni ekonomik kalkınmayı temsil eder niteliktedir. Bu durum ise literatürdeki emsal çalışmalardan farklı yönlerinden bir tanesidir. Diğer bir ifade ile çalışma, literatürde yer alan enerji tüketimi-ekonomik büyüme ilişkisinin yanı sıra enerji tüketimi-ekonomik kalkınma ilişkisini de irdelemektedir.

Kaynakça

- Alper, F.Ö. (2018). Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1990-2017 Türkiye Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 223-242.
- Ang, J.B. (2008). Determinants of Foreign Direct Investment in Malaysia. *Journal of Policy Modelling*, 30(1), 185-189.
- Apaydın, Ş., Güngör, A. ve Taşdoğan, C. (2019). Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Asimetrik Etkileri, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 117-134.
- Aydın, F. (2010). Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 317-340.
- Berber, M. (2004). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Bilgili, E. (1998). Dış Ticaret, Ekonomik Kalkınma ve Sanayi Devrimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (13), 35-50.
- Bilginoğlu, M. A. (1991). Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Sorunu ve Alternatif Enerji Politikaları. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9, 122-147.
- BP (2021). Erişim adresi: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>
- Charfeddine L. (2017). The Impact of Energy Consumption and Economic Development On Ecological Footprint and CO2 Emissions: Evidence from a Markov Switching Equilibrium Correction Model. *Energy Economics*, 65, 355-374.
- Cheng, B. S. (1997). Energy Consumption and Economic Growth in Brazil, Mexico and Venezuela: A Time Series Analysis. *Applied Economics Letters*, 4(11), 671-674.

- Demir Y. (2020). OECD Ülkelerine Ait Çeşitli Enerji Tüketimleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Eşbütünleşme Analizi ile İncelenmesi. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 32, 15-33.
- Durğun B. ve Durğun, F. (2018), Yenilenebilir Enerji Tüketimi İle Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *International Review of Economics and Management*, 6(1), 1-27.
- Dünya Bankası (2021). Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/>
- Engle, R. and Granger, C.W. 1987. Co-integration and Error Correction, Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Gezer, E. H. (2013). Yenilenebilir Enerji ve Türkiye. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/AdresindenEldeEdilmiştir>.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigation Causal Relationships by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Granger, C. W., and Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- İnançlı, S. ve İnal, V. (2018). Türkiye’de Alternatif Enerji Üretimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Saklı Eş bütünleşme Testi ile Analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 102-116.
- Karagöl, E., Erbaykal, E., ve Ertuğrul, H.M. (2007), Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8 (1), 72-80.
- Kızılkaya, O. (2018), Türkiye’de Enerji Tüketimi Ve Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı*, 59-72.
- Kraft, J. and Kraft, A. (1978). On the Relationship Between Energy and GNP. *Journal of Energy and Development*, 3, 401-403.
- Lebe, F. (2012). Türkiye’de Enerji Piyasası ve Enerji Talebi: Elektrik ve Doğal Gaz Enerjisi İçin Ekonometrik Bir Uygulama. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/AdresindenEldeEdilmiştir>.
- Mucuk, M. ve Uysal, D. (2009). Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme. *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.
- Mutluer, M. (1990). Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye’de Enerji Sektörü. *Ege Coğrafya Dergisi*, (2), 184-214.
- Naimoğlu M. (2021), Fourier Yaklaşımıyla Yenilenebilir Enerji Tüketimi Ve Enerji Kayıplarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Almanya Örneği. *Journal of Economics And Research*, 2(1), 59-68.
- Özsoy, C. (2012). Kalkınma Ekonomisinin Anlam ve İçeriği, İktisadi Kalkınma, (Ed.). Günsoy B. ve Özsoy C., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2668: 2-26.

Sari Hassoun S. E. and Ayad H. (2020). Renewable Energy and Sustainable Development: Evidence from 17 OECD Countries. *International Journal of Economics Business and Politics*, 4(1), 41-60.

Todaro, M. P. and Smith, S. C. (2012). *Economic Development (11. Basım)*. Boston: Pearson.

TUİK (2021). Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim adresi: www.tuik.gov.tr

Sosyal Bilgiler Öğretiminde Politik Okuryazarlık Becerisinin Yeri ve Bu Beceriye Yönelik Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri *

The Place of Political Literacy Skill in Social Studies Teaching and Social Studies Teachers' Views Towards This Skill

Rabia Cemre AVCI**
Yılmaz GEÇİT***

Öz

Bu çalışmada öncelikle 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda politik okuryazarlık kavramının yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında sosyal bilgiler öğretmenlerinin politik okuryazarlık ile ilgili farkındalıkları ve bu becerinin önemine yönelik görüşlerine yer verilmiştir. Bu Araştırma, 2021-2022 eğitim öğretim yılında yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ilinde, resmi ortaokullarda görevli 30 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma, nitel yaklaşıma göre tasarlanmıştır. Araştırma verileri "Doküman Analizi" ve "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" ile toplanmış, nitel veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında politik okuryazarlık becerisine hemen hemen tüm başlıklarda yer verildiği tespit edilmiştir. Fakat öğretmenlerle yapılan görüşme verilerinin sonucuna göre katılımcıların politik okuryazarlık becerisi ile ilgili yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıkları ve etkin vatandaşlık kapsamındaki toplumsal faaliyetlere katılım konusunda yeterli olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlar ışığında bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, sosyal bilgiler öğretim programı, politik okuryazarlık, öğretmen görüşleri

Abstract

In this study, first of all, the place of the concept of political literacy in the 2018 Social Studies Course Curriculum was to be identified. In the second part of the study, the awareness of Social Studies teachers about Political Literacy and their views on the importance of this skill are included.. This research was carried out in the 2021-2022 academic year. The study group of the research consists of 30 social studies teachers working in public secondary schools in Istanbul. The study was designed according to the qualitative research approach. Research data were collected with "Document Analysis" and "Semi-Structured Interview Form", and qualitative data were handled according to content analysis. Based on the findings obtained in the research, it has been determined that political literacy skills are included in almost all sections in the 2018 Social Studies Curriculum. However, according to the results of the interviews with the teachers, it was concluded that the participants did not have sufficient knowledge about political literacy skills, and they were not sufficient to participate in societal activities within the scope of active citizenship. In the light of the obtained results, some suggestions are presented.

Keywords: Social studies, social studies curriculum, political literacy, teacher views

* Bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Prof. Dr. Yılmaz GEÇİT danışmanlığında Rabi Cemre AVCI tarafından sunulan "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Politik Okuryazarlık Becerisinin Yeri ve Bu Beceriye Yönelik Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Bu çalışma için araştırma için Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan (21.12.2021 tarih ve 2021/277 toplantı karar sayısı) etik onay alınmıştır.

** Y. Lisans Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı rabiacecmre_avci18@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1102-0069

*** (Sorumlu Yazar/Correspond Author). Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, yilmaz.gecit@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7853-7853-653X

1. Giriş

Çağdaş eğitim anlayışları, bireylerin akademik gelişimleri yanında çeşitli becerilerle donanmış olmalarına da büyük önem vermektedir. Çünkü günümüz dünyasının kaotik problemleriyle baş edebilmek için akademik bilgi yanında becerilerle de donatılmış bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda bütün eğitim kurumlarının önemli bir hedef alanını 21. yüzyıl becerileri teşkil etmektedir. Öte yandan siyasal gelişmelerin toplum hayatı üzerindeki etkisinin varlığı gerçeğinden hareketle bireylerin siyasete yönelik farkındalık düzeyleri de büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda siyasetle de ilişkili olarak yakın zamanda öğretim programlarımızda politik okuryazarlık becerisine yer verilmeye başlanmıştır. Bu beceriyle birlikte diğer tüm becerilerin büyük ölçüde formal eğitim yoluyla olarak verildiği yerler ise eğitim kurumlarıdır.

Eğitim, mevcut dinamiğiyle toplumu saran mühim bir statüye sahiptir (Doğan, 2014). Belirlenmiş amaçlarla öğrencilerde istendik ve gözle görülebilir davranışların sergilenmesini sağlayan eğitim, (Arslan, 2009) insanları politik hayat konusunda bilinçlendirmekte ve insanların yaşadığı toplumda bilinçli vatandaş olmalarını sağlamaktadır (Tarhan, 2019). Bu nedenle bütün gelişmiş ülkeler vatandaşlarını toplumsal düzene ayak uydurmaları ve toplumun gereksinimlerini karşılamak adına kendilerine has bir eğitim sistemi oluşturma çabası içerisinde olmak durumundadırlar. Bu bağlamda şüphesiz bu eğitim sisteminin uygulanmasında öğretmenlere önemli roller düşmektedir (Gül, 2004). Program uygulayıcıları olan öğretmenler ve bunların görev aldığı eğitim kurumları sayesinde devletler bilinçli, hak ve özgürlüklerini bilen, politik bilgiye hâkim bireyler yetiştirmektedir (Hatipoğlu, 2016). Öte yandan toplumlar sürekli ve hareketli bir biçimde değişen dünya düzeni ile daha çok birbirlerine karşı bağımlı hale gelmektedir. Bundan dolayı bireylerin değişen dünya ve toplumsal değişimlere karşı adapte olabilmeleri için politik bilgiye sahip olmaları adapte sürecini kolaylaştırmaktadır (Tarhan, 2019). Politika ve eğitim arasındaki ilişki incelendiğinde eğitimin, politik düzenin devamı konusunda yadsınamaz etkisi olduğu görülmektedir (Aslan, 2019). Bireyin politik bilgisi, katılımı ve ilgisinin artmasıyla birlikte toplumsallaşması daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir.

Politika kelimesinin kökeni eski Yunan şehir devletleri manasında kullanılan *polis* kelimesinden gelmektedir. Siyaset, kelime manası itibariyle Arapça kökenli olup at bakıcısı manasına gelmektedir. Bu mananın Mısırdan Araplara geçtiği de söylenmektedir. Doğudaki Türk İslam devletlerinde siyaset kelimesi uzun dönemler boyunca ceza manasında kullanılmıştır (Aköz, 2018). Politika bireylerin ve toplumun şekillenmesinde önemli etkilere sahiptir (Pacho, 2014, Aktaran Şan, 2021). Aristo “Her devletin iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluk olduğunu söylemektedir.”(Aristoteles, 1975). Politika bilimi, toplumsal alandaki çatışmaları ve bu çatışmaların ne şekilde çözüldüğü, çözümüyle alakalı kararların kim tarafından verildiği ve çözümün neticesi ile ilişki içerisinde (Savage, 1996, Aktaran Akhan, 2011). Yine bu bilim, içine başka sosyal bilimlere de alan kapsamlı ve gelişmeye devam eden bir alandır. Öte yandan alanı ve kapsamı henüz tam olarak da belirlenmemiştir (Kapani, 2019). Aynı zamanda politika bilimi politik kurumların meydana gelmesinde ve şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Akhan, 2011).

Politik Okuryazarlık kavramı ise tarihsel süreç boyunca farklı tanımlarla gelişmiştir (Kuş, 2013). Politik okuryazarlık en basit tanımıyla siyasal bilgi sahibi olma durumu anlamına gelir. Crick ve Porter politik okuryazarlığı, bireyi politika hakkındaki konularda bilgi sahibi yapan, sosyal ve kamu hayatına dahil eden, bireyin toplumsal değerleri edinmesini sağlayan beceri ve tutum olarak kabul etmektedirler (Crick ve Porter, 1978, Aktaran Faiz, 2016). Politik okuryazarlık öğrencilere siyasal hayattaki esasları anlama ve yorumlama becerisi kazandırdığı için bireylere eğitim aşamasında bu beceriyi kazandırmak demokrasiyi iyi bir şekilde anlama ve vatandaşlık sorumluluklarını yerine getirme konusunda fayda sağlamaktadır. Politik

okuryazarlık bireylere yeterli derecede politik bilgilere hâkim olma, kendi hak ve sorumluluklarını bilme konusunda ve siyasal sistemleri daha iyi anlamalarını sağlamaktadır. Ancak Politik okuryazarlığın daha iyi anlaşılabilmesi için 3 bileşeni olarak kabul edilen politik ilgi, politik katılım ve politik bilgi kavramlarına da açıklık getirmek gerekir (Dağ ve Koçer, 2019).

Politik ilgi, kamuoyunun oluşmasında ve politik katılımın gerçekleşmesinde önemli bir faktör olarak görülmekte ve katılımın gerçekleşmesindeki en önemli motivasyon olarak kabul edilmektedir. Politik ilginin azlığı politikaya katılımı da olumsuz etkilemektedir (Uluç, 2007, Aktaran Yeşilkuş, 2020).

Politik katılım, tarihsel süreç boyunca çeşitli değişiklikler göstermiştir. Demokrasinin temellerinin atıldığı Antik Yunan devletlerinde politikaya katılım doğrudan sağlanırken günümüzde doğrudan veya dolaylı olarak politik katılım sağlanmaktadır. Politik katılımı birlikte bireyler toplumu ilgilendiren tüm kararlarda söz hakkına sahip olmaktadır (Kaya, 2013).

Politik bilgi ise tüm kavramlarda olduğu gibi tarihsel dönemde Felsefenin bir alanı olarak ele alınmıştır. Zamanla bilimin ve bilgi kavramının gelişmesiyle birlikte tüm bilim dallarının ortak bir konusu olmuştur. Gelişen dünya ile birlikte bilgi kavramı da sürekli olarak gelişmiş ve farklı tanımlarda kullanılmıştır (Uçak, 2010). Politik bilgi bireyleri motive eden düşüncelerden, tutumlardan ve değerlerden ayırt edici özellikte olması gerekmektedir. Bilgi, bilişsel bir süreç ve inanç olmadığı gerçekte mevcut olan bir kavram olarak kabul edilmektedir. Politik bilgi seviyesi bireylerin politik alandaki davranışlarını, tutumlarını ve politik katılımı üzerinde etkilidir (Kaya, 2013).

Okuryazarlık ise bireyin bir amaç doğrultusunda yazabilme ve bu yazılan bilgiyi okuma becerisidir (Lewis ve Wray, 2000, Aktaran Faiz, 2016). Araştırmacılarca göre okuryazarlığın farklı tanımlamaları olsa da en yaygın kabul edilen tanımlama alfabeyle yazma ve yazdığını okuma olarak ifade edilmektedir (Güleç ve Hüdevendigar, 2020). Güneş (2019) ise okuryazarlığı genel olarak bir dildeki işaretleri okuma, yazma ve anlama becerileri olarak ifade ederken, günümüzde buna ek olarak bunları günlük yaşamda kullanma, bireyin sosyal, ekonomik, yurttaşlık görev ve rollerine hazırlanmasının yolu olarak da görüldüğünü ifade etmektedir.

İlköğretimde bulunan öğrencilerin sosyal gelişimlerini henüz tamamlamadığı ama politik fikirlerinde şekillenmeye başladığı bir dönem olduğu için özellikle ilk ve ortaokulda politik okuryazarlık eğitimi verilmelidir. Bu sayede daha tutarlı ve bilinçli politik fikirlerin oluşması sağlanacaktır. Politik okuryazar öğrenciler yetiştirme konusunda öğretmenlere önemli sorumluluklar düşmektedir. Öğretmenler öğrencilere politik okuryazarlık eğitimi almaları, politika ile ilgili bilgilerinin ve fikirlerinin oluşmasında önemli bir yer tutmaktadır (Tarhan, 2019). Politik okuryazar olmayan bir birey politik konular hakkında eleştirel bakış açısına sahip olamamakta ve karşılaştığı politik sorunları endişe ile takip etmektedir. Bundan dolayı ilköğretimden itibaren öğrencilere politik okuryazarlık eğitimi verilmelidir (Tarhan, 2019). Politik okuryazarlıkla birlikte öğrenciler yaşadıkları toplumda öğrenmiş oldukları bilgi ve becerilerle etkin birer vatandaş olacaktır (Faiz, 2016).

1.1. Sosyal Bilgiler Dersi ve Politik Okuryazarlık

Sosyal Bilgiler bir ders olarak ilk defa 1968 deki öğretim programında yer almıştır (Kuş ve Aksu, 2017). Sosyal Bilgiler ile ilgili yapılan tanımlara bakıldığında, sosyal bilgilerin en genel amacının toplumsal hayat ile politik yaşam arasında aktif ve çağdaşlaşmış nitelikli bireyler yetiştirmek olduğu görülmektedir (Bilgili, 2008). Sosyal bilgilerin diğer önemli bir amacı da nitelikli yetişen bireyleri geleceğe hazırlayarak onların bilgi ve becerilerini artırıp, her alanda aktif bireyler olmalarını sağlamaktır (Tarhan, 2015). Bu dersle birlikte bireylerin

toplumsal hayata daha da çabuk adapte olmaları kolaylaşmaktadır (Kara ve Tangülü, 2017). Sosyal Bilgiler bireyi, toplumu ve bu ikisi arasındaki bağlantıyı inceleyen ve öğrencilere birey ve toplum ilişkisini öğretmeye çalışan bir ders olarak verilmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda sosyal bilgiler dersi öğrencilere bir takım beceriler kazandırmayı hedeflemektedir (Ay ve Yavuz, 2016).

Etkin vatandaşlar yetiştirmeyi amaç edinen bu disiplinde öğretmenlerinin esas amacı, öğrencilerin gündelik hayatlarındaki ortaya çıkacak sorunlara karşı çözümler bulabilecek seviyeye gelmelerini sağlamaktır. Sosyal bilgiler bu amaç doğrultusunda siyaset biliminden faydalanmaktadır. Çünkü siyaset bilimi bireylerin hayatları boyunca kullanacağı bilgi ve kavramları ele almaktadır. Siyaset bilimi bireyin karşısına çıkan devlet, iktidar, demokrasi, cumhuriyet, güç, anayasa, kanunlar vb. kavramları açıklayarak bireylere fayda sağlamaktadır. Bu kavramların açıklanmasıyla birlikte siyaset bilimi, öğrencilerin pasif vatandaş olmaktan çıkıp aktif birer vatandaş olarak politikayı araştıran ve sorgulayan bireyler olmasını sağlamaktadır (Akhan, 2011).

Sosyal bilgiler dersiyle birlikte öğrencilerin toplumsal hayata hazırlanması amaçlanmakta ve bu hedef doğrultusunda Sosyal Bilgiler müfredatında öğrencilere toplamda 27 beceri kazandırılması hedeflenmektedir (Görmez, 2018). Bu becerilerden en önemli olanlarından biri de *politik okuryazarlık* becerisidir (Köksal ve Erol, 2021). Sosyal bilgiler içeriği itibarıyla bireylerin hayatları boyunca karşılarına çıkacak politik kavram ve hadiseleri de kapsadığı için bu beceri sosyal bilgiler dersi aracılığıyla verilmektedir (Demir, 2019).

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Politik Okuryazarlık Becerisinin yer alma durumunu belirlemek ve toplumsal yaşamda siyasi yönden katılımcı, hak ve ödevlerinin farkında olan vatandaşlar yetiştirme sorumluluğu taşıyan ilköğretim Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin politik okuryazarlıkla ilgili görüşlerine başvurmaktır.

Bilimin ve teknolojinin en üst safhada olduğu 21. yüzyılda tüm devletler vatandaşlarının okuma yazma bilen, bilgiyi arayan, kullanan ve onu geliştiren bireyler olmaları için eğitime büyük oranda yatırım yapmaktadırlar (Doğanay, Çuhadar ve Sarı, 2007). Bireyden eğitim hayatı boyunca kendi benliğini koruma ve topluma hizmet etmesi için gerekli bilgiyi ve becerileri kazanması beklenmektedir. Bu aynı zamanda eğitim sisteminin en temel amaçlarından biridir. (Kara ve Tangülü, 2017). Bu amaçla özellikle uygar toplumlar bireylere birtakım beceriler kazandırmak için eğitime çok önem vermektedir (Görmez, 2018). Günümüzde, globalleşen dünyada tüm devletler vatandaşlarının aktif olarak politik katılım gerçekleştirmesini hedeflemektedir. (Görmez, 2018). 2000 yılından sonra öğretim programlarında yapılan değişikliklerle birlikte okuryazarlık, öğrenciye kazandırılması gereken bir beceri olarak kabul edilmiştir. Bilgi çağıyla birlikte bilgiye ulaşım kolaylaşmış, yeni okuryazarlık türlerinin oluşmasını sağlamış ve bu alanda beklentiler ortaya çıkmıştır (Önal, 2010).

Politik Okuryazarlığın 2018'den itibaren ülkemizde öğretim programlarında yer almasıyla birlikte bireylerden okulda gördükleri derslerden başarılı olmalarının yanı sıra demokratik ilkeleri bilen, bu ilkelere bağlı bireylerin yetişmesini ve temel derslerin yanında politik bilginin de öğretilmesi amaçlanmaktadır (Tarhan, 2015).

Literatür taraması yapıldığında konu ile ilgili yapılan çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. İlgili çalışmaların daha çok ilköğretim öğrencileri ve öğretmen adaylarıyla ilişkili olduğu görülmektedir (Akhan, 2011, Aslan, 2019, Ay ve Yavuz, 2016, Demir, 2019, Faiz, 2016, Kaya, 2013, Tarhan, 2015, Tarhan, 2019). Diğer yandan yapılan bazı çalışmalarda ise bu konunun kuramsal boyutunun incelendiği görülmektedir (Aköz, 2018, Çınar, 2022, Dağ ve Koçer, 2019, Görmez, 2018, Güleç ve Hüdevendigar, 2020, Kara ve Tangülü). Günümüz dünyasında

demokratik vatandaşlık misyonu edinmiş bir disiplinin uygulayıcıları olan sosyal bilgiler öğretmenlerinin de akademik bir çalışmaya dâhil edilmesi de önem arz etmektedir. Bu önemli becerinin programda yer alma düzeyinin tespiti kadar öğretmenlerin de bu beceriye yönelik farkındalık ve bilgi düzeylerini ve de genel anlamda bu becerinin önemine dönük görüşlerini almak önem taşımaktadır. Çünkü etkin bir politik okuryazarlık becerisini öğrencilere kazandırmanın önemli bir basamağını bu becerinin farkında olan ve onu önemseyen öğretmenlerin varlığı oluşturmaktadır. Bu sebeplerden dolayı bu çalışmamızda sosyal bilgiler öğretmenleri ile görüşme yapılmış ve 2018 sosyal bilgiler öğretim programında politik okuryazarlık becerisinin yer alma durumu da incelenmiştir.

Araştırmanın Problemi, 2018 Sosyal Bilgiler Dersi öğretim programında politik okuryazarlık becerisinin yeri ve politik okuryazarlık becerisine yönelik sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri nelerdir? *Alt problemler ise;*

1. 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Politik Okuryazarlık Becerisinin yer alma durumu nedir?
2. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Politik Okuryazarlık Becerisine ilişkin görüşleri nelerdir?

2. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde çalışmanın modeline, çalışma grubuna, verilerin toplanması ve çözümlenmesine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında politik okuryazarlık becerisinin yer alma durumunun incelendiği ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin politik okuryazarlık becerisi ile ilgili görüşlerinin yer aldığı bu çalışma, doğası gereği nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma hakkında herkesin ortak bir tanım yapması oldukça güçtür (Yıldırım, 1999). Genel olarak nitel araştırma, araştırma konusuna dahil olan birey ve grupların fikirleri alınarak bu fikirlerden ortaya çıkan verilerin yorumlanması yanında aynı zamanda nitel araştırma gözlemcinin yerini tespit eden konumlandırılmış bir aktivitedir (Creswell, 2013). Nitel araştırmacı, araştırma alanlarında vakit harcayan, araştırmaya dahil olan bireylerle yüz yüze ya da çevrimiçi ortamlarda görüşen, bireylerin deneyimlerinden fikirlerinden veriler çıkaran ve araştırma alanında edindiği bilgileri analiz eden kişidir (Yıldırım, 1999). Araştırmada birden fazla nitel veri toplama yöntemi olması ve de durum tespitine yönelik olmasından dolayı nitel durum çalışması olarak ifade edilebilir. Creswell'e (2007) göre durum çalışması, çoklu veri toplama araçlarıyla bir veya birkaç durumun derinlemesine incelendiği nitel nitel bir araştırma yaklaşımıdır. Araştırmada nitel yaklaşıma dayalı doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman inceleme yöntemi araştırmacılar tarafından kullanılan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır (Hoepfl, 1997, Aktaran Ay ve Yavuz, 2016). Doküman incelemesi belli başlı beş aşamada yapılabilir. Bunlar sırasıyla dokümanlara ulaşma, orijinalliğini kontrol edilmesi, dokümanların anlaşılması, verilerin analiz edilmesi ve son olarak verilerin kullanılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

2.2. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Araştırma 2021-2022 eğitim öğretim yılında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ilinde, resmi ortaokullarda görev yapan 15 Erkek / 15 Kadın Sosyal bilgiler öğretmenleri oluşturmaktadır.

Araştırma çerçevesinde çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin özellikleri Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcı dağılımı

Cinsiyet	Kadın	15
	Erkek	15
Branş	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	30
Mesleki Kıdem	1-5yıl	10
	6-10 yıl	7
	11-15 yıl	8
	16+ yıl	5

2.3. Verilerin Toplanması

Politik okuryazarlığına ilişkin alınan veriler sınıf kademeleri kapsamında ele alınarak veriler bu başlıklar çerçevesinde toplanmıştır. Verilerin toplanması esnasında kullanılan öğretim programlarına T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın resmi internet adresinden ulaşılmıştır. Sosyal Bilgiler öğretmenleri ile yapılan görüşmede alınan veriler ise 11 adet açık uçlu sorudan oluşan görüşme formu ile toplanmıştır. Verilerin analizi içerik analiz ile elde edilmiştir. İçerik analizindeki esas amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramalara ve ilişkilere ulaşmaktır. (Selçuk et al., 2014) Daha sonra araştırmanın nitel boyutu için amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile seçilen 30 öğretmen ile görüşülmüştür.

Araştırmanın verilerinin toplanmasında daha sonra araştırmada kullanılan veri toplama aracının öğretmenlere uygulanabilmesi için gerekli yasal izinler alınmıştır. Google form üzerinden oluşturulan sorular araştırmaya gönüllü olarak katılan Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine e-posta yoluyla iletilmiştir. Formun başlangıç kısmında gönüllü olarak katılımı kabul ediyorum seçeneği sunulmuştur. Üst kısımda değinilen bu süreçlerden sonra ölçme araçları uygulanmış ve araştırmada kullanılacak veriler elde edilmiştir. Görüşme formunun içten/doğru şekilde doldurulması için araştırmanın amacı katılımcılara açıklanmıştır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde doğrudan araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş, öğretmenlerin daha rahat cevaplandırabilmeleri için görüşme formu öğretmenlere e-posta ile iletilmiş olup doldurmaları için belirli süre verilmiştir.

Sosyal bilgiler öğretim programında her bir öğrenme alanı için önerilen politik okuryazarlık becerisi ifadelerinin ve sosyal bilgiler öğretim programında politik okuryazarlıkla ilgili ifadelerinin araştırmacı tarafından nasıl sağlandığını gösteren bir “kontrol listesi” araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Oluşturulan kontrol listesi ile ilgili uzman görüşü alınmıştır.

Bu bağlamda aşağıdaki kontrol listesi oluşturulmuş ve Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Kontrol listesi tablosu

Alt Tema	Kod	
Politik Okuryazarlık	1. Bağımsızlık	11. Vatandaşlık
	2. Demokrasi	12. Etkin- Aktif
	3. Devlet	13. Katılım
	4. Egemenlik	14. Siyaset
	5. Hak	15. Demokratik
	6. Seçim	16. Eleştirel Düşünme
	7. Sosyal Örgüt	17. Duyarlılık
	8. Yönetim	18. İnsan Hakları
	9. Sorumluluk	19. Karar verme
	10. Vatandaş	20. Sosyal Katılım

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin elde edilmesinde nitel yaklaşıma uygun doküman incelemesi ve içerik analizi tekniği kullanılmıştır.

“Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir.” (Wach,2013, Aktaran, Kırıl,2020).

“İçerik analizi, özellikle sosyal bilimlerde kullanılan bir araştırma yöntemi ve bu yönetime uygun olarak araştırma tekniğidir.” (Taylan, 2011).

Araştırmanın nitel boyutunda kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu içerik analiz tekniği ile analiz edilmiş olup verilerin ortaya konulması esnasında görüşmeden elde edilen örnek katılımcı açıklamaları içerik analizi yaklaşımı ile gösterilmeye çalışılmıştır. Katılımcılar görüşme öncesinde bilgilendirilmiş olup katılımda tamamen gönüllülük esas alınmıştır.

Bu araştırma kapsamında görüşmeler sonucunda elde edilen veriler belirlenen bir takım tema ve alt temalar dikkate alınarak sınıflandırılmış ve tablo haline getirilmiştir. Tablolar verildikten sonra öğretmenlerin görüşleri tabloların alt kısmında yer almıştır. Alıntılarda katılımcıların isimleri kodlamalar şeklinde verilmiştir. (Ö1, Ö2 gibi) Temaların güvenilirliği için *Güvenirlilik= Görüş Birliği/(Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) X 100* formülü uygulanmıştır. $29/(29+8) X 100$ (%78) uyum yüzdesine ulaşılmıştır. Miles ve Huberman uyum yüzdesi için %70 ve üzeri yeterli olduğunu belirtmişlerdir. (Miles ve Huberman, 1994, Aktaran, Duban,2010)

3. Bulgular

3.1. Öğretim Programına Yönelik Bulgular

Bu bölümde ilk olarak 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında politik okuryazarlık becerisinin yeri incelenmiş olup daha sonra politik okuryazarlıkla ilgili görüşme yapılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin yanıtlarına yer verilmiştir.

Sosyal bilgiler öğretim programı, belirlenen ölçütlere göre incelenmiş ve programda yer alan politik okuryazarlığa ilişkin genel amaçlar, beceriler, kavramlar, değerler, öğrenme alanları ve kazanımlar araştırmaya konu olmuştur.

2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Politik Okuryazarlık Becerisine İlişkin Bulgular

3.1.1. Millî Eğitim Bakanlığı Öğretim Programları Başlığında Yer Alan Açıklamaya İlişkin Bulgular

2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Program başlığı politik okuryazarlık açısından incelendiğinde *“...Bu değişim bilgiyi üreten, hayatta işlevsel olarak kullanabilen, problem çözebilen, eleştirel düşünen, girişimci, kararlı, iletişim becerilerine sahip, empati yapabilen, topluma ve kültüre katkı sağlayan vb. niteliklerdeki bir bireyi tanımlamaktadır...”* (MEB, 2018), paragrafında vurgulanan eleştirel düşünen, kararlı, topluma ve kültüre katkı sağlayan öğeleri ile politik okuryazarlık arasında ilişki bulunmuştur.

3.1.2. Öğretim Programının Amaçları Başlığında Politik Okuryazarlık Becerisine İlişkin Bulgular

2018 SBÖP'nin amaçları başlığı politik okuryazarlık açısından incelendiğinde

“Ortaokulu tamamlayan öğrencilerin, ilkokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle millî ve manevi değerleri benimsemiş, haklarını kullanan ve sorumluluklarını yerine getiren,

“Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi”’nde ve ayrıca disiplinlere özgü alanlarda ifadesini bulan temel düzey beceri ve yetkinlikleri kazanmış bireyler olmalarını sağlamak” (MEB, 2018).

Politik okuryazarlıkla ilişkili olduğu varsayılan “haklarını kullanan ve sorumluluklarını yerine getiren” öğelerin vurgulandığı görülmektedir.

3.1.3. Yetkinlikler Başlığında Politik Okuryazarlık Becerisine İlişkin Bulgular

2018 SBÖP da yer alan yetkinlikler bölümünde, “sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler” ve “inisiyatif alma ve girişimcilik” yetkinliklerinin içeriğine bakıldığında politik okuryazarlık ile ilgili olduğu bulgulanmıştır. Programda

“...Vatandaşlıkla ilgili yetkinlik ise bireyleri, toplumsal ve siyasal kavram ve yapılara ilişkin bilgiye, demokratik ve aktif katılım kararlılığına dayalı olarak medeni hayata tam olarak katılmaları için donatmaktadır” (MEB, 2018).

Açıklamada yer alan “bireyleri, toplumsal ve siyasal kavram ve yapılara ilişkin bilgiye, demokratik ve aktif katılım” (MEB, 2018) içerisinde yer alan sözcükler özellikle politik okuryazarlığın politik bilgi alanı ile ilişkilendirilebilir.

3.1.4. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nın Özel Amaçları Başlığında Politik Okuryazarlık Becerisine İlişkin Bulgular

2018 SBÖP da yer alan özel amaçlar politik okuryazarlık açısından incelendiğinde aşağıda yer verilen özel amaçların bu beceri ile ilişkili olduğu bulgulanmıştır.

1. *“Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri amaçlanmıştır.” (MEB, 2018)*
2. *“Atatürk ilke ve inkılaplarının, Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrayıp demokratik, laik, millî ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmaları amaçlanmıştır.” (MEB, 2018)*
3. *“Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri” (MEB, 2018)*
7. *“Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları” (MEB, 2018)*
13. *“Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri amaçlanmıştır.” (MEB, 2018)*
14. *“Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri amaçlanmıştır.” (MEB, 2018)*
15. *“İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye’si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri,” (MEB, 2018)*
- 17 *“Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri amaçlanmıştır.” (MEB, 2018)*

3.1.5. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda Temel Beceriler Başlığında Politik Okuryazarlık Becerisine İlişkin Bulgular

Tablo 3’te 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan beceriler gösterilmiştir.

Tablo 3: Öğretim programında yer alan beceriler

1. Araştırma	15. Kanıt kullanma
2. Çevre okuryazarlığı	16. Karar verme
3. Değişim ve sürekliliği algılama	17. Konum analizi
4. Dijital okuryazarlık	18. Medya okuryazarlığı
5. Eleştirel düşünme	19. Mekânı algılama
6. Empati	20. Öz denetim
7. Finansal okuryazarlık	21. Politik okuryazarlık
8. Girişimcilik	22. Problem çözme
9. Gözlem	23. Sosyal katılım
10. Harita okuryazarlığı	24. Tablo, grafik ve diyagram çizme ve yorumlama
11. Hukuk okuryazarlığı	25. Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma
12. İletişim	26. Yenilikçi düşünme
13. İş birliği	27. Zaman ve kronolojiyi algılama
14. Kalıp yargı ve önyargıyı fark etme	

Kaynak: (MEB, 2018)

Tablo incelendiğinde 2018 SBÖP da 27 temel beceri içerisinde politik okuryazarlık becerisinin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 4’te 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler gösterilmiştir.

Tablo 4: Öğretim programında yer alan değerler

Adalet	Estetik
Aile birliğine önem verme	Eşitlik
Bağımsızlık	Özgürlük
Barış	Saygı
Bilimsellik	Sevgi
Çalışkanlık	Sorumluluk
Dayanışma	Tasarruf
Duyarlılık	Vatanseverlik
Dürüstlük	Yardımseverlik

Kaynak: (MEB, 2018)

2018 SBÖP Değerler tablosu incelendiğinde “*Adalet, Bağımsızlık, Duyarlılık, Eşitlik, Saygı, Özgürlük, Sorumluluk Vatanseverlik*, değerlerinin politik okuryazarlıkla ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

3.1.6. 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nın Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar Başlığında Politik Okuryazarlık Becerisine İlişkin Bulgular

2018 SBÖP’nın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar başlığı incelendiğinde aşağıda yer alan 2 maddenin politik okuryazarlıkla ilişkili olduğu gözlemlenmiştir.

1 “Sosyal Bilgiler öğrenme alanlarında; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimlerle insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konuları bütünleştirilmiş olarak ele alınmaktadır. Konular tarih, coğrafya, insan hakları ve vatandaşlık diye ayrı ayrı değil, disiplinler arası yaklaşımla işlenmelidir” (MEB, 2018)

10 “Son yıllarda dijital teknolojideki gelişmelere bağlı olarak vatandaşlık hak ve sorumluluklarıyla ilgili yeni durumlar (dijital vatandaşlık, e-Devlet, sanal ticaret, sosyal medya vb.) ve birtakım sorunlar (dijital bölünmüşlük, kimlik hırsızlığı, kişisel bilginin gizliliği, siber dolandırıcılık, siber zorbalık vb.) ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin dijital vatandaşlık yeterliliklerini geliştirmek amacıyla konuyla ilgili ders içi ve ders dışı etkinliklere yer verilmelidir” (MEB,2018)

3.1.7. 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanım ve Açıklamalar Başlığına İlişkin Bulgular

Aşağıda (tablo 5) 4. Sınıf Kazanım ve açıklamaları başlığı altında politik okuryazarlıkla ilişkilendirilen öğrenme alanları ve kazanımlar gösterilmiştir. Birey ve Toplum öğrenme alanında 2, etkinlik vatandaşlık öğrenme alanında ise 4 kazanım ilişkili görülmektedir.

Tablo 5: 4. Sınıf politik okuryazarlıkla ilişkili öğrenme alanları ve kazanımlar

Öğrenme Alanları	Kazanımlar
Birey ve Toplum	SB.4.1.4. Kendisini farklı özelliklere sahip diğer bireylerin yerine koyar SB.4.1.5. Diğer bireylerin farklı özelliklerini saygı ile karşılar”
Etkin Vatandaşlık	“SB.4.6.1. Çocuk olarak sahip olduğu haklara örnekler verir.” “SB.4.6.2. Aile ve okul yaşamındaki söz ve eylemlerinin sorumluluğunu alır” “SB.4.6.3. Okul yaşamında gerekli gördüğü eğitsel sosyal etkinlikleri önerir” “SB.4.6.4. Ülkesinin bağımsızlığı ile bireysel özgürlüğü arasındaki ilişkiyi açıklar”

Kaynak: (MEB, 2018)

Aşağıda (tablo 6) 5. sınıf kazanım ve açıklamaları başlığı altında politik okuryazarlıkla ilişkilendirilen öğrenme alanları ve kazanımlar gösterilmiştir. Birey ve Toplum öğrenme alanında 3, etkinlik vatandaşlık öğrenme alanında ise 4 kazanım ilişkili görülmektedir.

Tablo 6: 5. Sınıf politik okuryazarlıkla ilişkili öğrenme alanları ve kazanımlar

Öğrenme Alanları	Kazanımlar
Birey ve Toplum	“SB.5.1.1. Sosyal Bilgiler dersinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin etkin bir vatandaşı olarak kendi gelişimine katkısını fark eder” “SB.5.1.3. Sahip olduğu haklarının farkında olan bir birey olarak katıldığı gruplarda aldığı rollerin gerektirdiği görev ve sorumluluklara uygun davranır” “SB.5.1.4. Çocuk olarak haklarından yararlanmaya ve bu hakların ihlal edildiği durumlara örnekler verir”
Etkin Vatandaşlık	“SB.5.6.1. Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ile bu ihtiyaçların karşılanması için hizmet veren kurumları ilişkilendirir” “SB.5.6.2. Yaşadığı yerin yönetim birimlerinin temel görevlerini açıklar” SB.5.6.3. Temel hakları ve bu hakları kullanmanın önemini açıklar” “SB.5.6.4. Millî egemenlik ve bağımsızlık sembollerimizden Bayrağımıza ve İstiklâl Marşına değer verir.”

Kaynak: (MEB, 2018)

Aşağıda (tablo 7) 6. sınıf kazanım ve açıklamaları başlığı altında politik okuryazarlıkla ilişkilendirilen öğrenme alanları ve kazanımlar gösterilmiştir. Birey ve Toplum öğrenme alanında 3, etkinlik vatandaşlık öğrenme alanında ise 6 kazanım ilişkili görülmektedir.

Tablo 7: 6. Sınıf politik okuryazarlıkla ilişkili öğrenme alanları ve kazanımlar (MEB, 2018)

Öğrenme Alanları	Kazanımlar
Birey ve Toplum	“SB.6.1.3. Toplumda uyum içerisinde yaşayabilmek için farklılıklara yönelik ön yargıları sorgular” “SB.6.1.4. Toplumsal birlikteliğin oluşmasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetlere katılır.” “SB.6.1.5. Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur”
Etkin Vatandaşlık	“SB.6.6.1. Demokrasinin temel ilkeleri açısından farklı yönetim biçimlerini karşılaştırır” “SB.6.6.2. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yasama, yürütme ve yargı güçleri arasındaki ilişkiyi açıklar”

“SB.6.6.3. Yönetimin karar alma sürecini etkileyen unsurları analiz eder”
 “SB.6.6.4. Toplumsal hayatımızda demokrasinin önemini açıklar”
 “SB.6.6.5. Türkiye Cumhuriyeti’nin etkin bir vatandaşı olarak hak ve sorumluluklarının anayasal güvence altında olduğunu açıklar”
 “SB.6.6.6. Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder”

Kaynak: (MEB, 2018)

Aşağıda (tablo 8) 7. sınıf kazanım ve açıklamaları başlığı altında politik okuryazarlıkla ilişkilendirilen öğrenme alanları ve kazanımlar gösterilmiştir. Birey ve Toplum öğrenme alanında 1, etkinlik vatandaşlık öğrenme alanında ise 3 kazanım ilişkili görülmektedir.

Tablo 8: 7. sınıf politik okuryazarlıkla ilişkili öğrenme alanları ve kazanımlar (MEB, 2018)

Öğrenme Alanları	Kazanımlar
Birey ve Toplum	“SB.7.1.4. İletişim araçlarından yararlanırken haklarını kullanır ve sorumluluklarını yerine getirir”
Etkin Vatandaşlık	“SB.7.6.1. Demokrasinin ortaya çıkışını, gelişim evrelerini ve günümüzde ifade ettiği anlamları açıklar”
	“SB.7.6.3. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temel niteliklerini toplumsal hayattaki uygulamalarla ilişkilendirir”
	“SB.7.6.4. Demokrasinin uygulanma süreçlerinde karşılaşılan sorunları analiz eder”

Kaynak: (MEB, 2018)

3.2. Öğretmenlerin Politik Okuryazarlık Becerisine Yönelik Görüşlerine Dair Bulgular

Bu bölümde öğretmenlerin politik okuryazarlık becerisine yönelik yapılan görüşmelerden elde edilen verilere ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Görüşmelerde 11 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen bulgular kod, frekans ve katılımcı başlıklarıyla tablo halinde sunulmuştur. Katılımcıların kodlanmasında kullanılan ilk ifade (Ö) öğretmen, bunun ardından kullanılan rakam ise öğretmen sırasını belirtmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Görüşme sorularına ilişkin görüşler aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 9: Politik okuryazarlık kavramının öğrenilme kaynaklarına yönelik katılımcı görüşleri

Kod	Katılımcı	Frekans
Öğretim Programı	Ö1	1
Makale/ Akademik kaynak	Ö3, Ö6, Ö14, Ö15, Ö22, Ö25	6
İnternet/Sosyal Medya	Ö4, Ö16, Ö26, Ö28	4
Kitap	Ö21	1
Lisans-Alan Bilgisi Dersleri	Ö24, Ö12, Ö17	3
Televizyon	Ö10	1
Hayır	Ö1, Ö2, Ö5, Ö7, Ö9, Ö13, Ö19, Ö20, Ö23, Ö29, Ö30	11

Tablo-9 incelendiğinde katılımcıların cevapları 7 başlık altında toplanabilir. Politik okuryazarlık kavramını daha önce duydunuz mu? -Evet ise nasıl/ hangi kaynak ile sorusuna, katılımcılardan 6 kişi kavramı daha önce duyduğunu belirtmiştir. Kaynak göstermelerini istediğinde akademik kaynak/makale cevabını vermiştir. Ö6 “Evet çeşitli makalelerden” yanıtını verirken Ö14 “Evet. Makaleler aracılığıyla” demiştir. Ö15” Evet, akademik çalışmalar aracılığı ile” Ö22 de “Makalelerden” duyduğunu belirtmiştir. 4 katılımcı kaynak olarak internet/sosyal medya yanıtını vermiştir. Ö4 “Evet. Sosyal medyada.” Yanıtı verirken, Ö16 da “Duydum sosyal medyadan.” demiştir.

3 katılımcı ise bu kavramla lisans/alan bilgisi derslerinde karşılaştığını ifade etmiştir. Ö24 “Evet. Üniversite alan bilgisi derslerinde.” Ö12 “Evet üniversitede politikaya giriş” yanıtlarını ermişlerdir.

3 katılımcı yine kavramla karşılaştıklarını ifade ederken kaynak gösteremeyeceklerini söylemişlerdir. Ö11 “Evet ama kaynak gösteremem”.

1 Öğretmen kavramla öğretim programında karşılaştığını söylerken, Ö8 “Evet. Sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer almaktadır.” 1 katılımcı ise televizyon aracılığıyla kavramı duyduğunu belirtmiştir. Ö10 “Evet gazete TV’lerden duymuştum” 1 katılımcı da kavramla kitapta karşılaştığını söylemiştir. Ö21 “Evet. Kitap, internet kaynakları” Son olarak 11 katılımcı hayır diyerek kavramı daha önce duymadıklarını ifade etmiştir. Örneğin Ö1 “Hayır böyle bir kavram hatırlamıyorum” yanıtıyla bu kavramı daha önce duymadığını ifade etmiştir.

Tablo 10: Politik Okuryazarlık kavramının algılanışına yönelik katılımcı görüşleri

Kod	Katılımcı	Frekans
Politika konularında bilinçli olma	13	Ö1, Ö5, Ö6, Ö11, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö21, Ö22, Ö24, Ö27, Ö30
Etkin Vatandaş	3	Ö4, Ö23, Ö24
Her türlü haber kaynağını okumak/ tek kaynaktan edinilen bilgiye güvenmeme	3	Ö2, Ö7, Ö19
Yönetimle ilgili kavramları bilme	2	Ö8, Ö28
Politik haklarını bilme	3	Ö14, Ö24, Ö25

Görüşme formunda 2. soru olan politik okuryazarlık kavramı sizin için ne ifade ediyor sorusuna alınan yanıtlara göre 6 kod belirlenmiştir. En fazla katılımcının dahil olduğu “Politika konularında bilinçli olma” şeklinde ifade eden 13 katılımcı bulunmaktadır. Bazı örnekler şu şekildedir; Ö1 “Politika hakkında bilinçlenme”, Ö5 “Politika ile ilgili birçok şeyi bilen, siyasileri tanıyan ve yorum yapabilen kişiler için kullanılan bir kavram”, Ö6 “Kişilerin siyaseti değerlendirmesi temel becerileri kavramları öğrenmesi araştırması vb.” Ö15 “Siyasi olayları ve kavramları doğru anlama ve yorumlama becerisi”

Ö21 “Politika ile ilgili geniş bir bilgi birikimine sahip olmak, yorumlayabilmek, değerlendirebilmek şeklinde açıklanabilir.” 6 katılımcı kavramı “gündeme dair fikirlere sahip olma” şeklinde yorumlamıştır ve örnekleri şu şekildedir.

Ö3 “siyasi gündeme hakimiyet”.

Ö10 “Okuyan okuduğunu düşünen gündeme dair fikirlere sahip olan olayları durumları kendi görüşüne göre değerlendiren olarak ifade edebilirim”.

Ö26 “Yaşanılan dünya ve ülkenin gündemi ve geleceğini toplumsal ve bireysel etkileri ile takip etmektir.”

Ö29 “siyasal gündemi, metinleri vs. algılayıp buna bir anlam yükleyebilmeyi ifade etmektedir.” 3 katılımcı “etkin vatandaş” kavramıyla açıklamıştır.

Ö4 “Etkin bir vatandaş olmayı.”

Ö23 “Etkin vatandaş olma gayesinde olanların sahip olması gereken bir nitelik.”

2 katılımcı “Yönetimle ilgili kavramları bilme” şeklinde ifade etmiştir.

Ö8 “Özellikle bireyin yönetime katılması ve yönetimle ilgili unsurları bilmesi”.

Ö28 ise “Siyaseti siyasi kavramları anlamlandırma yorumlama becerisi” şeklinde yanıt vermiştir.

Tablo 11: Politik okuryazarlık becerisinin sosyal bilgiler öğretim programında yer alma düzeyine yönelik katılımcı görüşleri

Kod	Frekans	Katılımcı
Evet yeterince yer veriliyor.	7	Ö1, Ö2, Ö13, Ö17, Ö23, Ö25, Ö28,
Hayır yeterince yer verilmiyor.	20	Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö14, Ö15, Ö16, Ö19, Ö20, Ö21, Ö22, Ö24, Ö26, Ö27, Ö29, Ö30

Politik okuryazarlık becerisi öğretim programında yeterince yer alıyor mu sorusuna karşılık 7 katılımcı yeterince yer verildiğini düşünürken, 20 katılımcı bu becerinin öğretim programında yeterince yer almadığını düşünmektedir (tablo-11).

Ö17 politik okuryazarlık becerisinin öğretim programında yeterince yer aldığını ifade ederek “ortaokul öğrencilerinin akademik seviyesine göre yeterli olduğunu düşünüyorum.” Yine benzer bir gerekçe gösteren katılımcı Ö23 “ders verdiğimiz öğrencilerin yaşlarına göre yeterli derecede yer aldığını söylemiştir.”

Ö25 de “Ünite ve kazanımlarda yeterince yer aldığını ifade etmiştir.”

Ö15, Ö13, Ö11 “Ders saatinin az olması sebebiyle yeterince yer verilmediğini, buna imkân olmadığını” ifade etmişlerdir.

Ö8 “Her sınıf düzeyinde bu becerilerle ilgili kazanımlar mevcuttur (toplamda yaklaşık 15 kazanım). Özellikle etkin vatandaşlık öğrenme alanında. Bence yeterli değildir. Diğer öğrenme alanlarında da yer verilebilir”.

Ö21 “Hayır yeterli değil. Ders konularının oldukça kapsamlı olması, zaman yetersizliği ve öğrenci yaş ve gelişim seviyelerinin uygun olmaması gerekçeler arasında gösterilebilir”. Ö24 “Hayır. Politik okuryazarlık Sosyal Bilgiler Öğretim programında kazandırılacak temel becerilerde yer almış olup yeterince ders kitaplarında yer verilmediğini, artırılması gerektiğini düşünüyorum.” demiştir.

Ö29 “Hayır çünkü değişen ve gelişen dünya ile ilişkilendirme yapıldığında politik okuryazarlığın sosyal bilgiler öğretim programında yeterince yer almadığını buna bağlı olarak politik okuryazarlık düşüncesinin henüz yeterince bir zihinsel süreçte tam olarak kavranacak düzeyde olmadığını düşünüyorum.” ifadesini kullanmıştır.

Tablo 12: Politik okuryazarlığın sosyal bilgiler ders kitaplarındaki etkinliklerde yer alma durumuna yönelik katılımcı görüşleri

Kod	Frekans	Katılımcı
Evet yer veriliyor.	13	Ö3, Ö6, Ö8, Ö11, Ö13, Ö15, Ö17, Ö23, Ö24, Ö25, Ö26, Ö28, Ö29
Hayır yeterince yer verilmiyor.	17	Ö1, Ö2, Ö4, Ö5, Ö7, Ö9, Ö10, Ö12, Ö14, Ö16, Ö18, Ö19, Ö20, Ö21, Ö22, Ö27, Ö30

Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan etkinliklerde politik okuryazarlık becerisine yer veriliyor mu sorusuna yönelik olarak 13 katılımcı evet yanıtını verirken, 17 katılımcı hayır yanıtı vermiştir (tablo-12).

Yer verildiğini düşünen katılımcılardan Ö3 “üç öğrenme alanında geçiyor diye hatırlıyorum” şeklinde yanıt verirken, Ö8 “Programla paralel. Etkin vatandaşlık öğrenme alanında var. 6. Sınıfta Küresel bağlantılarda da var.” Ö15 “Evet, demokratik yaşam öğrenme alanında yer veriliyor”, Ö23 “Birey ve toplum, üretim tüketim dağıtım, küresel bağlantılar, etkin vatandaşlık öğrenme alanlarında”, Ö24 “Evet, etkin vatandaşlık öğrenme alanında”, Ö25 “Evet, örneğin

6.sınıf birey ve toplum ünitesi, 7.sınıf etkin vatandaşlık ünitesi, 6.sınıf etkin vatandaşlık ünitesi gibi”. Ö26 ise “Birey ve toplum konusu içerisinde kısmen.” İfadesini kullanmıştır.

Yeterince yer verilmediğini düşünen katılımcı örnekleri ise şu şekildedir: Ö1 “Etkinliklerde politik okuryazarlığa önemli bir vurgu yapıldığını düşünmüyorum.” Ö21 “Hayır fazla yer verilmiyor.” “Ders kitaplarında yönetim biçimleri, seçme ve seçilme hakkı, anayasaların bazı maddeleri ve özellikleri yer alıyor bunlar da zaten politik okuryazarlık kapsamında değil.” demiştir.

Tablo 13: Bireylerde politik okuryazarlıkla ilgili olması gereken özelliklere ilişkin katılımcı görüşleri

Kod	Frekans	Katılımcı
Eleştirel Olma	7	Ö1, Ö3, Ö6, Ö7, Ö10, Ö20, Ö21
Okuyan-Araştıran Olma	5	Ö1, Ö5, Ö20, Ö21, Ö23
Siyasi Konulara hâkim Olma	12	Ö8, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö25, Ö26, Ö27, Ö29, Ö30
Objektif olma	4	Ö5, Ö9, Ö15, Ö19
Yorumlama Becerisi Olma	7	Ö2, Ö6, Ö15, Ö21, Ö24, Ö27, Ö28,
Haklarını Bilme	4	Ö4, Ö11, Ö12, Ö22

Katılımcılara politik okuryazarlık bakımından yeterli donanıma sahip bir bireyde olması gereken özellikler nelerdir sorulduğunda alınan cevaplardan 6 kod belirlenmiştir (tablo 13). En fazla katılımcının dahil olduğu kod (f:12) “Siyasi konulara hâkim olmalı” ifadesidir. Bu kod için örnekler ise şöyledir;

Ö8 “Yönetime katılması, yönetim unsurlarını bilmesi, demokratik olması, hak ve sorumluluklarını bilmesi vs.”, Ö13 “Ülke içi ve dışı konulara eğilimi olması” Ö14, “Haklarını savunan, araştıran, politik tartışmalara girebilen, farklılıklara saygı duyan, demokratik kararlar alabilen”, “Ö25 Toplumunu değerlendiren, toplumun geçmişi ve bugünü arasında politik bağlar kurarak buradan sonuçlar çıkarabilen, günlük yaşamını daha net algılayabilen çevresine karşı algısı her daim açık, kendi yasal haklarının bilincinde”, Ö29 “Küresel dünyada yaşanan gelişmeleri takip edip bu anlamda kendini geliştirebilir. Yerel veya evrensel düzeyde yaşanan kamusal tartışmaları algılayıp anlamlandırabilir”, Ö30 ise “Siyasi konularda uzman” ifadesini kullanmıştır.

7 katılımcının dahil olduğu “Eleştirel olmalı” başlığı için ise örnekler verilebilir;

Ö1 “Farklı politik kaynakları karşılaştırarak okumalar yapan sorgulayıcı bir birey olmak gerekir”, Ö3 “Eleştirel düşünme becerisi”, Ö6 “ileri görüşlü, hitabet yeteneği, ezber gücü, muhakeme edebilme, eleştirel yaklaşma” gibi ifadeler kullanmışlardır.

Tablo 14: Politik okuryazarlık becerisi açısından kendilerini yeterli görme düzeyine ilişkin katılımcı görüşleri

Kod	Frekans	Katılımcı
Evet	15	Ö1, Ö3, Ö5, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö23, Ö24, Ö25, Ö27
Hayır	9	Ö2, Ö6, Ö7, Ö12, Ö19, Ö20, Ö21, Ö26, Ö30
Yeterince değil	6	Ö4, Ö13, Ö14, Ö22, Ö28, Ö29

Tablo 14’te görüldüğü üzere, kendinizi politik okuryazar birey olarak tanımlıyor musunuz diye sorulduğunda katılımcıların 15’i evet yanıtını vermiştir. Bu cevaplara yönelik katılımcı örnekleri şu şekildedir;

Ö1 “Politik konular dahil çeşitli konularda karşılaştırmalı okumalar yaptığım için nispeten politik okuryazar sayılabilirim”, Ö8 “Evet. Siyasetçilerin neler yapmaya çalıştıklarını görebiliyorum. Oy kullanıyorum. Yönetimle ilgili hak be sorumluluklarımı bilip kullanıyorum

vs.”, Ö10 “Evet mesela bir konu ile alakalı gündemde yer alan haberleri farklı kaynaklardan takip ederek görüşlerimi oluştururum”, Ö15 ise “Tanımlıyorum. Politik kavramları ve kurumları doğru bir şekilde bildiğimi düşünüyorum. Politik olayları ideolojik argümanlarla değil akılcı bir bakış açısı ile değerlendirdiğime inanıyorum’ şeklinde görüş belirtmiştir.

Tablo 15: Politikaya ilgi düzeyi açısından katılımcı görüşleri

Kod	Frekans	Katılımcı
İlgiliyim	12	Ö1, Ö4, Ö5, Ö9, Ö16, Ö17, Ö18, Ö20, Ö22, Ö24, Ö26, Ö28
Orta düzeyde ilgiliyim	8	Ö2, Ö3, Ö8, Ö14, Ö15, Ö21, Ö25, Ö30
Az ilgiliyim	2	Ö6, Ö23
İlgili değilim	8	Ö7, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö19, Ö27, Ö29

Katılımcılara, politikaya ilgi konusunda kendilerini nasıl değerlendikleri sorulduğunda 12 katılımcı kendilerini ilgili olarak tanımlamıştır (tablo 15). Bu katılımcı görüşlerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir;

Ö1 “İlgimi çeken konular arasında yer aldığı için araştırmalar yaptığım oluyor”, Ö16 “Özellikle uluslararası politika konusunda çok ilgili biriyimdir”, Ö17 “Politikaya karşı ilgim şöyle; ülke meseleleri konusunda fikirlerimi aşırıya kaçmamak ve anlayabileceğim kişiler olmak koşuluyla beyan etmeye çalışırım.”

Kendilerini orta düzeyde ilgili gören 8 katılımcı bulunmaktadır. Bunlara yönelik örnek görüşler şu şekildedir;

Ö15 “Görev ve sorumluluklarını bilen bir vatandaş kadar ilgim var. Politikaya karşı aşırı ilgili olmak istemem”, Ö21 “Sosyal bilgiler öğretmeni olarak genel hatlarıyla konu hakkında bilgi sahibiyim. Özel olarak ilgilendiğim bir alan değil”.

Son olarak kendilerini ilgili değilim şeklinde nitelendiren 8 katılımcı vardır. Bunlara ait görüşlerden bazıları ise şu şekildedir;

Ö7 “Politika ile aram iyi değil”, Ö10 “Uzak duruyorum çünkü politika için gelişmiş saygılı bir toplum olunmalı, fikirlere saygılı olan insanların rahatça fikirlerini gündeme getirdiği ortam olmalı”.

Tablo 16: Politik bilgi konusunda kendilerini yeterli görme düzeyine ilişkin katılımcı görüşleri

Kod	Frekans	Katılımcı
Yeterli düzey	14	Ö1, Ö4, Ö6, Ö8, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17, Ö21, Ö24, Ö25, Ö26, Ö27
Orta düzeyde	14	Ö2, Ö3, Ö5, Ö9, Ö10, Ö11, Ö18, Ö19, Ö20, Ö22, Ö23, Ö28, Ö29, Ö30
Yetersiz	2	Ö7, Ö12

Katılımcılardan 28’i, kendilerini politik bilgi konusunda yeterli veya orta düzeyde yeterli görmektedir (tablo 16). Bu katılımcı görüşlerinden bazıları şu şekildedir;

Ö5 “Mümkün olduğunca farklı kaynaklardan ve yayınlardan okuyarak, araştırarak öğreniyorum”, Ö6 “Yeterli düzeyde bilgi ve donanıma sahibim”, Ö8 “Sosyal bilgiler öğretmeni olduğum için bu konuda yeterince bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum”, Ö16 “Bir okuyucu olarak yeterli olduğumu düşünüyorum”, Ö28 “Genel geçer bilgilere sahibim geliştirilmem gerekir”.

Kendini yetersiz gören 2 katılımcı var. Ö7 “Politika ile aram iyi değil” şeklinde açıklarken, Ö12 “Yetersiz” şeklinde cevap vermiştir.

Tablo 17: Politikaya katılım türlerine yönelik katılımcı görüşleri

Kod	Frekans	Katılımcı
Düzenli Oy Kullanma	22	Ö1, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö10, Ö11, Ö13, Ö14, Ö15, Ö17, Ö18, Ö20, Ö21, Ö23, Ö24, Ö25, Ö26, Ö27, Ö28, Ö29, Ö30
Dilekçe yazma	9	Ö6, Ö8, Ö11, Ö13, Ö15, Ö20, Ö21, Ö25, Ö28
CİMER' e başvuru	9	Ö5, Ö8, Ö11, Ö13, Ö15, Ö16, Ö23, Ö26, Ö28,
Aday olmayı düşünme	1	Ö22
Memur olmanın verdiği sınırlıklarla	3	Ö9, Ö16, Ö17
Miting/Protestolara katılma	4	Ö5, Ö7, Ö17, Ö18

Tablo 17’de görüldüğü üzere, politikaya katılım konusunda ne gibi faaliyetlerde bulduklarına dair sorulan soruya yönelik olarak katılımcıların 22’si “Düzenli oy kullanırım” şeklinde görüş belirtmiştir. Katılımcılara ait bazı görüşler şu şekildedir;

Ö1 “ Düzenli oy kullanıyorum”, Ö3 “ sandığa giderim siyasi konulardan uzak dururum”, Ö5’in cevabı ise birçok kodu kapsamına almıştır. “Elimden geldiğince katılıyorum. Duyarlı bir vatandaşın da katılması gerektiğini düşünüyorum. Düzenli oy kullanıyorum, miting ve protestolara katılıyorum, siyasi parti liderleri geldiğinde dinlemeye gidiyorum, gerekli durumlarda CİMER’ e başvuruyorum. Devlet memuru olduğumuz için açıktan siyaset yapmaya çekinsek de vatandaşlık görevlerini yerine getirmeye çalışıyorum.”

Gerekli durumlarda dilekçe yazdığını ifade eden 9 katılımcı bulunmaktadır. Ö6 “Vatandaşlık görevi olarak oy kullanırım, yeri geldiğinde dilekçe hakkımı kullanırım”, Ö7 “Düzenli oy kullanırım, dilekçe, ombudsman ve CİMER’ den yararlanırım”, Ö10 “Yasal haklar içerisinde katılıyorum mesela şimdiye kadar tüm seçimlerde oy kullandım.” Politikaya katılımı “dilekçe yazarım” şeklinde ifade eden bazı katılımcılardan örnekler şu şekildedir. Ö13 “halk için olumsuz durumlarda gerekli yerlere başvuru, dilekçe”, Ö8 “Hak ve sorumluluklarımı yerine getirir, diğer politik konulara pek karışmam. Dilekçe CİMER vs. Bunlar kullandığım haklardandır” şeklinde görüş belirtmiştir.

Miting ve protestolara katıldığını söyleyen 4 katılımcı vardır. Bu katılımcılara ait bazı görüşler ise şunlardır; Ö17 “Devlet memuru oluşum ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na göre siyasi faaliyetlerde bulunmam yasaktır. Seçimlerde oy kullanmak ve mitinglere katılım hakkımı kullanırım.”

Memur olmanın verdiği sınırlıklarla katılım gösterdiklerini ifade eden 3 katılımcı vardır. Katılımcılardan Ö9 “Devlet memurluğunun elverdiği ölçülerde mümkün olan hususlara katılırım” şeklinde açıklama yaparken, Ö16 “Memuriyetin elverdiği ölçüde haklarımı kullanmaya çalışırım.”

Son olarak aday olmayı düşündüğünü ifade eden 1 katılımcı vardır. Ö22 “İyi politika yapabileceğimi düşünüyorum ve aday olabilirim.” şeklinde görüş belirtmiştir.

Tablo 18: Öğrencilerin politik okuryazarlık beceri ve söylemlerinin yeterlilik düzeylerine ilişkin katılımcı görüşleri

Kod	Frekans	Katılımcı
Evet (Gerekçelere aşağıda değinilmiştir)	13	Ö3, Ö5, Ö7, Ö8, Ö9, Ö13, Ö14, Ö17, Ö18, Ö23, Ö25, Ö28, Ö29
Hayır	11	Ö6, Ö11, Ö15, Ö16, Ö19, Ö20, Ö21, Ö24, Ö26, Ö27, Ö30
Kısmen	5	Ö1, Ö4, Ö10, Ö12, Ö22

Katılımcıların 13'ü öğrencilerin politik okuryazarlık becerisine ilişkin söylem ve davranışları sergilediğini düşündüğünü ifade etmiştir (tablo 18). Bu düşünceye ait bazı ifadeler şu şekildedir;

Ö3 “evet ilgililer ama daha çok aile ya da dış etkenler etkili olduğunu düşünüyorum” yanıtını verirken, katılımcılardan Ö5 benzeri bir yorumla çalışmamıza katkı sunmuştur. “Öğrencilerimiz ortaokul öğrencisi olduğu için anne babalarının yönlendirmeleri doğrultusunda söylem ve davranışlarda bulduklarını düşünüyorum.” Ö13 ise “Bazı öğrencilerim okulda bahsedilenler dışında aile muhabbetleri ve TV’den duyduklarını dile getiriyor. Bunların kendi fikirleri olduğunu düşünmüyorum” şeklinde görüş bildirmiştir. Ö17 ise “Bazı öğrencilerimiz sergiliyor. Örneğin; ülkemizin gelişip kalkınması konusunda öğrencilerimiz arasında farklı görüşler vardır. Fikirlerini beyan ederken saygı çerçevesi içerisinde davranmaya önem vermektedirler.” Ö18 “Evet en basit örnek olarak biz sınıfta çoğunluk kuralını uygularız”.

Hayır yanıtını 11 katılımcı verirken, öğrencilerinin kısmen politik söylem ve davranışlarda bulunduğunu düşünen 5 katılımcı dikkat çekmektedir. Ö10 “Maalesef çok değil evet belli öğrenciler var ama çoğunluk popüler kültür doğrultusunda beklenti içindeler” diye görüş belirtmiştir.

Tablo 19: Politik okuryazarlık becerilerinin öğrencilere kazandırılma biçimine yönelik katılımcı görüşleri

Kod	Frekans	Katılımcı
Örnekleri sunma, araç-gereç kullanma (harita vb.),	5	Ö8, Ö13, Ö25, Ö27, Ö28,
Objektif uygulamalar, yaparak-yaşayarak öğrenme fırsatı	6	Ö1, Ö3, Ö5, Ö10, Ö20, Ö22, Ö25,
Demokratik uygulamalar (Sınıf başkanı seçimi gibi)	10	Ö4, Ö6, Ö9, Ö10, Ö11, Ö14, Ö18, Ö21, Ö23, Ö24
Drama	2	Ö25, Ö28
Kitap okuma	2	Ö19, Ö26,
Münazara	1	Ö29

Politik okuryazarlık becerisinin öğrencilere kazandırılması için önerileriniz nelerdir? sorusuna verilen cevaplar 6 için kod belirlenmiştir (tablo 19). En fazla katılımcının dahil olduğu kod Demokratik uygulamalar (sınıf başkanı seçimi gibi). 10 katılımcı bu şekilde öneri sunmuştur. 6 katılımcı ise, “Objektif uygulamalar, yaparak-yaşayarak öğrenme fırsatı” şeklinde görüş belirtmiştir. 5 katılımcı, örnekleri sunma, araç-gereç kullanma (harita vb.) önerilerini sunarken, 2 katılımcı kitap okumalarına vurgu yapmıştır. Yine 2 katılımcı drama etkinlikleri yapılmalı şeklinde cevap verirken, 1 katılımcı da münazara yapılabilir şeklinde yanıt vermiştir. Bu becerinin öğrencilere kazandırılması için katılımcıların önerilerini sordüğümüzde büyük çoğunluğu sınıf başkanı vb gibi demokratik uygulamaları öneri olarak sunmuştur. Örneğin;

Ö4 “Demokratik bir sınıf ortamı olmalı” şeklinde görüşünü belirtirken, Ö6: “Okul temsilcisi seçimlerinde farkındalık oluştururum” demiştir. Ö9 ise “Hoşgörü ve saygı konusu kesinlikle kazandırılması farklı görüşlerin olabileceğini ve bunlar kabullenebilmesi demokrasi kavramının tam anlamıyla öğretilmesi gerekir” demiştir.

Objektif uygulamalar, yaparak-yaşayarak öğrenme fırsatı kodu için katılımcı örnekleri şu şekildedir;

Ö1 “Uygun olan ders konularıyla örtük program şeklinde çalışmalar yapılabilir”, Ö5 “Takım tutar gibi bir tarafa kapılıp asla vazgeçilmez politikalar peşinde koşmamaları gerektiği, en

önemli şeyin devlet olduğu kavratılmalı, yaparak yaşayarak sonuçlarını görebilecekleri benzer etkinlikleri okul ortamında yaşayabilecekleri etkinlikler düzenlenebilir.” şeklinde görüş belirtmiştir.

Örnekleri sunma, araç-gereç kullanma (harita vb.) kodu için katılımcı örnekleri şu şekildedir; Ö8 “Uygulamaya yönelik etkinlikler olmalı. Örnek olaylar kullanılmalı.”, Ö27 “Örnek olaylar yöntemiyle kazandırabilir.”, Ö28 “Sınıfa örnek olay getirilip bunu detaylı olarak inceleme, 5 N 1 K tekniği kullanma”.

Drama kodu için katılımcılardan Ö25 “Görsel işitsel öğretim araçlarından yararlanılabilir. Ayrıca drama etkinliklerinin de faydalı olacağını düşünüyorum” şeklinde yanıt vermiştir.

Kitap okuma başlığına örnek verilecek olursa; Ö19 “Çocukların fikirlerini söylemelerine izin verilmeli, daha toplumsal kitapları okuyabilir, filmleri izleyebilir ders kitaplarında da anlatılabilir” demiştir.

Katılımcılardan Ö29 ise “online münazara eğitimi verilip ilerleyen süreçte online münazaralar yapılabilir, ortak metinden hareketle farklı düşünce ortamı oluşturulabilir” şeklinde görüşünü belirtmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada iki alt problem üzerinde durulmuştur. İlk olarak politik okuryazarlık becerisinin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer alma düzeyi ile ilgili doküman incelemesi yapılmıştır. Daha sonra ise İstanbul ilinde bulunan okullardan rastgele seçilen 30 öğretmenin politik okuryazarlıkla ilgili görüşleri, 11 açık uçlu soru ile alınmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulup bulgulara ulaşılmıştır.

Birinci alt problem olan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında politik okuryazarlık becerisinin yer alma durumunun tespiti açısından yapılan incelemede öncelikle bu beceriyle ilişkili kavramların hem 2005 hem de 2018 programında yer aldığı görülmektedir. 2005 programında toplam 15 beceri, 2017 programında 26 beceri ve 2018 programında 27 beceri bulunmaktadır.

Bu becerilerden (eleştirel düşünme, iletişim, araştırma, problem çözme, karar verme, Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma, gözlem, mekân algılama, zaman ve kronoloji algılama, değişim ve sürekliliği algılama, girişimcilik, empati ve sosyal katılım becerileri) 2005 ve 2017’deki öğretim programlarında yer almaktadır. 2018 SBÖP’ e ise eklenen yeni beceri ifadeleri; Çevre okuryazarlığı, **politik okuryazarlık**, finansal okuryazarlık, dijital okuryazarlık, harita okuryazarlığı, hukuk okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, iş birliği, kalıp yargı ve önyargıyı fark etme, kanıt kullanma, konum analizi, öz denetim, tablo, grafik ve diyagram çizme ve yorumlama, yenilikçi düşünme (MEB, 2018). SBÖP’ de 7 adet okuryazarlık becerisi yer almaktadır. Sosyal bilgiler alanında politik okuryazarlığa ilişkin daha önce yapılan araştırmalar incelendiğinde 7 öğrenme alanına sahip Sosyal Bilgiler Öğretim Programının dört öğrenme alanında politik okuryazarlık becerisi ile ilgili ünite, tema ve kazanımlara yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır (Görmez, 2018). Yine Görmez (2018) Öğretim Programında “Birey ve Toplum, Etkin Vatandaşlık, Üretim, Dağıtım ve Tüketim, Küresel ve İnsanlar, Yerler ve Çevreler” adlı öğrenme alanlarının politik okuryazarlık becerisi ile ilgili ünitelere, temalara ve kazanımlara yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışmalarda politik okuryazarlığa ilişkin kazanımların daha çok Etkin Vatandaşlık öğrenme alanında yer aldığı gözlemlenmiştir. Aslan’a (2019) ait çalışmada, politik okuryazarlık becerisinin hemen hemen tüm sınıf seviyelerinde “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanındaki kazanımlarla doğrudan ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kara ve Tangülü (2017) SBÖP’i hukuk ve politik okuryazarlığı açısından incelemiş ve sosyal bilgiler öğretim programının genel amaçlarından toplam 17 madde içerisinde

9'unun hukuk ve politik okuryazarlıkla ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Alan yazındaki sonuçlar bu çalışmaların bulgularını destekler niteliktedir. Öğretim programlarında politik okuryazarlığa yeterince yer verilmesi bilinçli, etkin, faaliyetlere katılım gösteren öğrencilerin yetişmesi adına son derece önemlidir.

Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin politik okuryazarlık becerisine ilişkin görüşlerinin alındığı ikinci alt probleme yönelik olarak çok çeşitli bulgulara ulaşılmıştır.

Öğretmenlerin çoğunun politik okuryazarlığa aşina oldukları, kaynak olarak da çoğunlukla makale ve akademik kaynaklardan bu farkındalığı oluşturduklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuca varılmasında katılımcıların bir bölümünün lisansüstü programlar mezunu veya akademik çalışmaları takip etmeleriyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Bazı öğretmenler bu beceriyi internet/sosyal medya aracılığıyla duyduklarını belirtirken, bazı öğretmenler lisans alan bilgisi derslerinde duyduklarını ifade etmişlerdir. Politik okuryazarlık kavramı beceri olarak 2018 sosyal bilgiler öğretim programına eklenmiştir. Ancak katılımcılardan sadece 1 kişi kavramı öğretim programı aracılığıyla duyduğunu ifade etmiştir. Öğretmenler için yol haritası niteliğinde olan öğretim programlarının takibi son derece önemlidir. Bu nedenle hizmet öncesi ve hizmetiçi faaliyetlerle program ve beceri okuryazarlığının yeterince oluşturulmadığı söylenebilir. Diğer yandan literatür incelendiğinde akademik çalışmaların daha çok öğretmen adayları ve ortaokul öğrencileri ile yapıldığı sonucuna varılmıştır. Akademik çalışmalara öğretmenlerin katılımcı olarak dahil edilmeleri dolaylı da olsa bu tarz önemli konulara dönük farkındalık düzeylerini artırabilir. Etkin vatandaş yetiştirmede son derece önemli bir konumda olan sosyal bilgiler öğretmenleri bu beceri ile ilgili yeterince bilgilendirilmeli ve bu beceri farkındalığı mutlaka oluşturulmalıdır.

Öğretmenlerin çoğu politik okuryazarlığı “politik konularda bilinçli olma” olarak algıladıklarını ifade etmiştir. Katılımcılardan bazıları “gündeme dair fikirlere sahip olma” yanıtı verirken, bazı katılımcılar “her türlü haber kaynağını okumak/tek kaynaktan edinilen bilgiye güvenmeme”, “Politik haklarını bilme”, “Gündeme dair fikirlere sahip olma”, “Yönetimle ilgili kavramları bilme”, “etkin vatandaş” cevaplarını vermişlerdir. Bilinçli vatandaş olma politik okuryazarlık için önemlidir. Öğretmenlerin, bilinçli bir vatandaş olarak yetiştirme, politik haklarını bilme, yönetimle ilgili kavramları bilme, etkin vatandaş olma özelliklerini öğrencilere kazandırma sorumluluğuyla politik okuryazarlığa bu açıdan baktıkları söylenebilir. Ay ve Yavuz (2016) çalışmalarında politik okuryazarlığı, toplumsal hayatın işleyiş şeklini anlayabilmek ve bireylerin günlük yaşamın ayrılmaz parçası olan politik meselelere dair eleştirel düşünme becerisine ve temel politik bilgilere sahip olması şeklinde açıklamıştır. Bu sonuçlar çalışmamıza ait sonuçlarla belli bazı noktalarda paralellik göstermektedir.

Katılımcıların yarısından fazlası politik okuryazarlık kavramının sosyal bilgiler öğretim programında yeterince yer almadığını düşündüğü ifade etmiştir. Oysa ilgili program incelendiğinde bu beceri ve kavramın hemen hemen programın tüm boyutlarında yer bulduğu, tüm sınıf düzeylerinde ve özellikle etkin vatandaşlık ile birey ve toplum öğrenme alanlarında işlendiği, 27 ana beceriden biri olduğu görülmektedir. Bu bulgu yine öğretmenlerin öğretim programı hususunda yeterli bilgi düzeyine sahip olmadıklarına işaret etmektedir. Oysa öğretim programları bir disiplinin anayasası hükmünde olup, öğretmenlerin en temel rehberi konumundadır.

Öğretmenlerin yarısından fazlası politik okuryazarlığın sosyal bilgiler ders kitaplarında ve kitap etkinliklerinde yeterince yer almadığı görüşüne sahiptir. Politik okuryazarlık becerisi ve kavramının programa yeni eklenmesi nedeniyle kitaplarda istenen düzeyde yer verilmediği sonucu çıkarılabilir. Ancak öğrencilerin en temel ders kaynağının ders kitabı olduğu gerçeğine binaen tüm ders kitaplarında gerektiği kadar bu beceriye yer verilmesi politika algısı yüksek bireylerin yaygınlaşması açısından önem taşımaktadır.

Katılımcıların birçoğu politik okuryazarlık becerisine sahip bireylerin öncelikle siyasi konulara hâkim olma, eleştirel ve yorumlama becerilerine sahip olma, okuyan-araştıran bireyler olma gibi özelliklere sahip olmaları gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu bulgu Şan'a (2019) ait çalışma sonuçlarıyla da benzerlik göstermektedir. Bu çalışmada da politik okuryazarlık kavramı eleştirel olma, objektif olma, Siyasi konular hakkında bilgi sahibi olma, haklarını bilme ve kullanma gibi hususlarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu veriler öğretmenlerin bu becerinin genel anlamda da olsa içeriği hususunda rasyonel bazı imajlara sahip olduklarına işaret etmektedir.

Katılımcıların yaklaşık üçte biri kendisini politik okuryazarlıkla ilgili bir birey olarak görürken, yaklaşık dörtte biri orta düzeyde ilgili, yaklaşık dörtte biri de ilgili olmadığını ifade etmiştir. Kaya'ya (2013) ait çalışmada, gündemi radyo veya televizyondan takip etme, gündemle ilgili haber ve yorumları okuma, yazılı basınla ilgilenme, haber yorumlarından sonuç çıkararak bunları belirli çevrelerde tartışabilmeyi politik ilgi olarak tanımlamıştır. Özellikle güncel medyada politikaya yer verilmesi öğretmenlerin kendilerini politik okuryazarlıkla ilgili birey olarak tanımlamalarında etkili olduğu söylenebilir.

Katılımcıların hemen hemen tamamı politik bilgiler konusunda kendilerini yeterli veya orta düzeyde yeterli görmektedirler. Kendilerini yeterli ve orta düzeyde politik bilgiye sahip olduğunu düşünen 28 katılımcının 14'ü erkek 14'ü kadın katılımcıdır. Politik bilgi konusunda kendini yetersiz gören 2 katılımcıdan da biri erkek diğeri kadındır. Yine Kaya'ya (2013) ait çalışmada erkek öğretmen adaylarının kadın adaylara göre kendilerini politika konusunda daha bilgili tanımladıkları bulgulanmıştır. Belirtilen bu bulgu çalışma sonucumuzla tam uyum göstermemektedir. Ancak bir boyutuyla bu sonuç, mesleğe atanan kadın öğretmenlerde politikaya yönelik bir eğilimin ve farkındalığın artmış olabileceğine de işaret edebilmektedir.

Öğretmenlerin üçte ikiden fazlası (22) politikaya katılım olarak “düzenli oy kullanmayı”, 9 katılımcının “dilekçe yazmayı”, 9 katılımcının “CİMER'e başvuruyu vurgu yapmayı”, 4 katılımcının “miting ve protestolara katılmayı”, 3 katılımcının ise “memur olmanın verdiği sınırlıklarla” katılım sağlayabileceğini ifade etmiştir. Düzenli oy kullanımı şeklinde cevap veren öğretmenlerin cinsiyetlerine bakıldığında 11'i erkek 11'i kadın olduğu görülmektedir. Dağ ve Koçer de (2019) çalışmalarında, gençlerin en yoğun biçimde rağbet gösterdiği politik katılım biçiminin oy kullanmak olduğu sonucuna ulaşmıştır. “Dilekçe yazarım” diyen 9 katılımcıdan 7'si kadın 2'si erkektir. “CİMER'e başvururum” diyen 9 katılımcıdan 5'i kadın 4'ü erkektir. “Miting ve protestolara katılırım” diyen 4 katılımcıdan 4'ünün de erkek olduğu görülmektedir. Yine bu sonuçlar da özellikle erken katılımcıların olası bazı riskleri göze alma konusunda kadınlara göre daha ön planda oldukları, kadınların ise daha yasal çerçevede (dilekçe yazma gibi) davranmaya meyilli oldukları çıkarımı yapılabilir. Kısmen bu sonuçları destekler nitelik bir çalışmada (Doğanay, Çuhadar ve Sarı 2007) erkek öğrencilerin siyasal katılımçılık ortalamalarının kadın öğrencilerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine Kaya'ya ait (2013) çalışmada “politikaya katılım açısından kız öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun katılımı oy kullanma ile sınırlı kalmıştır. Erkek öğretmen adaylarının ise oy kullanmanın dışında ileri düzey politik aktivitelere de katıldıkları belirlenmiştir”. Bu çalışmaların bulguları da ulaştığımız bulgularla benzerlik göstermektedir. Öte yandan cinsiyetin politik katılımı önemli bir role sahip olduğunun savunulduğu başka çalışmalar da mevcuttur (Yücekök, 1987, Aktaran, Yeşilkuş, 2020).

Son olarak katılımcıların yaklaşık yarısı (13) öğrencilerin politik okuryazarlık becerisine ilişkin söylem ve davranışları sergilediğini ifade etmektedir. Yaklaşık üçte biri ise bu davranışları sergilemediklerini ifade etmektedir. Aslan (2019) çalışmasında öğrencilerin; arabulucu olma, farklı düşüncelere hoşgörü gösterme, karşılaştıkları sorunları dile getirme, insanlarla empati kurma ve aktif katılım gibi politik davranışlar konusunda iyi düzeyde oldukları sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç araştırma bulgularımızla paralellik göstermektedir. Aslan (2019)

çalışmasında ayrıca öğrencilerin gündemi takip ederken gazete, internet, televizyon gibi haber kaynağına başvurmalarını, politik okuryazar bir birey için yetersiz bir davranış olarak değerlendirmiştir.

Öneriler

1. Politik okuryazarlık konusunun daha doğru anlaşılması ve uygulama noktasında yol gösterici olması bakımından konuyla ilgili daha fazla araştırma yapılması alan yazına katkı sağlayacaktır.
2. Öğretmenlere hizmet içi eğitimlerle bu beceriye yönelik bilgilendirmeler yapılabilir.
3. Hem politik okuryazarlığın oy kullanmak dışında diğer boyutlarıyla ilgili hem de öğretim programında politik okuryazarlık ile ilişkili olan kavram, beceri ve değerlere yönelik öğretmenlerin dikkatini çekmek üzere seminerler verilebilir.
4. Öğretmenlere, bireylerde politik okuryazarlıkla ilgili olması gereken özelliklere ilişkin seminerler verilebilir.
5. Öğretmenlerin, politik okuryazarlık kavramını derslerine yansıtmaları için ne tür etkinlikler kullanabileceklerine yönelik bir araştırma yapılabilir. Bu araştırma sonucuna göre bir proje çerçevesinde sosyal bilgiler öğretmenleri ile birlikte politik okuryazarlık becerisi kazandırmaya yönelik etkinlikler tasarlanabilir.
6. Araştırma Türkiye geneli sosyal bilgiler öğretmenlerinin politik okuryazarlık bilgi ve görüşlerini incelemek üzere genişletilebilir.

Kaynakça

- Akhan, O. (2011). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının politika bilimine yönelik eğilimlerinin belirlenmesi* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aköz, S. (2018). Politika kavramının siyaset kavramı yerine kullanılması ve bilimsellik tartışmaları bağlamında devlet olgusuyla ilişkisi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(5), 160-180.
- Aristoteles. (1975). *Politika*, (Çev. M. Tuncay) İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Arslan, M. (2009). Eğitim Bilimine Giriş M. Arslan, (Ed.). *Eğitimle İlgili Temel Kavramlar*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Aslan, H.M. (2019). *Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin politik okuryazarlık becerilerinin incelenmesi*, (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ay, T.S. ve Yavuz, Ü. (2016). Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde okuryazarlık becerilerini kazandırmaya yönelik gerçekleştirdikleri uygulamalar, *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 6(2), 31-63.
- Aybek, B. ve Aslan, S. (2017). Öğretmen adaylarının öz-düzenleme düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Eğitimde Kurum ve Uygulama*, 13(3), 455-470.

- Bahtiyar, A. ve Can, B. (2016). Fen öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri ile bilimsel araştırmaya yönelik tutumlarının incelenmesi, *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (42), 47-58.
- Bilgili, A. S. (2008). Geçmişten Günümüze Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler. A. S. Bilgili (Ed.), *Sosyal bilgilerin temelleri*. Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: choosing among five approaches* (2. Baskı). USA: SAGE Publications.
- Creswell, J.W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*, (Çev. M. Bütün, S.B. Demir) Siyasal Kitapevi. (Orijinal Eserin Basım Tarihi 2013, 3 Baskı).
- Dağ, N. ve Koçer, M. (2019). Türkiye’de politik okuryazarlık, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 2152-2175.
- Demir, A.G. (2019). *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Siyaset Okuryazarlık Durumları (İnönü Üniversitesi Örneği)*. (Yayın No. 552822) [Yüksek Lisans tezi, İnönü Üniversitesi].
- Doğan, S. (2014). *Eğitim bilime giriş kitabı*. C. T. Uğurlu, (Ed.). *Eğitimin İşlevleri*. (1-17) Ankara: Eğiten Kitap
- Doğanay, A., Çuhadar, A. ve Sarı, M. (2007). Öğretmen adaylarının siyasal katılımçılık düzeylerine çeşitli etmenlerin etkisinin demokratik vatandaşlık eğitimi bağlamında incelenmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 50(50), 213-246.
- Duban, N. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının fen ve teknoloji okur-yazarı bireylere ve bu bireylerin yetiştirilmesine ilişkin görüşleri, *Kurumsal Eğitim Bilim Dergisi*, 3(2), 162-174.
- Faiz, M. (2016). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının siyaset okuryazarlık durumları* (Yayınlanmış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Görmez, E. (2018) Güncellenen Sosyal bilgiler programının politik okuryazarlık becerisi bakımından yeterliliği, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 109-114.
- Gül, G. (2004). Birey toplum eğitim ve öğretmen. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 223-236.
- Güleç, S. ve Hüdevendigar, M.N. (2020). Sosyal bilgiler eğitimi alanında okuryazarlık becerisi başlığında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi, *International Journal of Humanities and Research*, 3(4), 24-36.
- Güneş, F. (2019). Okuryazarlık yaklaşımları, *Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi*, (4)3, 224-246.
- Hatipoğlu, A. (2016). Eğitim ve siyasal değişim: Türk devrimi’nin eğitime yüklediği anlam, *Sosyoloji Dergisi*, 99-117.
- Kapani, M. (2019). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kara, H. ve Tangülü, Z. (2017). Sosyal bilgiler öğretim programında hukuk ve politik okuryazarlığı üzerine bir durum incelemesi, *Araştırma Ve Deneyim Dergisi*, 2(1), 1-28.

- Kaya, B. (2013). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının vatandaşlık algıları ile politik ilgi ve katılımları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 170-189.
- Köksal, H. ve Erol, M. (2021). Politik okuryazarlık ölçeğinin geliştirilmesi, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 444-471.
- Kuş, Z. ve Aksu, A. (2017). Vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi hakkında sosyal bilgiler öğretmenlerinin inançları, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (8), 19-41.
- Kuş, Z. (2013). Sosyal Bilgiler İçin Çoklu Okuryazarlıklar. E. Gençtürk ve K. Karatekin, (Ed.), *Politik Okuryazarlık ve Aktif Vatandaşlık*. Pegem Akademi.
- MEB (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=354>.
- Önal, İ.(2010). Tarihsel değişim sürecinde yaşam boyu öğrenme ve okuryazarlık: türkiye deneyimi, *Bilgi Dünyası*, 11(1), 101-121.
- Selçuk, Z., Palancı M., Kandemir, M. ve DüNDAR, H. (2014). Eğitim ve bilim dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: İçerik analizi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39 (173), 428-449.
- Şan, S. (2019). Etkin vatandaş olma yolunda okuryazar olmak: Politik okuryazarlık ve hukuk okuryazarlığı. Öztürk, C., İbrahimoglu,Z. ve Yıldırım,G., (Edt), Kuramsal temeller ve güncel tartışmalar ışığında 21. Yüzyılda vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi içinde (1. Baskı, s.219- 235), Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Şan, S. (2021). *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Vatandaşlık Eğitimi Odaklı Politik Okuryazarlığının Geliştirilmesi*. (Yayın No. 705659) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi].
- Tarhan, Ö. (2015). Sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının politik okuryazarlığa ilişkin görüşleri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9), 649-669.
- Tarhan, Ö. (2019). *Ortaokul öğrencilerinin siyaset okuryazarlık düzeyleri ve temel siyaset bilimine ilişkin görüşleri* (Yayınlanmış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Taylan, H.H. (2011). Sosyal bilimlerde kullanılan içerik analizi ve söylem analizinin karşılaştırılması, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 63-76.
- Uçak, N.Ö. (2010). Bilgi: Çok yüzlü bir kavram, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 24(4), 705-722.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi, *ODTÜ Duction And Science*, (23), 7-17.

Yeşilkuş, F. (2020) *Politik İlgî İle Politik Katılım Arasındaki İlişkide Siyasal Açından Sosyal Medya Algısının Aracılık Rolü: Belediye Meclis Üyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayın No. 628438) [Yüksek Lisans tezi, Çağ Üniversitesi].

Türkiye’de En Yoksul ve En Zengin Kesim Açısından Enflasyon Hesabına Yönelik Bir Değerlendirme (2003-2021)

An Evaluation on the Inflation Account in Turkey for the Poorest and the Richest (2003-2021)

Tuba AKAR*
Savaş ERDOĞAN**

Öz

Bu çalışmanın amacı 2003-2021 yılları arasında Türkiye’de enflasyonun gelir dağılımına etkisini en düşük gelir grubu (İlk %20) ve en yüksek gelir grubu (Son %20) açısından incelemektir. Araştırmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yararlanılmış ve en yoksul kesim ile en zengin kesim arasında gerçekleşen enflasyon hesaplamaları yapılarak enflasyon farkı ve tüketim sepetlerinde harcama kalemlerinin payı ele alınarak yorumlanmıştır. Yapılan değerlendirmeler ile yoksul kesimin zengin kesime göre enflasyona daha yüksek düzeyde maruz kaldığı ve aradaki enflasyon farkının her geçen gün giderek arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ele alınan dönem zarfında harcama kalemleri açısından en yoksul kesimin tüketim sepetinde gıda ve alkolsüz içecekler ile konut ve barınma gibi giderlerin gün geçtikçe daha fazla baskı oluşturduğu, yüksek gelir grubu için ise ulaştırma giderlerinin payının giderek arttığı tespit edilmiştir. Bu değerlendirmeler en yoksul kesim ile en zengin kesim arasında enflasyon farkının açılarak gelir dağılımını bozucu etki yaptığını, en zengin ile en yoksul kesim arasındaki yaşam standartları farkını arttırdığını kanıtlar niteliktedir. İzlenecek ekonomik ve sosyal politikalarda genel enflasyondan ziyade gelir gruplarına göre değişen enflasyon rakamlarının dikkate alınmasının gelir dağılımında adaletin sağlanması ve refah makasının kapanması noktasında etkili olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Gelir Dağılımı, Gelir Eşitsizliği, TÜFE Hesaplaması, Tüketim Harcaması

Abstract

The aim of this study is to examine the effect of inflation on income distribution in Turkey between the years 2003-2021 in terms of the lowest income group (Top 20%) and the highest income group (Last 20%). For this purpose, the data of the Turkish Statistical Institute (TUIK) were used and the inflation calculations between the poorest and the richest groups were made and interpreted by considering the inflation difference and the share of expenditure items in the consumption baskets. It has been determined that the poor group is exposed to the inflation rate at a higher level than the rich group. It has been concluded that the inflation gap between the mentioned two groups is increasing day by day. It is observed that expenditures such as food and non-alcoholic beverages, housing and rent put more and more pressure on the consumption basket of the poorest group in terms of expenditure items during the period under consideration. For the high-income group, it has been determined that the share of transportation expenses is gradually increasing. These evaluations show that it has a distorting effect on income distribution by widening the inflation gap between the poorest group and the richest group. In addition, it proves that it increases the difference in living standards between the richest and the poorest group. It is more important for income distribution justice to consider the inflation rate calculated according to income groups for policies.

Keywords: Inflation, Income Distribution, Income Inequality, CPI calculation, Consumption Expenditure

* Dr. Öğr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisat Bölümü, ttunen@kmu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1354-5678

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisat Bölümü, serdogan@salcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3252-3095

1. Giriş

Fiyatlar genel düzeyinde sürekli bir artışı ifade eden enflasyon, ülkelerin önemli makroekonomik göstergelerinden biridir ve iktisat literatüründe en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bunun nedenlerinden biri enflasyonun birçok makroekonomik göstergeyi etkilemesidir. Özellikle enflasyon nedeniyle gelir kaybına uğrayan ve gelirlerini koruyamayan sabit gelir grupları dikkate alındığında enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkisi ön plana çıkmaktadır. Hanehalklarının gelir kaynakları farklı olduğundan dolayı enflasyon gelir gruplarını homojen bir şekilde etkilemez ve bu yüzden her haneyi farklı şekilde etkileyerek gelir dağılımını değiştirebilir. Bu bağlamda enflasyon; iş gücü gelirleri, sermaye gelirleri ve kamunun transfer ödemeleri üzerinden gelirin yeniden dağıtımına sebep olmaktadır. Enflasyonun gelir eşitsizliğini etkileyebileceği bir mekanizma, gelirin ücretlilerden karlara kaydırılmasıdır. Böylece enflasyonun yüksek gelir gruplarına göre düşük gelir gruplarını daha fazla etkilediği söylenebilmektedir. (Monnin, 2014; Yue, 2011:15). Bazı çalışmalarla da enflasyonun gelir eşitsizliğini artırdığı ve düşük gelirli hanehalklarının refahını olumsuz etkilediği desteklenmektedir (Easterly ve Fischer, 2001). Enflasyonun gelir eşitsizliğine etkisini iki başlıkta toplamak mümkündür. Birincisi, farklı gelir düzeylerindeki hanehalkları, tüketim sepetleri farklılaşabileceği için farklı enflasyon oranları ile karşı karşıya gelebilmektedir. Buna örnek olarak gelir seviyesi arttıkça gıdaya yapılan harcamaların gelir içindeki payının azalırken ulaşım harcamalarının payının yükselmesi verilebilir. Gıda ve ulaşım fiyatlarında farklı düzeylerde değişim olabileceği için gelir seviyesine göre farklı gelir grupları için farklı enflasyon oranları ortaya çıkabilmektedir. İkincisi ise enflasyonun tasarrufların reel getiri oranına etkisi üzerinden ortaya çıkmaktadır. Hanehalklarının tasarruf oranı gelir seviyelerine göre farklılaştığı ve üst gelir grubunun tasarruf etme eğilimi daha fazla olduğu için enflasyon gelir dağılımını etkilemektedir (Ünal ve Doğan, 2021:2). Enflasyon yoluyla gelir ve servetin yeniden dağıtılmasının bir başka ana kanalı da borçlu-alacaklı hipotezidir. Varlıklar üzerindeki faiz oranları, enflasyon oranına tam olarak ayarlanmadan para cinsinden ifade ediliyorsa, yeniden dağıtım nominal alacaklılardan nominal borçlulara yapılır (Li ve Zou, 2002:87). Enflasyon artışıyla birlikte bireylerin finansal araçlara yatırım yapma güdüsü artmaktadır. Ancak düşük gelirli bireylere nazaran yüksek gelirli bireylerin yatırım yapma oranı daha yüksektir. Enflasyonun düşük gelirli bireyler açısından avantajı borçlu oldukları durumda gerçekleşmektedir. Çünkü enflasyon, borçlu kesimin borcunun reel değerinin düşmesine neden olarak borç verenden borç alana doğru bir aktarım mekanizmasının işlemesine neden olur. Laidler ve Parkin'e (1975) göre, enflasyondan kaybedenler zenginler ve fakirler üzerinde yoğunlaşmaktadır; çünkü servet dağılımının her iki ucundakilerden daha fazla nominal borca sahip olan orta gelir grubu daha az etkilenmektedir. Ancak enflasyona uyum sağlamada zenginlerin fakirlerden daha hızlı tepki vermesi nedeniyle yüksek gelir grubunun satın alma gücünün düşmesi ile enflasyonun gelir dağılımını pozitif etkilediği sonucuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur (Emek ve Yerdelen Tatoğlu, 2020; Park ve Mercado 2015). Diğer bir deyişle enflasyon oranındaki artış Gini katsayısının yani gelir eşitsizliğinin azalmasına yol açmaktadır. Emek ve Yerdelen Tatoğlu, (2020)’a göre gelişmekte olan ülkelerde gelir gruplarının ağırlıklı kısmı düşük veya orta gelir gruplarından bunların çoğunun da yaş itibarıyla genç ve borçlu; üst gelir grubunun ise ileri yaşlı ve alacaklı kesimden meydana geldiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda yükselen enflasyon borçlu kesimin enflasyona endeksli olmayan borçlarının reel

değerini düşürdüğünden gelirin yeniden dağıtımını yaşlı, alacaklı ve üst gelir gruplarından; genç, borçlu ve düşük gelir gruplarına doğru gerçekleşmektedir. Tyson (1998) ise enflasyonun reel asgari ücretleri aşındırdığını ve yoksulların gelirini azalttığını belirtmiştir. Üstelik enflasyon, servetlerinin daha büyük bir bölümünü parasal olarak tutan yoksulları hem sermaye hem de parasal tutan zenginlerden daha ağır bir şekilde vergilendirir. Dolayısıyla enflasyonun bu anlamda gelir eşitsizliğini artırdığı iddia edilmektedir.

Bu çalışmada, 2003-2021 yıllarına ait TÜFE rakamları ve TÜFE sepetine ait 3 ana harcama grubundan paylar esas alınarak en yoksul kesim ile en zengin kesime ait enflasyon rakamları tekrar hesaplanmış ve yorumlanmıştır. Bu nedenle çalışmanın amacı enflasyon ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi açısından ele alınan dönem zarfında değerlendirmeye çalışmaktır. Bu çalışma enflasyon ile Gini katsayısı arasındaki ilişkiyi ziyade gelir dağılımı eşitsizliğinin artmasında temel rol alan en yoksul ve en zengin kesim arasında yaşanan enflasyon farklılığına ve tüketim sepetindeki değişimlere odaklanmıştır. Bu bağlamda enflasyonun gelir dağılımında yarattığı etkiyi ve baskıyı ortaya koyması açısından literatüre katkıda bulunmaktadır.

2. Literatür Taraması

Yapılan ampirik çalışmalarda enflasyon ve gelir eşitsizliği ilişkisi ile ilgili genel bir kanıya varılamadığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda enflasyon ile gelir eşitsizliği arasında pozitif bir ilişki görülürken bazı çalışmalarda negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Bazı çalışmalarda ise hiç ilişki olmadığı veya belirli bir eşik enflasyon değeri sonrasında bu ilişkinin görüldüğü ya da ilişkinin doğrusal olmadığı tespit edilmiştir. Wolff (1979), Amerika'da 1969-1975 döneminde yaşanan enflasyonun artan oranlı vergileme etkisiyle daha eşit bir gelir dağılımına neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Cardoso (1992) ise enflasyonun gelir eşitsizliği üzerinde çift yönlü bir etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Albanesi (2007), 51 sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülke üzerine yaptığı çalışmada enflasyon ve gelir eşitsizliği arasında güçlü pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Bulir (2001) 75 ülke üzerine yaptığı çalışmada enflasyonun gelir eşitsizliğini artırdığını ve hiperenflasyon yaşayan ülkelerde bu ilişkinin daha güçlü gerçekleştiği sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada %5 oranında bir enflasyon eşik değeri tespit edilmiştir. Eşik değerin altında enflasyonda meydana gelen düşüşün gelir eşitsizliğini artırdığı eşik değerin üzerinde ise azalttığı sonucu elde edilmiştir. Balcılar vd. (2018) ise gelir eşitsizliği ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi 1976-2007 yıllarını kapsayan dönemde 50 Amerikan eyaleti için analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre enflasyon ve gelir eşitsizliği arasında doğrusal olmayan bir ilişki tespit edilmiştir. Eşik bir enflasyon değerinin (%3 olarak tespit edilmiştir) üzerinde enflasyon ve gelir eşitsizliği arasında aynı yönlü bir ilişki bulunurken eşik değerinin altında ise ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Aktaş ve Dokuzoğlu (2022) tarafından yapılan çalışmada enflasyonun gelir eşitsizliği üzerindeki doğrusal olmayan etkileri analiz edilmiştir. 1993-2019 yıllarını kapsayan dönemde 40 adet gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grubu için panel eşik değer analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda gelir eşitsizliğinin yönünü enflasyon seviyesinin belirlediği tespit edilmiştir. Enflasyonun gelir eşitsizliği ile ilişkisi, eşik enflasyon seviyesinin altında ters (negatif) yönlü, üzerinde ise aynı (pozitif) yönlüdür.

Li ve Zou (2002)’nin enflasyonun gelir dağılımı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmanın sonucunda enflasyonun gelir dağılımını kötüleştirdiğini, zenginlerin gelir payını artırdığı, yoksulların ve orta sınıfın gelir payları üzerinde olumsuz ama önemsiz bir etkisi olduğu ve ekonomik büyüme oranını düşürdüğü kanıtına ulaşılmıştır. Nantob (2015), 46 gelişmekte olan ülke üzerinde yaptığı ve 2000-2012 dönemini kapsayan çalışmasında panel veri yöntemini kullanmış ve ekonometrik sonuçlarda, enflasyon ve gelir eşitsizliği arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğu ve enflasyonun gelir eşitsizliği üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu hipotezi desteklenmiştir. Daha yüksek enflasyon, daha yüksek gelir eşitsizliği ile ilişkilidir. Enflasyon arttıkça eşitsizlik artar, yaklaşık %109'luk bir enflasyon oranıyla maksimuma ulaşır ve ardından tekrar düşmeye başlar. Yue (2011) Kore’de ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve enflasyon arasındaki eşbütünleşme ilişkisini incelemiştir. Çalışma 1980-2002 dönemi kapsamaktadır. Çalışmanın bulgularına göre gelir eşitsizliğinin ekonomik büyüme ile uzun vadeli eş-bütünleşik bir harekete sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, yüksek gelir eşitsizliği ekonomik büyümeyi engellemektedir. Ancak, enflasyon ve gelir dağılımı arasında uzun vadeli eşbütünleşik hareket tespit edilmemiştir. Thalassinos vd. (2012), 2000-2009 dönemi için 13 Avrupa ülkesinde gelir eşitsizliği ve enflasyon arasındaki ilişkiyi panel veri metodolojisini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada gelir eşitsizliğini ölçmek için Gini katsayısı kullanılmıştır. Enflasyon oranı, büyüme oranı, istihdam düzeyi ve ekonomilerin dışa açıklığı bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Sonuçlar, enflasyonun gelir eşitsizliği üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu hipotezini desteklemektedir. Zheng (2020) ise enflasyonun gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini analiz ettiği çalışmasında enflasyonun ekonomik büyümeyi ve gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Emek ve Yerdelen Tatoğlu (2020) çalışmasında 58 ülke ve 1991-2018 yıllarına ait verilerle gelişmişlik düzeylerine göre heterojen panel veri analizi yapılmış ve elde edilen bulgulara göre gelişmekte olan ülkelerde enflasyon oranının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin negatif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulguların borçlu alacaklı hipotezini desteklediği ifade edilmektedir.

Ünal ve Doğan (2021), 2005-18 yılları arasında Türkiye’de enflasyonun gelir eşitsizliğine etkisini Türkiye İstatistik Kurumu tarafından uygulanan Hanehalkı Bütçe Anketi ile Gelir ve Yaşam Koşulları Anketinden elde edilen iki mikro veri seti kullanarak incelemişlerdir. Çalışmada farklı gelir seviyelerindeki hanehalklarının yaptıkları harcamaların ana harcama gruplarına dağılımı dikkate alınarak gelir seviyelerine göre hanehalklarının karşı karşıya kaldıkları yıllık enflasyon oranları tespit edilmiştir. 2005-18 döneminde enflasyonunun gelir dağılımının bozulmasında belirgin bir etkiye sahip olduğu, yüksek ve düşük gelire sahip hanehalkı grupları arasındaki gelir makasının kapanmasını engellediği sonucuna ulaşılmıştır.

Akbulut (2021), çalışmasında Türkiye’de gelirin eşitsiz dağılımına etki eden faktörlerden enflasyon, dolaylı vergiler ve kamu iç borç faiz ödemelerinin yoksul kesim üzerindeki yükünü incelemiştir. İç borç faiz ödemeleri daha çok tasarruf sahibi yüksek gelirli kesimlere yapılırken, finansmanı tüm toplum üzerinden alınan vergilerle (özellikle dolaylı vergiler) karşılandığından düşük gelirli kesimden (yoksul kesimden) yüksek gelirli kesimlere doğru sermaye transferine neden olmaktadır. Bunun yanında, sabit gelirli ücretli ve maaşlı kesimin reel gelirinde azalmaya neden

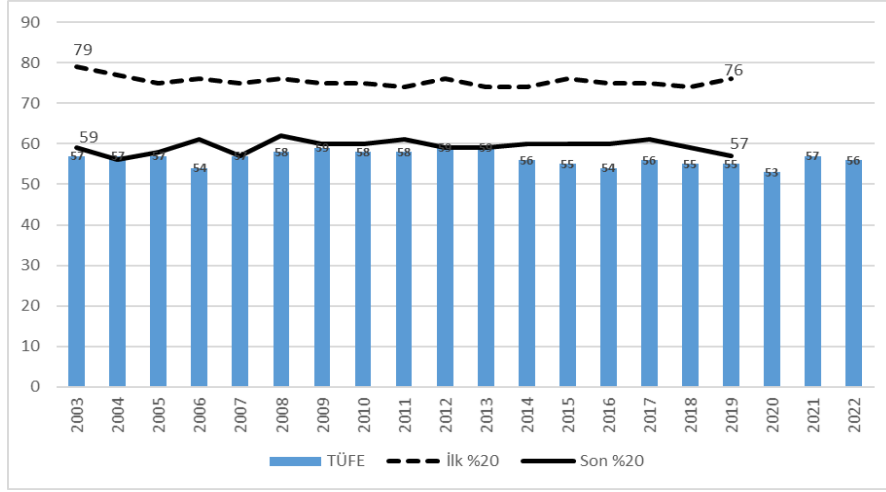
olan enflasyon gelir dağılımında eşitsizliği artırmaktadır. Çalışmada ayrıca Türkiye’de faiz ve enflasyonun önemsiz derecede dahi olsa gelirin adil dağılımını bozucu etkisine ulaşılmış, gelir vergisinin ise GSYH içerisindeki payında meydana gelen değişimlerin gelir dağılımı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Gülmez ve Altıntaş (2015) çalışmasında Türkiye’nin 1981-2011 dönemine ait 31 yıllık zaman serileri kullanılarak ticari açıklık ve enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada, ticari açıklık için dış ticaret hacminin (İhracat + İthalat) Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’ya oranı, enflasyon oranı ve gelir dağılımı için Gini katsayısı kullanılmıştır. Etki tepki fonksiyonları vasıtasıyla yapılan analizde enflasyonun ve ticari açıklığın gelir eşitsizliği üzerinde azaltıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Daşdemir (2022), yaptığı çalışmada 2006-2021 yılları arasında her gelir grubu için farklı TÜFE hesaplaması yapmış ve düşük gelir grubunda bulunan bireylerin yüksek gelir grubunda bulunan bireylere göre daha yüksek enflasyon oranları ile karşılaştıklarını, gelir dağılımı analizine alım gücündeki değişmelerinin de dâhil edilmesi gerekliliğine dikkat çekmiştir.

3. Temel Harcama Kalemlerine Genel Bir Bakış

Tüketim harcaması sınıflandırmasında 12 tane alt kalem kullanılmaktadır. Bu alt harcama kalemlerinin en önemli üç tanesi Gıda-Alkolsüz içecekler, Konut ve Ulaştırma harcamaları olarak göze çarpmaktadır. Bu üç temel harcama kalemi hanehalkının elde ettiği gelirlere karşın yaptığı harcamalar içerisinde nüfusun her %20’lik gruplarında toplamda önemli bir yer teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu temel harcama kalemleri, enflasyon hesaplamasında kullanılan sepetlere ait değerlerde de önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda hanehalkı gruplarındaki harcama kalemlerinin oransal olarak fark arz etmesi bu grupların katlandığı enflasyon hesaplamalarının da farklı olmasına yol açmıştır.

Aşağıda verilen grafikte, toplam harcama kalemleri içerisinde oran olarak en çok yer kaplayan ilk üç harcama kalemi olan gıda- alkolsüz içecekler, konut ve kira harcamaları ile ulaştırma harcama kalemleri toplamları ele alınmıştır. Bu üç harcama kaleminin toplam harcama içerisinde önemli bir yerinin olması nedeni ile bu harcama kalemleri temel harcama kalemleri olarak nitelendirilmiştir. Bu üç harcama kaleminin toplamına göre Türkiye için en yoksul, en zengin kesimin yaptığı harcamalar ile enflasyon hesaplamasında kullanılan sepet içerisinde bu üç harcama kaleminin toplam yeri gösterilmiştir. Buna göre enflasyon sepeti içerisinde bu üç kalemin toplamı 2003-2021 yılları için ortalama olarak %55 civarında gerçekleşmiştir. Bu oranın yaklaşık olarak %25’i gıda-alkolsüz içecekler, %15’i konut ve kira harcamaları ve %15-16 civarında ise ulaştırma harcamaları olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle günümüze gelindiğinde gıda fiyatlarındaki aşırı artış ile birlikte enerji fiyatları ve kira fiyatlarındaki artış temel harcama kalemlerinin toplamına bağlı olarak enflasyon sepetine önemli bir baskı yapmakta ve diğer harcama kalemlerinin bu temel harcama kalemine bağlı olması sebebiyle topyekûn enflasyon sepetinde bir fiyat artışına sebep olmaktadır. Bu bağlamda temel harcama kalemlerinin enflasyon sepeti içerisindeki yerini iyi tahlil etmek, en yoksul ve en zengin kesimin maruz kaldığı enflasyon baskısını da iyi anlamımıza neden olacaktır.

Türkiye’de En Yoksul ve En Zengin Kesim Açısından Enflasyon Hesabına Yönelik Bir Değerlendirme (2003-2021)

Grafik 1. Temel Harcama Kalemlerinin Toplam Harcama ve TÜFE Sepeti İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: TÜİK

Gelir dağılımı analizinde en yoksul kesimi ifade eden ilk %20’lik grubun temel harcama kalemlerinin toplam harcama içerisinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. 2003-2019 yılları arasında ortalama olarak harcamalarının dörtte üçü yani %75’i bu temel harcama kalemlerine olmaktadır. Bu kalemler içerisinde ise özellikle en yoksul kesim için gıda-alkolsüz içecekler ile konut ve kira harcamaları önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu bağlamda, özellikle gıda ürünlerindeki fiyat artışı ve kiralardaki artış ile birlikte enerji fiyatlarındaki fiyat artışları bu kesimi parasal olarak daha fazla harcamaya itmekte ve yıllar itibari ile farklı düzeylerde bir harcama yaptığını göstermektedir. En yoksul kesimin 2003 yılı itibari ile temel harcamalarının yaklaşık %54’ü gıda-alkolsüz içeceklere, %40’ı konut ve kira harcamasına ve geri kalan yaklaşık %5’i ise ulaştırma harcamasına giderken; bu oranlar günümüze gelindiğinde ise sırası ile %45, %50 ve %5-6 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Yani bu kesim kısacası yeme-içme ve barınma-ısınma için nerede ise elde ettiği gelirin büyük bir kısmını harcamaktadır. Geçmişten günümüze bu kesim için değişen, yeme-içmeden ziyade barınma-ısınma olarak karşımıza çıkmaktadır.

En zengin kesim olarak ifade edilen son %20’lik grup için temel harcama kalemlerinin 2003-2019 yılları arasındaki ortalaması yaklaşık olarak %59 civarında seyretmektedir. Bu kesim için temel harcama içerisinde en önemli yeri ulaştırma harcaması almaktadır. Parasal olarak daha fazla gelire sahip olmaları ve ikamet ettikleri ev veya hanelerin kendilerine ait olması sebebi ile gıda-alkolsüz içeceklerin ve konut harcamalarının nicel olarak büyük olmasına karşılık oransal olarak en yoksul kesime göre daha aşağılarda olmasına sebep olmuştur. 2003 yılı için baktığımızda toplam temel harcama kalemlerinin yaklaşık olarak %24’ü ulaştırma harcaması iken %44’i gıda-alkolsüz içecekler, %32 civarı ise konut harcamalarına gitmektedir. Günümüze geldiğimizde ise bu oranların sırası ile ulaştırmada %44, konutta %30 ve gıdada ise %25 civarında olduğu görülmektedir. Geçmişten günümüze bakıldığında en zengin kesimin sahip oldukları otomobil vs. araçların ve kullanılan enerji fiyatlarının artması nedeniyle ulaştırma harcamalarına giderek daha fazla pay ayırdığı görülmektedir. Konut sahipliği oranının yüksek olduğu bu kesimde bu yüzden gıda, konut ve kiraya gelirden ayrılan pay ulaştırmaya göre daha

düşüktür. Kısacası bu kesimin enflasyon baskısının yoksul kesime nazaran daha çok ulaştırma fiyatlarındaki artışa bağlı olduğu görülmektedir.

4. Türkiye’de En Yoksul ve En Zengin Kesime Göre Enflasyon

Tüketicilerin almış oldukları mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimler olarak tanımlanan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) her yıl için 12 harcama kaleminin oranlarına ve fiyat artışlarına bağlı olarak hazırlanan sepetteki mal ve hizmetler vasıtası ile ölçülmektedir. Bu nedenle enflasyon harcama kalemlerinin oranlarındaki değişime ve bu kalemleri oluşturan mal-hizmetlerin fiyat artışlarına bağlı olmaktadır. Bu bağlamda en yoksul ve en zengin kesimin enflasyon değerlerinin hesaplanmasında da aynı yöntem izlenmesine karşılık, yaptıkları harcamaların ana harcama kalemlerine göre farklı olması hesaplanacak enflasyon rakamının da farklı olmasına sebep olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi TÜFE sepetinin yaklaşık olarak %55’i temel harcama kalemlerine ait olmasına karşılık bu oran en yoksul kesimde %75’i, en zengin kesimde ise %59’u bulmaktadır. Gelir gruplarına göre harcama kalemlerinin payının değişmesi bu gelir gruplarına göre hesaplanacak fiyat endekslerinin birbirinden farklı olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 1: En Zengin Kesim (İlk %20) ve En Yoksul Kesim (Son %20)'ye göre Tüketici Fiyat Endeksi: (2003=100)

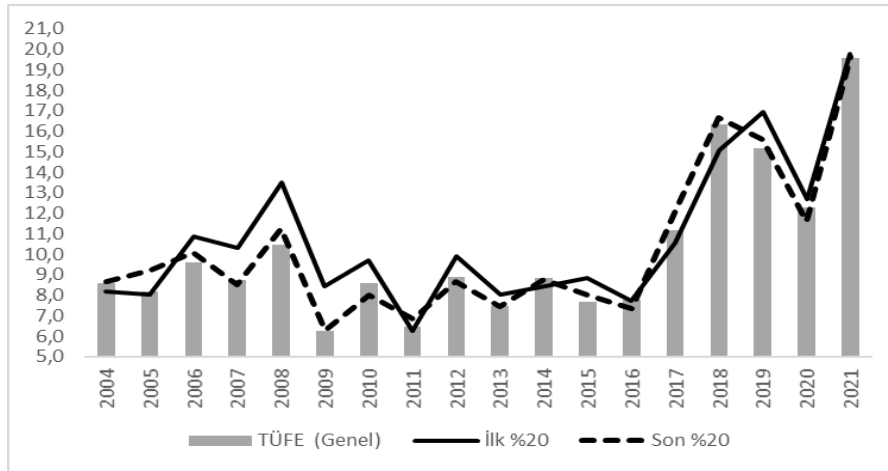
Yıllar	TÜFE Endeks (Genel)	İlk %20	Son %20	İlk %20 ve Son %20 Tüfe endeks Farkı
2003	100	100	100	0
2004	108,60	108,25	106,69	1,56
2005	117,48	116,59	116,56	0,03
2006	128,76	128,56	128,14	0,41
2007	140,03	141,11	139,02	2,08
2008	154,65	158,86	154,48	4,37
2009	164,32	170,25	163,92	6,32
2010	178,40	185,43	176,97	8,46
2011	189,94	197,04	189,16	7,88
2012	206,83	215,74	205,85	9,89
2013	222,33	232,44	220,44	12,00
2014	242,02	252,36	239,34	13,02
2015	260,58	273,15	256,47	16,68
2016	280,84	293,53	276,30	17,23
2017	312,14	325,35	307,99	17,36
2018	363,12	378,12	359,67	18,45
2019	418,23	437,79	412,72	25,07
2020	469,59	518,27***	480,77***	37,5***
2021	561,61	620,81***	575,18***	45,63***

Kaynak: TÜİK verilerine göre hesaplanmıştır.

*** Bir zaman serisinde trend denklemi, hem ileriye ya da geriye yönelik öngörüle bulunmak hem de zaman serisi içindeki boşlukları doldurmak için kullanılmaktadır. Öngörülecek yıl zaman serisi içinde boşlukları doldurmak şeklinde ise yapılacak öngörüye enterpolasyon, öngörü incelenecek zaman serisi öncesi ya da sonrasına ait ise ekstrapolasyon denir. Bu bağlamda elde edilen ekstrapolasyon denklemine göre, en yoksul ve en zengin kesime ait 2020 ve 2021 yıllarına ait fiyat endeks değerleri hesaplanmıştır. Bu hesaplamada TÜFE endeks değeri dikkate alınmıştır.

Yukarıda verilen tabloda TÜFE sepetine göre ve en yoksul ve en zengin kesimler için hesaplanan fiyat endeks değerleri mevcuttur. Bu tabloya baktığımızda, 2003 yılı baz alındığı için sepet değeri her üç durumda da 100 olarak kabul edilmiştir. 2003-2021 yılları arasında sepet fiyatı TÜFE’ye göre ortalama olarak yıllık yaklaşık 5,6 kat artmasına karşılık, bu sepet en yoksul kesim için 6,2 kat, en zengin kesim için ise 5,7 kat artış göstermiştir. Sepete ait hesaplanan fiyat endeks değerlerine göre en zengin kesime yönelik enflasyon oranlarının gerçekleşen enflasyon oranlarına yakın olduğu görülmüştür. Bu durumda ilk göze çarpan en yoksul kesimin enflasyona bağlı olarak reel anlamda gelirinde bir azalma olması durumudur. Zaten nicel anlamda en yoksul kesime göre daha fazla para alan en zengin kesimin ise enflasyona bağlı olarak reel kazançlarında fazla bir kayba uğramadıkları dikkat çekmektedir. Hesaplanan fiyat endekslerine göre en yoksul kesim ile TÜFE arasında aleyhe bir farkın oluşması ile birlikte en zengin kesim arasında da aleyhe bir fark oluşmaktadır. En yoksul kesim yıllar itibariyle enflasyon hesaplanmasında harcama kalemlerinin oranlarına bağlı olarak kendi lehlerine reel anlamda bir olumsuz durumun ortaya çıktığı görülmektedir.

Fiyat endeksine bağlı olarak yıllara ait enflasyon rakamları hesaplanmaktadır. Aşağıda verilen grafiğe göre, Tüketici Fiyat Endeksine bağlı ekonomideki genel enflasyon oranı ile en yoksul kesim ve en zengin kesime ait enflasyon oranları verilmiştir. Özellikle en yoksul kesimin enflasyon rakamları hem TÜFE hem de en zengin kesimin enflasyon rakamlarına göre daha yüksek düzeydedir.

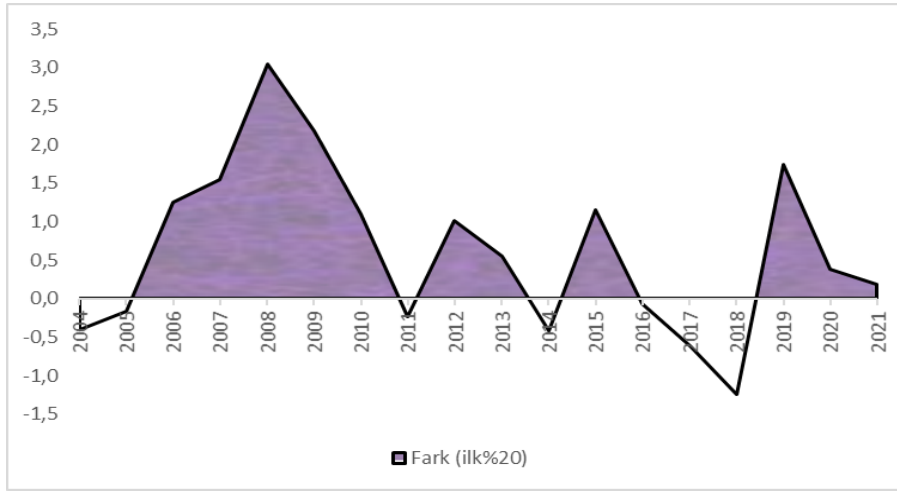

Grafik 2. TÜFE, En Yoksul ve En Zengine Kesime Ait Enflasyon Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerine göre hesaplanmıştır.

İlk %20 ve son %20 grubun hesaplanan TÜFE’ye bağlı enflasyona göre değişimlerini daha iyi analiz etmek için, her bir kesimin hesaplanan enflasyon rakamları ile TÜFE arasındaki farkı esas alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak en yoksul kesim ile TÜFE arasındaki farkı ortaya koyan Grafik 3 ile analiz edilecektir. Buna göre X ekseninin aşağısında kalan kısım TÜFE değerinin daha büyük, yukarısında kalan kısım (taralı alan) ise en yoksul kesimin enflasyon rakamlarının daha büyük olduğu anlamı taşımaktadır. Buna göre, özellikle 2005-2010 yılları arasında en yoksul kesimin enflasyon rakamlarının ortalama olarak 2-3 puan TÜFE rakamlarına göre daha fazla olduğu görülmektedir. En yoksul kesimin enflasyonu 2012-2013, 2015 ve 2019

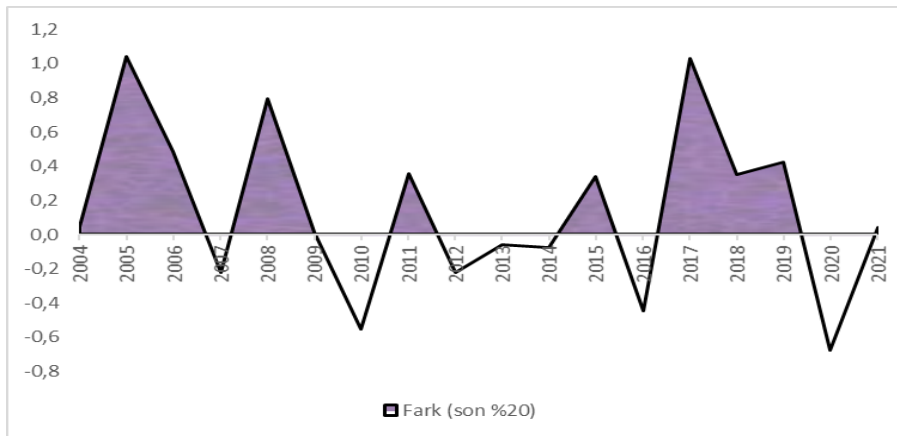
sonrasında da aşağı yukarı 1 puan genel TÜFE'ye göre daha fazla gerçekleşmiştir. İlk %20'lik kesim için (en yoksul) TÜFE 2013 yılında genel TÜFE ile neredeyse aynı ama 2017 ve 2018 yıllarında ise yaklaşık 1 puan daha az olduğu ortaya çıkmıştır. Genel olarak baktığımızda ise en yoksul kesimin ortalama olarak TÜFE değerlerinden daha büyük olması, özellikle bu kesim açısından reel anlamda alım güçlerinin azalması olarak ifade edilmektedir. En yoksul kesimin gerek nicel (parasal) olarak daha az ücret-maaş (gelir) almaları gerekse enflasyona göre artışta reel anlamda kayıp yaşamaları bu kesim aleyhine bir durumun ortaya çıktığını göstermektedir. Özellikle son dönemde yaşanan gıda, kira ve enerji fiyatlarındaki artışın devam ediyor olması, bu aleyhe gerçekleşen durumun devam edeceği anlamı taşımaktadır.

Grafik 3. En Yoksul Kesimin Enflasyon Oranı ile TÜFE Arasındaki Fark (%)

Kaynak: TÜİK verilerine göre hesaplanmıştır.

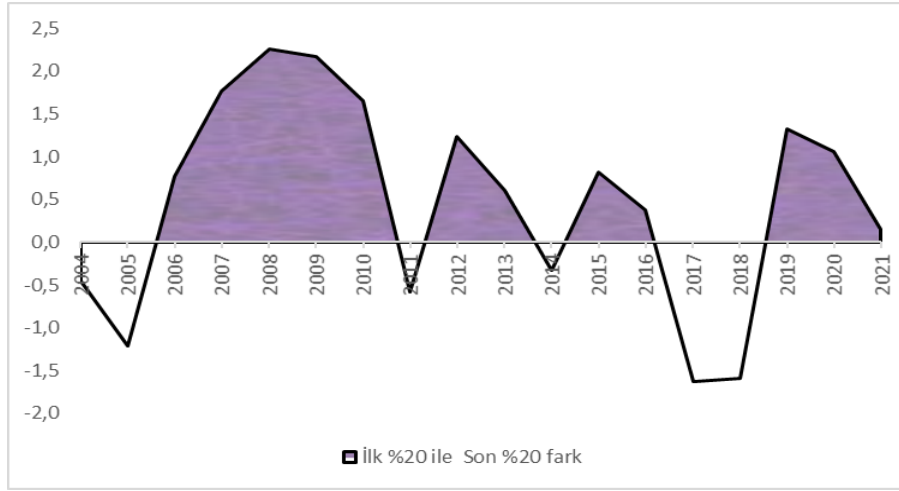
En zengin kesimin enflasyon rakamları ile TÜFE arasındaki farka baktığımızda, yine aşağı yukarı aynı yıllarda en zengin kesimin enflasyon rakamlarının TÜFE değerlerine göre daha fazla olduğu, sadece 2014, 2017 ve 2018 yıllarında ise biraz düşük olduğu görülmüştür (Grafik 4)

Grafik 4. En Zengin Kesimin Enflasyon Oranı ile TÜFE Arasındaki Fark (%)

Kaynak: TÜİK verilerine göre hesaplanmıştır.

Gelir dağılımı adaletsizliğini de göz önüne sermek adına esas bakılması gereken rakamlardan biri de en yoksul ile en zengin kesim arasındaki enflasyon farkıdır. Bu farkın artması ve giderek en yoksul kesimin aleyhine dönüşmesi reel kayıplara bakıldığında alım gücünün yoksul kesimin aleyhine zengin kesimin lehine dönüşmesi demektir. Gerçekleşen bu durumun gelir dağılımındaki adaletsizliği daha fazla artıracığı öngörülmektedir. Özellikle gıda, kira ve enerji fiyatlarındaki artışlar diğer harcama kalemlerini de arttıracığı için en yoksul kesim aleyhine bir durum ortaya çıkmaktadır. Grafik 5’te bu anlatılan durumu ifade etmektedir.

Grafik 5. En Yoksul ile En Zengin Kesim Enflasyon Oranı Arasındaki Fark (%)

Kaynak: TÜİK verilerine göre hesaplanmıştır.

Buna göre taralı alanlar (X ekseninin üst kısmı) en yoksul kesimin maruz kaldığı enflasyon oranlarının en zengine göre daha fazla olduğu anlamı taşımaktadır. 2005, 2017 ve 2018 yılları haricinde en yoksul kesimin enflasyon rakamlarının en zengin kesime göre daha fazla çıktığı görülmektedir. Bu grafiğe göre TÜFE bazlı gelir artışlarının yoksul kesimin kazançlarının reel anlamda en zengin kesime göre daha da sınırlandırdığını göstermektedir. Sonuç olarak bu durum, gelir dağılımı adaletsizliğinin zamanla daha da artacağını ve yoksul kesimin gıda, barınma-ısınma gibi ihtiyaçlar için daha fazla parasal tutar ayırması gerektiği ve buna karşılık diğer harcama kalemlerinden de bir kısıtlamaya gitmesi gerektiği anlamı taşımaktadır. Ayrıca temel harcama kalemleri olan gıda-alkolsüz içecekler, konut ve ulaştırma harcamalarındaki fiyat artışlarının hem yoksul hem de zengin kesimlere ait fiyat endekslerinin hesaplanan TÜFE değerinden daha fazla olması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Buna bağlı olarak TÜFE harcamasına konu olan ana harcama kalemlerinin güncel oranlarının buna dikkat edilerek yeniden hesaplanması gerekmektedir. Ayrıca yoksul kesim için enflasyondan daha fazla bir artış ile reel anlamda alım güçlerinin korunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

5. Sonuç

Türkiye’de enflasyon, kullanılan 12 ana harcama kaleminin her yılın başında yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen sepet içerisindeki oranlar ve bu harcama grupları içerisinde yer alan mal ve hizmet kalemlerinin fiyatlarında meydana gelen değişimler neticesinde hesaplanmaktadır. Sepet içerisindeki harcama kalemlerinin oranları, ortalama olarak ifade edilmekte ve her kesim için ortak olarak hesaplanmaktadır. Fakat gelir dağılımına göre temelde nüfusun farklı

kademelerde elde ettikleri kazançta göre yüzdelik dilimlere ayrılarak ülkenin yoksul, orta ve zengin kesimleri ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde yapılan ayrımlarda kişilerin ya da hanehalklarının hiç şüphesiz yaptıkları harcama kalemleri de birbirinden farklı olmaktadır. Harcama kalemlerindeki bu farklılık, bu kesimler adına katlandıkları enflasyon oranlarının da birbirinden farklı olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Bu makalede 2003-2021 dönemleri arasında Türkiye’de enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkisi en yoksul (ilk %20) ve en zengin (%20) kesim açısından incelenmiştir. Çalışma kapsamında bu iki gelir grubu açısından ana harcama kalemlerin toplam harcama içindeki payı esas alınarak tüketici fiyat endeksleri hesaplanmıştır. Bu hesaplama yapılırken TÜİK tarafından verilen fiyat endeksine ait artışlar dikkate alınmıştır. Enflasyon hesaplanmasında kullanılan fiyat endekslerinden yola çıkılarak yapılan hesaplamada en yoksul ve en zengin kesime ait enflasyon rakamı ile TÜİK tarafından hesaplanan genel enflasyon değerleri arasında bir farkın olduğu görülmektedir. Özellikle en yoksul kesime ait temel harcama kalemlerine yaptığı masraf, toplam harcama içerisinde fazlaca yer alması nedeni (ortalama %75) ile bu kesim açısından enflasyon rakamı en zengin kesime göre daha fazla çıkmaktadır. Özellikle temel harcama kalemleri olan gıda, konut-kira ve ulaştırma harcamalarının fiyatındaki aşırı artışlar en yoksul kesim açısından enflasyonun daha hızlı artmasına yol açmaktadır. En yoksul kesim açısından temel harcama kalemlerine baktığımızda gıda-alkolsüz içecekler ile konut-kira başı çekmektedir. En zengin kesim açısından ise temel harcama kalemleri içerisinde en önemli payı ulaştırma harcamaları almaktadır.

Bu kesime ait temel harcama kalemlerinin toplam harcama içerisindeki payı %60 civarındadır. TÜFE içerisinde bu temel harcama kalemlerinin payının %56 civarında olduğu düşünüldüğünde, ülkede hesaplanan enflasyon rakamlarının ve bu rakamlara göre yapılan maaş-ücret artışının daha çok en zengin kesim açısından reel anlamda alım güçlerini koruduğu görülmektedir. Buna karşılık en yoksul kesimin yaptığı temel harcama kalemlerinin ortalama olarak hesaplanan TÜFE sepetine göre yüksek olması neticesinde, bu kesimin enflasyon rakamlarının hesaplanan rakamlara göre yüksek olduğu durumu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla özellikle nicel anlamda (parasal açıdan) daha düşük gelire sahip olan bu kesimin reel anlamda alım gücünün gün geçtikçe azalma eğilimine girdiği görülmektedir. Bu değişimler neticesinde gelir dağılımı açısından giderek adaletsizliğin artacağı ve en zengin ile en yoksul arasındaki farkın açılacağı anlamı çıkmaktadır. Çalışma bu sonuçları itibarıyla literatürde yer alan Ünal ve Doğan (2021), Akbulut (2021) ve Daşdemir’in (2022) çalışmalarını destekler niteliktedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, en yoksul kesimin enflasyon rakamını yukarıya çeken gıda, konut-kira fiyat artışları olmakla birlikte; en zengin kesim için bu artış (daha çok oransal olarak etkileme bakımından) ulaştırma fiyatları artışından kaynaklanmaktadır. Dünya ekonomisinde yaşanan gıda, konut ve enerji fiyatlarındaki artışlara bağlı olarak ortaya çıkacak enflasyon daha çok yoksul kesim üzerinde bir baskı oluşturacaktır. Bu bağlamda politika yapıcıları açısından gelir gruplarındaki enflasyon baskısının, bu baskı sonucu bozulan gelir dağılımının ve yaşam standartları farkının dikkate alınmasının ülkenin sosyoekonomik dengelerinin sürdürülmesi açısından ne denli önemli olacağı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Akbulut, E. (2021). Türkiye’de Enflasyon, Faiz, Vergiler ve Gelir Dağılımı İlişkisi: Ampirik Analiz. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1):147-169.
- Aktaş, E.E.ve S. Dokuzoğlu (2022). Enflasyon-Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler için Panel Eşik Değer Analizi. *Sosyoekonomi*, 30(51), 449-470.
- Albanesi, S. (2007). Inflation and Inequality. *Journal of Monetary Economics*, 54(1), 1088-1114.
- Balcılar, Mehmet, Shinhye Chang, Rangan Gupta ve Stephen M. Miller (2018). The Relationship Between The İnflation Rate And Inequality Across Us States: A Semiparametric Approach. *Quality & Quantity*, 52(5): 2413-2425.
- Bulir, A. (2001). Income Inequality: Does Inflation Matter? IMF Staff Papers.
- Cardoso, E. (1992). Inflation and Poverty (No. w4006). National Bureau of Economic Research.
- Dasdemir, E. (2022). Gelir Gruplarına Göre Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) Hesapları Ve Gelir Dağılımı Ölçümü İçin Yeni Bir Öneri. *Journal of Economy Culture and Society*, 65, 395-414.
- Emek, Ö. F., ve Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). Gelir Eşitsizliği ile Enflasyon İlişkisinin Gelişmişlik Düzeyine Göre Heterojen Panel Veri Modelleri ile Analizi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(2), 301–312.
- Easterly, W. ve S. Fischer (2001). Inflation and the Poor. *Journal of Money, Credit and Banking*, 33(2), 160-178.
- Gülmez, A. ve N. Altıntaş (2015). Türkiye’de Ticari Açıklık ve Enflasyonun Gelir Dağılımına Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Kafkas Üniversitesi İİBF*, 6(9), 31-44.
- Laidler, D., ve Parkin, M. (1975). Inflation: A Survey. *Economic Journal*, 85, 741-809.
- Li, Hongyi ve Heng-fu Zou (2002). Inflation, Growth, And Income Distribution: A Cross-Country Study. *Annals of Economics and Finance*, 3(1): 85-101.
- Monnin, Pierre (2014). Inflation and Income Inequality in Developed Economies. CEP Working Paper No: 2014/1.
- N'Yilimon Nantob, (2015). Income Inequality and Inflation in Developing Countries: An Empirical Investigation. *Economics Bulletin*, 35 (4): 2888-2902.
- Park, C.-Y. ve Mercado, R. V. (2015). Financial Inclusion, Poverty, and Income Inequality in Developing Asia. Adb Economics Working Paper Series No. 426.
- Thalassinos, Eleftherios, Erginbay Uğurlu ve Yusuf Muratoğlu (2012). Income Inequality And Inflation in the EU. *European Research Studies*, 15(1): 127-140.
- Tyson, L. (1998). Commentary: How Can Economic Policy Strike a Balance Between Economic Efficiency and Income Equality? *Income Inequality: Issues And Policy Options* (337-343). Kansas, MO: Federal Reserve Bank of Kansas City.

- Ünal, İ.B. ve Doğan, M.K. (2021). Türkiye’de Enflasyonun Gelir Eşitsizliğine Etkisinin Mikro Düzeyde Analizi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 77(2), 309-332.
- Wolff, E.N. (1979). The Distributional Effects of the 1969-75 Inflation on Holdings of Household Wealth in the United States. Review of Income and Wealth, 25(2), 195-207.
- Yue, Ho-Yin (2011). Income Inequality, Economic Growth and Inflation: a Study on Korea. International Journal of Economics and Research, 2(5): 14-21.
- Zheng, Z. (2020). Inflation and Income Inequality in a Schumpeterian Economy with Menu Costs. Economic Letters, 186(1), 1-5.
- TÜİK. (2022). Tüketici Fiyat Endeksi, Eylül 2022. Erişim Adresi: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Eylul-2022-45798#:~:text=T%C3%9CFE'deki%20\(2003%3D100,%59%2C91%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Eylul-2022-45798#:~:text=T%C3%9CFE'deki%20(2003%3D100,%59%2C91%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.)

Yezid B. Muaviye Döneminde Kâbe'nin Yakılması Meselesine Farklı Bir Yaklaşım*

A Different Approach to the Issue of Burning the Kaba in the Age of Yazid b. Muawiyah

Yazar: Hamid Muhammed Arinan

Çev.: Öznur HOCAOĞLU**

Öz

Makalede, konu ilk dönem ve çağdaş dönem kaynakları üzerinden, mukayeseli olarak incelenmiştir. Bu metotla Yezid b. Muaviye döneminde Kâbe'nin yakılması olayı bağlamında söz konusu yangının müsebbibi ortaya konmaya çalışılmıştır. Öncelikle ilk kaynaklardan Taberî, Belâzürî, Ezrakî, İbnu'l-Esir ve Mes'ûdî'nin eserlerinde geçen konuyla ilgili rivayetler değerlendirilmiştir. Bu klasik kaynaklara göre dokuz rivayetin altısında, yangının bir kaza sonucu Abdullah b. Zübeyr'in askerleri tarafından çıkarıldığı rivayetinin öne çıktığı görülmüştür. Daha sonra yazar, çağdaş müelliflerin konuya yaklaşımlarından birkaç örnek vermiştir ve bu örneklerde bulunan klasik kitaplarda geçen aksine yangına Emevi ordusunun sebep olduğu iddiasını değerlendirerek yazarları tenkit etmiştir. Sonuç olarak müellif, rivayetlerden yola çıkarak Kâbe yangınına Abdullah b. Zübeyr'in taraftarlarından birinin sebep olduğu neticesine ulaşmıştır. Bu çalışmada bahsi geçen bölümün tercümesi yapılmış ve sonuna yazarın değinmediği kaynaklardan faydalanılarak ayrıca bir değerlendirme eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Kâbe, Abdulah b. Zübeyr, Yezid b. Muaviye, Yangın.

Abstract

In the article, the subject is examined comparatively through the primary and the contemporary sources. With this method, it is tried to reveal the cause of the fire in the event of the burning of the Kaba in the time of Yazid b Muawiyah. First, the narrations in the works of Tabari, Belâzürî, Ezrakî, Ibnu'l-Esir and Masudi, from the first sources, are evaluated. According to these classical sources, in six of the nine narrations, it is seen that the narration which said it was set fired by the soldiers of Abdullah b Zubayr, is accepted. Later, the author gives examples of contemporary authors' approaches to the subject and criticizes contemporary writers by evaluating the claim that the Umayyad army caused the fire, contrary to the classical sources found in these examples. As a result, based on the narrations, the author concluded to that starter of the fire of the Kaaba was one of Abdullah b Zubayr's supporters. In this study, the aforementioned article was translated, and an additional evaluation was added at the end of the article by making use of the sources not mentioned by the author.

Keywords: Islamic History, Kaba, Abdullah b. Zübeyr, Yazid b. Muawiyah, Fire.

* Bu çalışma, Hamid Muhammed Arinan'ın Kuveyt'te Mektebetü İbn Teymiye tarafından 1983 yılında "İbahatü'l-Medine ve Hariku'l-Kâbe fi Ahdi Yezid b. Muaveye Beyne'l-Masadiri'l-Kadimeti ve'l-Hadise" adı ile müstakil olarak basılan eserinin "Kâbe'nin yakılması" ile ilgili bölümün tercümesi ve değerlendirmesidir. Ayrıca çalışmaya bir sonuç ve değerlendirme eklenerek hem yazarın yaklaşımı özetlenmiş hem de çalışmada yer almayan bazı klasik ve modern kaynaklardan faydalanılarak konuya eklemeler yapılmıştır.

** Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, oznur.hocaoglu@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-2204-6491

1. Yezid Döneminde Kâbe'nin Yakılması

Müzakere edilmek üzere arz edeceğimiz olay, Yezid b. Muaviye Dönemi'nde Kâbe'nin yakılması ve Abdullah b. Zübeyr'i kuşatan Emevi ordusunun bu işle itham edilmesidir. Yezid döneminde gerçekleşen bu ikinci ithamda bazı tarihçilerin gerçeğin hilafına haksızlık yaptıkları anlaşılmaktadır.

1.1. Kaynak Kitaplarda Kâbe'nin Yakılması

Şimdi, ilk kaynaklarda bu konu ile alakalı yer alan rivayetleri “*Taberî Tarihi*” ile başlayarak tartışacağız.

Taberî, bu hususta üç rivayet nakletmektedir:

Birincisi Vakıdî'den gelmektedir: “İbn Zübeyr'in taraftarları Kâbe'nin çevresinde ateş yakmışlardı. Esen rüzgâr ile bir kıvılcım Kâbe'nin örtüsüne sıçrayarak onu tutuşturdu ve Kâbe'nin ahşap aksamı yandı.” (Taberî, 2006, s. 499.)

İkinci rivayet Urve b. Uzeyne'den nakledilmektedir: “Kâbe'nin yandığı gün annemle Mekke'ye gelmişim. Ateş sönmüştü ve Kâbe'yi ipek örtüleri olmaksızın gördüm. Rükünün de kararmış, üç yerinden çatlamış olduğuna tanıklık ettim. ‘Kâbe'ye ne oldu?’ dedim. Abdullah b. Zübeyr'in taraftarlarından bir adama işaret ederek ‘Yangının sebebi budur. Bir mızrağın ucu ile ateşten bir parça aldı. Rüzgâr, onu uçurdu ve Rüknü Yemani ile Esved arasındaki bir noktada Kâbe'nin örtüsüne sıçradı.’ dediler.” (Taberî, 2006, s. 499.)

Üçüncü rivayet, Avâne b. el-Hakem'den gelmiştir: “...66. yılın Rebûlevvel ayından üç gün geçmişti ki bir cumartesi günü Beyt'e mancınıkla ateş parçası atıldılar ve onu yaktılar.” (Taberî, 2006, s.498.)¹

Taberî'de Avâne b. el-Hakem rivayeti dışında Emevi ordusunu Kâbe'yi yakmakla itham eden başka bir rivayet yoktur ve bu rivayet, tarihi incelemeler noktasında Vakıdî ve Urve b. Uzeyne rivayetlerinin karşısında delil olarak kabul edilemez. Bu iki rivayet, olayın ayrıntıları hususunda farklı olsa da yangının İbn Zübeyr'in askerlerinin çıkardığı noktasında ittifak halindedir. Buna ilaveten Taberî'ye göre Ebû Mihnef, Irak ekolünün lideridir.² Öte yandan Ümeyyeogullarına sevgi duymayanların bu dönem olaylarına dair rivayetlerinde de bu yangından bahsedilmemektedir. (Nebih Akil, s. 114) Diğer ilk kaynaklardan bize ulaşan bilgiler de bu bilgileri desteklemektedir.

İkinci Kaynak: Belâzürî'nin (v. 279) “*Fütûhu'l-büldân*”ıdır. Onun konuya dair naklettiği sadece bir rivayette şöyle denilmektedir:

“Abdullah b. Zübeyr, Mescid-i Harâm'a sığındığı zaman, Husayn b. Nümeyr es-Sekûnî, Şamlıların komutanı idi. Bir gün onun adamlarından biri, meşaleden bir parça ateş aldı, şiddetli bir rüzgâr vardı ve bir kıvılcım uçup Kâbe'nin örtüsüne düştü ve onu yaktı, duvarları çatladı ve karardı. Bu olay 64. senede gerçekleşti.” (Belâzürî, 1996. s. 348)

¹ İncelediğimiz metinde, olay 66. senesinde değil 64. senesinde gerçekleştiği nakledilmektedir. Zira konu başlığını Taberî, 64. senede gerçekleşen olaylar şeklinde kaydetmektedir. Taberî, (2006, 5/496).

² Yazar yukarıda Ebû Mihnef'in ismini zikretmiş olmasa da mancınıkla Kâbe'nin yakıldığı rivayetinin başlangıcında Taberî, Ebû Mihnef'e' atıf yapmaktadır. Şöyle ki Medinelileri beyat ettirdikten sonra Şam ehlinin İbn Zübeyr'le savaşmak için Medine'ye yöneldiğini nakletmektedir. Taberî, (2006, 5/496)

Belâzürî'nin rivayeti, kuşatma esnasında çıkan Kâbe yangınına İbn Zübeyr'in adamlarının sebep olduğunu dile getirmektedir. Ondan Emevi ordusunu itham ayrıca bir rivayet gelmemiştir.

Üçüncü Kaynak: Ezrakî'nin (v. yaklaşık 244) “*Ahbâru Mekke*”si ki onda, Taberî'de zikredilen Vakîdî ve Urve b. Zübeyr rivayetlerine ek olarak başka rivayetler yer almaktadır. Yangının sebebinin Ümeyye oğullarının mancınıkla fırlattığı ateş olmayıp İbn Zübeyr taraftarlarının olduğuna işaret eden rivayetlerin hepsini aşağıda zikredeceğiz.

İlk Rivayet: “Bana Muhammed b. Yahya, Vakîdî'den o da Abdullah b. Cafer'den şöyle nakletti: Ebu'l-Avn'a Kâbe'nin ne zaman yandığını sordum. Rebiulevvelden altı gece geçtikten sonraki cumartesi gününde, Yezid b. Muaviye'nin ölüm haberi bize ulaşmadan yirmi dokuz gün önce, dedi. Yangının sebebinin ne olduğunu sorunca, Kâbe yangınının sebebi bizden bir adamın - Müslim b. Halife el-Mezhici- ve arkadaşlarının Beyt'in çevresindeki kendi mekânlarında ateş yakmasıdır. O, mızrağın ucundaki ateşten bir parça aldı, rüzgârlı bir gündü ve bir kıvılcım uçup ahşap aksamına kadar Kâbe'yi yaktı, dedi.” (Ezrakî, 2003, s. 291)

İkinci Rivayet: “Bana dedem anlattı, bize Saîd b. Sâlim, Osman b. Sac'dan anlattı ki o şöyle dedi: Abdullah b. Zübeyr ile Mekke'de bulunan Mekkeli yaşlı bir kadına, ‘Bana Kâbe yangınının nasıl olduğunu anlat’, dedim. ‘Mescid'in etrafında çok sayıda çadır vardı. Onlardan birinden ateş sıçradı, çadırları yaktı, Mescid tutuştu sonunda ateş Beyt'e ulaştı ve onu yaktı’, dedi.” (Ezrakî, 2003, s. 292.)³

Dördüncü Kaynak: İbnü'l-Esîr'in “*el-Kâmil*” adlı eseridir ki o, bize birbiri ile çelişen iki rivayet nakletmektedir. (İbnü'l-Esîr, 1997, s. 222.) İlkinde şöyle denilmektedir: “...Mancınıkla Beyt'e taş atıldılar ve onu ateşle yaktılar.” Diğerinde ise “Kâbe, Abdullah b. Zübeyr'in arkadaşlarının Kâbe çevresinde yaktığı ateşle yandı. Rüzgârın etkisi ile kopan bir kıvılcım Kâbe'nin örtüsünü tutuşturdu ve Beyt'in ahşap kısımları yandı. -Sonra peşinden şu sözü söyledi- Birinci rivayet daha doğrudur; çünkü Buhârî *Sahih*'inde İbn Zübeyr'in insanlara Kâbe'nin yandığını göstermek ve onları Şamlılarla savaşa teşvik etmek için Kâbe'yi terk ettiğini zikretmektedir. (İbnü'l-Esîr, 1997, 3/222)⁴ Bu delil, Kâbe yangınının sebebinin, Emevi ordusu mancınıkları olduğunu kesin bir şekilde ispat etmez. Aynı şekilde İbn Zübeyr'in Kâbe'yi yanarken terk etmesi, onu, Ümeyyeoğullarının yaktığına delil olamaz. Bilakis bu durum, İbn Zübeyr'in aleyhinde de kullanılabilir. Çünkü Kâbe'yi ateş sarmışken sırf ordusunu savaşa teşvik etmek için nasıl Beyt'i terk edebilir. İbnü'l-Esîr'in ilk rivayeti, Avâne b. Hakem'in Taberî'de yer verilen rivayettir.

Beşinci Kaynak: Mes'ûdî'nin “*Murûcü'z-zeheb*”idir. Orada şöyle anlatılmaktadır: “Mancınıklar Kâbe'nin açık yerlerine taşları peş peşe fırlattılar. Taşlarla beraber ateş, nef, keten parçaları ve diğer yanan şeyler atıldılar. Kâbe yıkıldı, binası yakıldı.” (Mes'ûdî, 1409, 3/71)

³ Ezrakî de bunlardan başka Husayn b. Numeyr'in askerleri Mekke'ye geldiğinde Şamlı bazı askerlerin, çadırlarla dolu olan Benî Cumah kapsının yanında ateş yaktıkları, çadırlardan birinin ateş alması ile yangının başladığı ve bu ateşin kısa sürede Kâbe'ye ulaştığı, her iki tarafın kendilerinin de helak olacaklarına inandıkları nakledilmektedir. Ezrakî, (2003, s. 294) Selman-ı Fârisî'den Kâbe'nin İbn Zübeyr'in adamlarından birinin eliyle yakılacağına haber verdiği nakledilmektedir. Ezrakî, (2003, s. 290).

⁴ Biz, Buhârî'de söz konusu rivayeti bulamadık, lakin Müslim'in sahihinde “Bâbu nakzi'l-Kâbe ve binauhâ” başlığının 1333. numaralı rivayetinde yangının kimin çıkardığından bahsedilmeden Yezid b. Muaviye zamanında Şamlılarla İbn Zübeyr arasında patlak veren savaşta Kâbe'nin yandığının ifade edildiği bir rivayet bulduk.

Mes'ûdî, Şia'ya meyilli olduğu hatta Şia'nın şeyhlerinden kabul edildiği için -seleflerimizin de ifade ettiği gibi- onun eserine müracaat eden tarihçilerin Yezid b. Muaviye döneminde gerçekleşen olaylarla karşılaştıklarında çok dikkatli olmaları gerekir.⁵ Bu durumda bir tarihçi, Taberî Tarihi, Ahbâru Mekke, Fütûhu'l-büldân ve el-Kâmil'de nakledilen diğer birçok rivayetleri araştırıp ve tartışmadan sadece Mes'ûdî'nin rivayetine itimat etmemelidir.

Yukarıda verdiğimiz rivayetlerin tamamından, bu dönemin asıl kaynaklarında Kâbe yangınının Emevi mancınıkları sebebiyle çıktığına dair kesin bir delil bulunmadığı kanaatine vardık. Bilakis rivayetlerin çoğunun yangının kaynağının İbn Zübeyr'in karargâhı olduğuna işaret ettiği neticesine varabiliriz. Böylece Ümeyyeoğulları'nın bu işten beraat ettiği ortaya çıkmıştır.

1.2. Bazı Çağdaş Kitaplarda Kâbe'nin Yakılması

Bazı çağdaş tarihçiler, Yezid b. Muaviye döneminde Kâbe'nin yakılmasına dair hiçbir şey zikretmemişlerdir. Sanki onlara göre tarihte böyle bir olay olmamıştır. Şeyh Muhammed el-Hadarî “*Muhâdarât fi tarihi'd-duveli'l-İslamiyye*”si, Cemâleddin Surûr'un “*et-Tarihi's-siyasi li'd-devleti'l-arabi*” kitabı, Ali Hüsni el-Harputli'nin “*ed-Devletu'l-arabiyyi'l-İslami*”si bunlardandır.

Kimi çağdaş tarihçiler ise bu yangından Ümeyyeoğullarının sorumlu olduğunu naklettiler. Bunlardan bazıları üzerinde duracağız:

Öncelikle Dr. Hasan İbrahim Hasan'ın “*Tarihu'l-İslam*” kitabını ele alacağız. O kitabında, “...Husayn, kendisine tabi olanlarla Kâbe'ye büyük bir zarar verdikten sonra Mekke kuşatmasını kaldırıp döndü. (a) Mancınıklar, Mes'ûdî'nin 2/97'de dediği gibi Kâbe'nin açıkta olan duvarlarına peş peşe taşlar atıyor, taşlarla beraber nefit, kumaş parçaları ve yanan diğer şeyleri atıyorlardı. Kâbe yıkıldı ve binası yandı.” (Hasan İ. 1964, s. 287) demektedir.

(a)da zikredilen bilginin kaynağı İbnu'l-Esir ve Mes'ûdî'nin *Murûcü'z-zeheb*'idir.

Görüldüğü gibi Kâbe'yi Emevi ordusunun yaktığı kanaatini desteklemek için Mes'ûdî rivayeti tam bir şekilde iktibas edilmiştir. Diğer tarafta Taberî, Ezrakî, Belâzürî'den gelen diğer rivayetlere yer verilmemiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Yezid dönemi olaylarında sadece Mes'ûdî'ye dayanmak uygun değildir. Haddi zatında, genel olarak Mes'ûdî rivayeti ile çelişen diğer haberlere yer vermeden bu rivayeti kabul etme sebebini de bize açıklamamıştır. Diğer bir kaynak olarak İbnü'l-Esir'e dayanmasına gelince, daha önce de açıkladığımız gibi asıl kaynaklardan Taberî ve diğerlerini görmezden gelerek daha muahhar bir tarihçi olan İbnü'l-Esir'in bu husustaki görüşünü temel kaynak olarak görmek doğru değildir.

İkinci: Dr. Seyyid Abdulaziz Sâlim'in yazdığı “*Tarihu'd-devletu'l arabi*” kitabıdır. O bu meseleye dair şöyle demektedir: “H. 64. senesinin Rebûlevvel ayının üçünde Beyt-i Harâm'ın açık yerlerine Ebû Kubeys dağına yerleştirilmiş mancınıklarla peş peşe taşlar atmaya başladılar. Şamlılar, bununla da yetinmeyip ateş, nefit, kumaş parçaları ve diğer yanan şeyleri Kâbe'ye fırlattılar (a). Mancınıklar Beytin bir kısmına isabet ederek ateşin de etkisiyle onu yıktı.” (Salim, 1974. s. 408)

(a)bilgisinin kaynağı, Mes'ûdî, (b)nin ise İbn Kuteybe'nin *el-İmame ve'si-siyase*'dir.⁶

⁵ Zira Mes'ûdî, Yezid'in çok garip haberleri olduğunu, içki içtiğini, Hz. Peygamber'in kızının oğlunu katlettiğini, Beyti yıkıp yaktığını, kan akıttığını, fisk ve fücür işlediğini, hatta Resûle muhalefet etme ve tevhibi inkar gibi başışlanma ümidi olmayan işler yaptığını iddia etmektedir. Mes'ûdî, (1409, s. 72).

⁶ İbn Kuteybe, diğer kaynaklarda Şam ehlinden biri şeklinde ifade edilen olayın kahramanını sanki İbn Zübeyr'in elemanlarından biri gibi tanımlamaktadır. Bir adamın mızrağının ucunda ateş ile yaralıların çadırına uğrayınca çadırın tutuştuğunu bu ateşin Kâbe'ye de sıçradığını naklettikten sonra savaş esnasında birbirlerine ok attıkları

Mes'ûdî, bu tarihçinin dayandığı ilk kaynaktır. Hatta o, bizzat Mes'ûdî'nin ibarelerini kullanmıştır. Bu konuda o, Mes'ûdî'den naklettiğimiz daha önce geçen şeyleri zikretmiştir. *el-İmam ve 's-siyase* kitabını kaynak olarak kullanmasına gelince bu eserin İbn Kuteybe'ye nisbesi doğru değildir. Daha önce ifade ettiğimiz için bir daha söylemeye gerek yoktur.⁷

Üçüncüsü: Abdulmünim Mâcid'in "*et-Tarihu 's-siyasi li 'd-devleri 'l-Arabi*" adlı eseridir.

O şöyle diyor:

“Her ne kadar Kâbe'nin yanmasının sebebi olarak, Kâbe'nin etrafında bulunan İbn Zübeyr'in ashabından biri ateş yaktı, oradan bir kıvılcım Kâbe'nin örtüsüne ve tahtasına değdi ve bu şekilde Kâbe yandı denilse de (c) yangının sebebi, Huseyn b. Nümeyrin, İbn Zübeyr ile mücadelesinde Mancınıklarla Beytullah'a taş ve petrol yağı atması sonucunda Kâbe duvarının yarılmasıdır. (a) taşları dağıldı. (b) örtüsü ve odunu yandı.” (Abdulmünim Mâcid, 1969, s. 88-89.)⁸

(a)'nin kaynağı Belâzürî, Fütûhu'l-büldân (b)'nin kaynağı Ezrakî, Ahbaru Mekke (c)'nin kaynağı da Ezrakî, Ahbâru Mekke, İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Belâzürî, Fütûhu'l-buldan'dır.

Dr. Abdulmünim Mâcid'in, Kâbe'nin yakılma sebebinin Emevi ordusu komutanı Husayn b. Numeyr'in Beyt'e mancınıklarla petrol atması sonucunda meydana geldiği hususunda tam bir kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca o, (ve in kile/ şöyle denilse de) diyerek diğer rivayetleri reddediyor. Bununla birlikte yangının meydana gelmesinin sebebi Emevî ordusu olduğunu ispat eden kaynak olarak işaret ettiği iki eser, “Fütûhu'l-büldân”, ve “Ahbaru Mekke”dir. Bu iki kaynağın sunduğu malumatlar, kendisinin ileri sürdüğü iddia ile kesinlikle uyuşmamaktadır. Bunun yanında ben, Fütûhu'l-büldân'da uzak bir ihtimal dahi olsa yangının Huseyn b. Numeyr eliyle gerçekleştiğine dair bir rivayet bulamadım. Belâzürî'de ise yukarıda ifade edildiği gibi konuya dair tek rivayetten başka haber yoktur. Ayrıca Ezrakî'nin derlemiştir olduğu çeşitli rivayetlerde de dayandığı görüşe kaynaklık edecek bir olay nakledilmemektedir. Dolayısıyla nasıl bu sonuca vardı bilmiyorum. Galiba o, burada bir hata yaptı.

Neticede Kâbe'nin Emevi ordusunca yakıldığı ithamı, içerisinde şüphe kabul etmeyen kesin delillere dayanan bir sav değildir. Buna rağmen yukarıda ifade ettiğimiz gibi birçok çağdaş

sırada bir okla İbn Zübeyr'e Yezid b. Muaviye'nin öldüğünü haber veren bir mesaj verildiği, bunun üzerine İbn Zübeyr'in Şam ehlini “Ey Allah'ın evini yakanlar” şeklinde ifade etmesiyle, Kâbe'yi Şam ehlinin yaktığının anlaşılmaktadır. İbn Kuteybe, (1997, s. 190) Buna karşın Belâzürî, mızrağın ucunda ateşle yaralıların çadırına gelen kimsenin, İbn Zübeyr'in askerlerinden biri olduğu ve yangına bu adamın sebep olduğunu nakletmektedir. Belâzürî, (1988, s. 55)

⁷ el-İmâme ve 's-siyâse'nin İbn Kuteybe'ye nisbesini, Dozy, Gayangos ve Goejo tarafından şüphesiz karşılandığı ifade edilmektedir. Yazıcı, (1999, ss. 145-149). Ayrıca İbn Kuteybe'nin hal tercümesini yazanlardan hiç kimsenin onun bu eserinden bahsetmediği, bu eserin diğer eserleri ile üslubunun farklı olması, diğer kitaplarında kendi görüşlerini yazarken “kâle Ebû Muhammed” derken bu eserinde “kâle Abdullah” dediği, diğer eserlerinde kendi kitaplarını referans gösterirken bu eserinde hiç yer vermediği, öbür eserlerinde İfrıkiyye, Mağrib ve Endülüs tarihine yer vermediği halde bu eserinde konuyla ilgili olmamasına rağmen bu bölgelerin fetihlerinden bahsetmesi gibi çeşitli nedenlerden dolayı eserin İbn Kuteybe'ye ait olmadığı ileri sürülmektedir. İlhan, (2000, s. 200-2001). Bunların haricinde İbn Kuteybe'nin hal tercümesini yazanlardan hiçbirinin onun Tarih konusunda el-Meârif'in dışında el-İmâme ve Siyâse adlı bir kitap yazdığına dair bilgi zikretmedikleri, ayrıca metot açısından da el-İmâme'nin diğer eserlerinden farklı olduğu zira İbn Kuteybe'nin elimizde bulunan eserlerinde metodunun ve amacının anlattığı uzunca bir mukaddimesi olmasına rağmen el-İmame de üç satırı geçmeyen çok kısa bir mukaddimesi olduğu ifade edilmektedir. Ali Nâfi' İbn Kuteybe'ye ait olamayacağına dair on iki tane sebep saymaktadır. Bk. Ali Nâfi', (1991. s. 87-90).

⁸ Mâcid, bu mancınıkla Kâbe'nin taşlanması sonucu Kâbe'den her bir taş düştüğünde İbn Zübeyr'in Kureyş'e bunları gösterdiğini, aynı şekilde Kâbe yangınına da müdahale etmediğini, bu halde iken Kâbe'yi terk ederek insanların olaya şahit olmasını sağlayarak, böylece Şam ehliyle savaşa teşviki amaçladığını Ezrakî ve İbnü'l-Esîr'den nakletmektedir. Mâcid, (1969. s. 89)

tarihçinin bu iddiaların hakikatmış gibi savunduklarını görüyoruz. Bundan dolayı tarihimizle ilgili yazılan bilgilere tekraren bakıp incelemek gereklidir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Müellifin ifade ettiği gibi Kâbe'nin yakılması ile ilgili ilk dönem kaynaklarına bakıldığında yangının hem İbn Zübeyr taraftarlarının hem de Şam ehlinin mancınıklarının sebep olduğuna dair rivayetlerle karşılaştırılmaktadır. Lakin kaynaklarda daha çok yanlışlıkla ve rüzgâr etkisiyle İbn Zübeyr taraftarlarından birinin sebep olduğu kanaati daha ağır basıyor gibidir. Biz konuyla ilgili yaptığımız araştırmalarda yazarın da değinmediği bazı kaynaklara ulaştık. Onları burada ifade etmek istiyoruz.

Öncelikle şunu belirtelim ki Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde Abdullah b. Zübeyr maddesini yazan Hakkı Dursun Yıldız da Suriyeli askerlerden meydana gelen Yezid ordusunun attıkları yağlı paçavralarla Kâbe'de yangına sebep olduklarını ifade etmektedir. (Yıldız, 1998, 1/145-146.)⁹

Bazı kaynaklarda yukarıda da zikredilen Kâbe yangının sebebi ile ilgili rivayetler şöyle özetlenmektedir. Kâbe'nin yanmasına sebep olan şey, Şam ehlinden birinin -ki bu Urve b. Uzeyne rivayetinde İbn Zübeyr taraftarından biri olarak da nakledilmektedir- mızrağının ucuna aldığı bir ateşin Kâbe'nin örtüsüne değmesi ile yandığı; İbn Zübeyr'in askerlerinden birinin Kâbe etrafında yaktığı ateşin, rüzgarın da etkisiyle Kâbe'nin örtüsüne değmesi ile yangının başladığı; İbn Zübeyr tarafından birisinin, Kâbe'yi buhur yapmak için döndüğü, bu buhurdanlıktan çıkan ateşin neticesinde yangının başladığı; Vakîdî'nin de naklettiği Yezid'in ordusunun mancınıkla içerisinde ateş atmaları neticesi yangının çıktığı ve neticede Kâbe'nin yandığı ifade edilmektedir. (İbn Abdirabbih, 1404, s. 141; İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 22; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 240.)

Kaynaklar, diğer görüşleri bu şekilde nakletmekle birlikte, Ebû Bekir el-Hüzeli'den şöyle bir rivayeti uzun uzun anlatmaktadır. Şam ehli, Mekke'ye gelip İbn Zübeyr'i muhasara edince, onun geceleyin dağın tepesinden bazı sesler duyduğu, bunun üzerine İbn Zübeyr'in Şam ehlinin kendisine ulaşacağını sandığı, gece karanlık ve şiddetli bir rüzgârın olduğu, insanların nerede olduğuna bakmak için mızrağın ucuna bir peçe sarıp yaktığı, lakin rüzgarın kıvılcımlardan birini Kâbe'nin örtüsüne değdirdiği ve bu şekilde yangının çıktığı, ne kadar çabalasalar da insanların yangını söndürmeye muktedir olamadıkları ve bu şekilde Kâbe'nin yandığı nakledilmektedir. Ayrıca bu yangında bir Kureyşli kadının da öldüğü¹⁰, başlarına bir azap gelmesi korkusuyla Kureyş'in, kadının cesediyle birlikte Kâbe'den çıktıkları ve İbn Zübeyr'in çok pişman olduğu, secde ederek "Allah'ım, böyle bir şey olmasını istemedim. Benim günahımdan dolayı kullarını helak etme, kaderim senin elindedir" şeklinde dua ettiği nakledilmektedir. (İbnü'l-Cevzi, 1992, 6/23; Nüveyri, 1423, s. 60; Sallâbi, 2006, s. 54) Bu rivayetten açıkça anlaşılan şey yangında Yezid ordusunun payının olmadığıdır. Lakin her ne kadar ilk dönem kaynaklarda İbn Zübeyr ve ashabından dolayı yangının çıktığı rivayetleri

⁹ Sanki "Kâbe" maddesini yazan Sadettin Ünal da yangının Emevi ordusunun attığı taşlar sırasında yangının çıktığı kanaatini taşımaktadır. Ünal, (2001, s. 14-21).

¹⁰ Hasat Onat bu yangında on bir kişinin yanarak öldüğünü nakletmektedir. Onat, (1998, s. 413-414.)

ağırlıkta olsa da muhtemelen Emevi düşmanlığı, diğer rivayetlerin daha çok neşv-ü nema bulmasına sebep olduğu söylenebilir.

Bu konuda orta yolu bulmaya çalışan âlimler de vardır. Mesela Sallâbi, ne İbn Zübeyr tarafının ne de onları kuşatan Yezid veya Huseyn b. Nümeyr'in, kibleleri olan Kâbe'yi yakmak isteyeceklerini ileri sürmektedir. Zira Kâbe'nin yandığı görüldüğünde her iki tarafın da çok korktuğunu, hatta Şam ehlinde birinin bu sırada "Allah'a and olsun ki her iki tarafta helak oldu" dediği nakledilmektedir. Sallâbi, namazda yöneldikleri kibleyi kimsenin yakmak veya yıkmak istemeyeceğini beyan etmektedir. O, hem İbn Abdilber, İbn Hacer gibi selef ve muhakkik âlimlerden hem de Hişam b. Urve İbn Zübeyr'in akrabasından Kâbe yangını kimseye atfetmeden aktaranların olduğunu söylemektedir. (Sallâbi, 2006, s. 53-54)

Görüldüğü gibi diğer iki görüşün haricinde neticede yangın için herhangi bir suçlu aramak yerine, her iki tarafın da bunu istemediğini, fakat herhangi bir kasıt olmaksızın bir adamın mızrağının ucundaki kıvılcımın rüzgârın etkisiyle Kâbe örtüsüne ulaşmasından dolayı meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aliyyâni, Ali Nâfi'. (1991). Akîdetü'l-imâm İbn Kuteybe. Tâif: Mektebetü's-sıddık.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya. (1996). Ensâbu'l-eşrâf. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- Belâzürî, Ahmet b. Yahya. (1988). Futûhü'l-büldân. Beyrut: Mektebetü'l-hilâl.
- Ezrakî, Muhammed b. Abdullah. (2003), Ahbâru Mekke veme cee fihe min âsâr. ys., Mektebetü'l-esed.
- Hasan, Hasan İbrahim. (1964). Tarihu'l-ilmi's-siyasi ve's-sikâfeti ve'l-içtimâî, Mısır: Mektebetü'n-nehda.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer, (1404). İkdü'l-ferîd, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed. (1997). el-İmâme ve's-siyâse. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan. (1997), el-Kâmil fi't-Tarih. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Arabi.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. (1992). el-Muntezam. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- İlhan, Avni. (2000). el-imâme ve's-siyâse. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (C. 22. ss. 200-2001)
- Mâcid, Abdulmünim (1969). Et-Tarihu's-siyasi li'd-devleti'l-Arabiyye Asru'l-hulâfâi'l-emeviyye. Mısır: Mektebetü'l-encelu'l-Mısriyye.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan. (1409), Murâcü'z-zeheb ve medâinu'l-cevâhir. Kum: Dâru'l-hire.
- Onat, Hasan. (1998). Huseyn b. Nümeyr. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (C. 18. ss. 413-414)
- Salim, Seyyid Abdulaziz. (1974). Tarihu'd-devleti'l-Arabiyye. Mısır: Müessesetü'l-câmiati'l-iskenderiyye.

Sallâbi, Ali Muhammed. (2006). Hilâfetü emîri'l-mü'minîn Abdullah b. Zübeyr, Kâhire: Müessestü ikra.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, (2013). Mirâtü'z-zaman fi tarihi'l-a'yân. Dimeşk: Dâru'r-risale.

Taberî, Ebû Ca'fer. (1387), Tarih. Beyrut: Dâru't-türas.

Ünal, Saadettin, (2001). Kâbe. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. (C. 24. ss. 14-21)

Yazıcı, Hüseyin. (1999). İbn Kuteybe. İstanbul: Türkiye Diyanet vakfı Yayınları. (C. 20. ss. 145-149)

Yıldız, Hakkı Dursun. (1988), Abdullah b. Zübeyr b. Avvam. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (C. 1, ss. 145-146)